TOPLUMSAL

Tarih

185
MAYIS
2009

Söyleşi:
Murat Belge ile
1453 Panoramik Tarih Müzesi ve İstanbul'un Fethi üzerine
Ece Zerman

Tarihsel ve Arkeolojik Kaynak Olarak Anadolu ve Trakya'da Antik Sikkeler

Nümizmatik ve Tarih

Dosya Editörü: Oğuz Tekin
Ahmet Tolşa Tek, Aliye Erol, Filiz Dönmez Öztürk, Oya Yağız, Zeynep Çizmeli Öğün, *Sayfa 61*

Osman Hamdi Bey ve Kaplumbağa Terbiyecisi'nin Gizemi
Ressamlar, Kaplumbağalar, Tarihçiler
Edhem Eldem

Silahçı Hasan Tahsin'den Osman Nevres'e İki Hasan Tahsin
Teşkilatın İki Elemanı
Ahmet Mehmetefendioğlu

1 Mayıs'ta 1886 İsyanını Hatırlamak
Haymarket Trajedisi ve Günümüzdeki Temsili
Barış Uyşur

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

TÜYAP

1979 30.YIL 2009

Uluslararası İstanbul Fuarları

tuyap.com.tr

1989

PAGEV®

www.pagev.org.tr

Plast Eurasia® istanbul 2009

19. ULUSLARARASI İSTANBUL PLASTİK ENDÜSTRİSİ FUARI

19 - 22 Kasım 2009

www.plasteurasia.com

Avrasya Ülkeleri Plastik Teknolojisi için İstanbul'da Buluşuyor

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Onaylı Fuar

İletişim Sponsoru

Destekleyen Kuruluş

Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Kuruluşlardan Sorumlu Organizatörler Birliği

Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2

TÜYAP-TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş./FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
E-5 Karayolu, Güpinar Kavşağı
34522, Büyükçekmece
İstanbul

Tel : 0212 867 11 00
867 12 00
Faks : 0212 886 86 98

E-posta:

Yurtiçi Satış
yurticisatis@tuyap.com.tr

Yurtdışı Satış
sales@tuyap.com.tr

Yurtdışı Fuarlar
foreignevents@tuyap.com.tr

Reklam Tasarım
tanitim@tuyap.com.tr

Fuar Alanı
fairarea@tuyap.com.tr

tuyap.com.tr

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLER

E-posta:

Tüyap Adana :
tuyapadana@tuyap.com.tr

Tüyap Ankara:
tuyapankara@tuyap.com.tr

Tüyap Bursa :
tuyapbursa@tuyap.com.tr

Tüyap Diyarbakır :
tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr

Tüyap Gaziantep :
tuyapgaziantep@tuyap.com.tr

Tüyap İzmir :
tuyapizmir@tuyap.com.tr

Tüyap Kayseri :
tuyapkayseri@tuyap.com.tr

Tüyap Konya :
tuyapkonya@tuyap.com.tr

Tüyap Samsun :
tuyapsamsun@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLER

E-posta:

Tüyap Moskova:
tuyapmoscow@tuyap.com.tr

Tüyap Sofya:
tuyapsofia@tuyap.com.tr

Tüyap Halep:
tuyapaleppo@tuyap.com.tr

Tüyap Tiflis:
tuyaptbilisi@tuyap.com.tr

Tüyap Tahran:
tuyaptehran@tuyap.com.tr

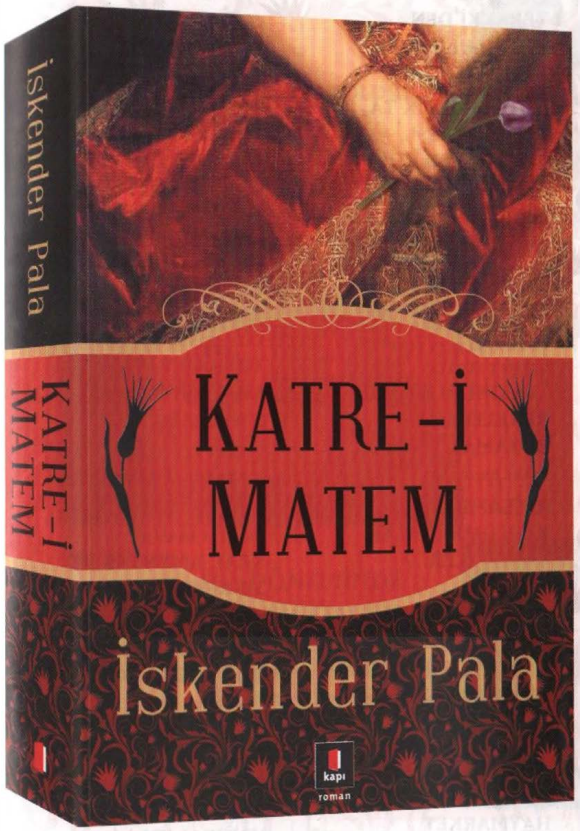
TÜYAP İstanb

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi

Büyükçekmece, İstanbul

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

İskender Pala'dan
unutulmayacak bir roman daha

İstanbul'da lale zamanı!

Mor lalenin zarif
yapraklarından
kızıl cinayetlere uzanan
nefes nefese
bir aşk fırtınası:

KATRE-İ MATEM

Kapı Yayınları
Ticarethane Sk. No: 53, 34410 Cağaloğlu-İstanbul Tel: (212) 513 34 20-21 Faks: (212) 512 33 76 e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com
www.iskenderpala.net
www.kapiyayinlari.com

185. SAYIMIZLA MERHABA

Mayıs sayımızda, önceki yıllarda olduğu gibi bir arkeoloji dosası hazırladık. "Nümizmatik ve Tarih" isimli dosyanın editörü Oğuz Tekin. Bilindiği gibi nümizmatik tarih birikiminin dışında antik paraların üzerlerindeki yazı ve şekillerden, malzemeden, işçilikten vb. şeylerden de yararlanarak mümkün olduğu kadar çok bilgi toplamaya dayanıyor. Bu şekilde çalışmak matbu veya elyazması metinleri okuyarak çalışan tarihçilere göre farklı bir titizliği gerektiriyor. Örneğin ortaçağ tarihçisinin, çalıştığı konuda yanlış bir yargısını düzeltmek için karşısına genellikle birden fazla fırsat çıkar. Buna karşılık nümizmatikle uğraşan eskiçağ tarihçileri, veri kıtlığı içerisinde ellerindeki malzemeyi çok daha dikkatli ve titiz değerlendirmek zorundalar. Oğuz Tekin tam da bu durumun gerektirdiği titizlikle çalışan bir bilim insanı; kendisine ve dosyaya emeği geçen eskiçağ tarihçilerine teşekkür ediyoruz.

Dosya dışında, Edhem Eldem'in Osman Hamdi Bey'in "Kaplumbağa Terbiyecisi" olarak isimlendirilen tablosunun sırrını çözdüğü yazıya değinmek istiyorum. Eldem, sanat tarihçilerinin ünlü tabloyla ilgili yorumlarını "aşırı okuma" (over reading) olarak değerlendiriyor ve "derdinin aslında yorumların niteliğiyle değil, ezici varlıklarıyla" olduğunu söylüyor. Birçok yeni olgunun okuyucuya sunulduğu bu olağanüstü makalede Eldem'in şu yargısı çok etkileyici: "En çok ağırıma giden de, bu kişiye yüklediğimiz bütün bu mana ve semboller yüzünden kendisini manasız, simgesiz, metaforsuz tek bir resim yapamayan bir kişi haline, bir mesaj makinesi çeviriyor olmamız." Gerçekten de "Kaplumbağa Terbiyecisi" üzerine yapılan yorumları bu şekilde değerlendiren Eldem, içinde yaşadığımız, Türkiye'nin aşırı politik ortamında hayatı nasıl da hep aynı zemine indirgeyip algılar hale geldiğimizi çok iyi ortaya koyuyor.

1 Mayıs'ı, 1877 Haymarket Trajedisi'ni ve 1950'lerde Türkiye işçi hareketini konu edinen iki ayrı yazıyla selamlıyoruz. Dergi baskıya girmeden, 1 Mayıs'ın İşçi Bayramı olması yönündeki kanun teklifi kabul edilmişti. Dünyada ve Türkiye'de şartlar çalışanların aleyhine hızla dönerken, buna da sevinmek gerekiyor herhalde; ne de olsa ilk yasal 1 Mayıs İşçi Bayramı'nı yaşayacağız.

Hazıranda görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 KOSTAS SİMİTİS'İN YENİ ÇIKAN KİTABI VESİLESİYLE
Elektra Kostopoulou

10 125. YIL NUMÛNE-İ TERAKKİ'DEN İSTANBUL ERKEK LİSESİ'NE...

12 AKTOPRAKLIK'TA TARİHÖNCESİ MERMER BİLEZİK
Necmi Karul

13 *CORPUS VASORUM ANTIQUORUM*
Oğuz Tekin

14 MURAT BELGE İLE 1453 PANORAMİK TARİH MÜZESİ VE İSTANBUL'UN FETHİ ÜZERİNE SÖYLEŞİ
"TARİHİ BUGÜNÜN RENKLERİYLE BOYAMAK"
Söyleşi: Ece Zerman

20 RESSAMLAR, KAPLUMBAĞALAR, TARİHÇİLER...
Edhem Eldem

32 TEŞKİLATIN İKİ ELEMANI
SİLAHÇI HASAN TAHSİN'DEN OSMAN NEVRES'E İKİ HASAN TAHSİN
Ahmet Mehmetefendioğlu

39 1 MAYIS'TA 1887 HAYMARKET İSYANI'NI HATIRLAMAK
HAYMARKET TRAJEDİSİ VE GÜNÜMÜZDEKİ TEMSİLİ
Barış Uygur

48 İŞÇİ SINIFININ UZUN TAKSİM YÜRÜYÜŞÜ
Hakan Koçak

54 KENT, DEVLET, ARİSTOKRASİ VE SERBEST PAZARIN DOĞUŞU
URUK DÖNEMİ
Alev Erarslan

61 DOSYA

62 HELENİSTİK KRALLIKLARIN GÖLGESİNDEKİ BİR KOLONİ KENTİNDE SİKKE TEDAVÜLÜ
NAGIDOS KAZI SİKKELERİ
Oğuz Tekin

66 ROMA'DA İKTİDAR MÜCADELESİ ESNASINDA
YAPILAN LYKIA SEFERİ VE BRUTUS SİKKELERİ
Ahmet Tolga Tek

70 ROMA DÖNEMİNDE ANADOLU KENTLERİ
UNVAN YARIŞINDA İÇ PONTUS
Zeynep Çizmeli Öğün

74 HERAION TEIKHOS KAZILARINDA ELE GEÇEN
THRAK VE MAKEDON KRALLARINA AİT SİKKELER
Oya Yağız

78 *HOMONOIA* SİKKELERİ
Filiz Dönmez Öztürk

81 GALATİA KRALLIĞI
KRAL AMYNTAS VE SİKKELERİ
Aliye Erol

84 TÜRKİYE'DE DEFİNECİLİK
ESKİ ESER YAĞMASI
Erkan Konyar

90 MEŞRUTİYETTEN DEMOKRASİYE
BİR DEVLET ADAMININ HATIRALARI
Murat Koraltürk

94 HACISALİHOĞLU'NA CEVAP
İTC DÖNEMİNDE NÜFUS CETVELLERİNDE ETNİK KİMLİKLER
Fuat Dündar

48 İŞÇİ SINIFININ UZUN TAKSİM YÜRÜYÜŞÜ

Hakan Koçak, çimento işçilerinin 1953 yılının mart ayındaki Taksim mitingi girişiminin hikâyesini yazdı.

54 KENT, DEVLET, ARİSTOKRASİ VE SERBEST PAZARIN DOĞUŞU

Alev Erarslan ilk kentlerin ve devletlerin doğuş sürecini inceliyor.

61-81

DOSYA: TARİHSEL VE ARKEOLOJİK KAYNAK OLARAK ANADOLU VE TRAKYA'DA ANTİK SİKKELER
NÜMİZMATİK VE TARİH

90 MEŞRUTİYETTEN DEMOKRASİYE BİR DEVLET ADAMININ HATIRALARI

Murat Koraltürk, Hilmi Uran'ın 1950'lerde yayınladığı anılarının tekrar yayınlanması üzerine bir değerlendirme yazdı.

94 İTC DÖNEMİNDE NÜFUS CETVELLERİ

Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği 1913-1918 başlıklı kitabına Mehmet Hacısalihoğlu'nun yaptığı eleştirileri cevaplıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 185 Mayıs 2009

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez Can, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Zafer Çeler

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Belgin Sunal

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
zceler@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Graphis Matbaası
100. Yıl Mahallesi
Matbaacılar Sitesi
2. Cadde 202/A Bağcılar
Tel: (0212) 629 06 07

BASKI TARİHİ
28.04.2009

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL

Mecrûhini Ziyaret

1 MAYIS 1909
İKDAM

Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa hazretleri yanlarında Zaptiye Nazır-ı sabık-ı Sami Paşa bulunduğu hâlde evvelki gün Şişli'de kâin Osmanlı Etfal Hastahanesi'ne giderek müsademe-i ahirede mecrûh olan kahraman askerleri ziyaret etmişler ve her birlerinin ayrı ayrı hatırlarını istifsâr eylemişlerdir.

Adana Ahvali Paris'te Bir Miting

2 MAYIS 1909
İKDAM

Adana kıtâlinden dolayı Paris'te bulunan Ermeniler tarafından Strazburg Bulvarı'nda bu gün büyük bir ictimâ vuku bulacağı ve ictimâ-ı mezkûr neticesinde ittihâz olunan kararın bâ-telgraf Osmanlı Parlamentosu'na tebliğ edileceği (Jamanak) gazetesinde okunmuştur.
İğtişaş Tafsilatı Haçin civarında bulunan Protestan kiliselerinden Adana'ya azimet eden on bir vaiz Sis (Kozan) Adana arasında mazıgeçit tabir edilen mahalde katl olunmuşlardır. Haçin'den evvelki gün Dersaadet'teki Amerika misyonerlerine vürûd eden bir telgrafnamede kuvve-i askeriyenin muvasalatıyla her güne tehlikenin önü alındığı bildirilmiştir.
İskenderun'dan beş saat bu'd mesafede bulunan Kırkhan nam mahaldeki Ermeniler arasındaki erkekler kâmilen katl olunmuştur. (Jamanak)
Adana ile muamelât-ı ticariyede bulunan Dersaadet Ermeni tacirlerinden bazıları Patrik Kaymakamı Arşaruni Efendi'nin delâletiyle Sadrazam Paşa'ya müracaatla duçar oldukları zarar ve ziyanın doğrudan doğruya taraf-ı hükümetten tazminini teklif ve talep edecekleri işitilmiştir.
Adana ve havalisinden alınan malumat-ı cedide, ahvali zanolunduğundan daha ziyade vahim gösteriyor. İngiliz ve Fransız konsoloshanelerine vürûd eden telgrafnamelerde Adana Şehri'nin harik ve nehb ü gâretten (çapulculuk ve yağmadan) hemen büsbütün harap olduğu ve binlerce kimsenin kaht ü galâdan (pahalılık ve kıtlıktan) son derece sefalete duçar oldukları ve erbâb-ı iğtişâşın şediden pençe-i mücâzâta çarpılmaları lâzım geldiği iş'âr olunmuştur. İğtişâşın esna-yı zuhurunda Adana'da bulunan ve güç hâl ile firar edebilen bir Alman muharrirlerimizden biriyle vuku bulan bir mülâkatında şehr-i mezkûrda zuhura gelen fecâyi-i hânmân-sûzu tasvir ve tasavvurun fevkinde bulunduğunu ifade etmiştir.
Bir Divan-ı Harb'in serian teşkil olunarak validen bed' ile (başlamak üzere) bilcümle fail ve müsebbiblerin duçar-ı mücâzât edilmeleri lüzum-i kat'i tahtındadır. (Manzume-i Efkâr)
Ermeni Patrikhanesi'ne ahiren varit olan bir telgrafnamede 15 000 kişinin akvât-ı yevmiyeye muhtaç bir hâlde bulunduğu ve bir illet-i sâriyenin zuhurundan korkulmakta olduğu ve Manchester'deki Ermeniler tarafından muhtacine üç yüz lira gönderildiği gibi İzmir Ermenileri de üç yüz lira kıymetinde dakik ve fasulye ve galeta gönderdikleri bildirilmiştir.

Hükm-i idamın İcrası

3 MAYIS 1909
SERVET-İ FÜNÛN

Divan-ı Harb-i Umumice taht-ı tevkif ve muhakemeye alınan harekât-i ahire-i irticâiye faillerinden on üç tanesi hakkında Divan-ı Harp tarafından verilen hükm-i idamın icrası hususuna dün irade-i seniye sadır olmuş ve bu sabah hükm-i idam icra edilerek merkumundan beşi Sultanahmet'te, beşi Beyazıt'ta üçü Köprü başında salb olunmuştur. Asılanlar efrad-ı âsiyedir. Nazım Paşa ve Mir Arslan Bey'in katilleri Sultanahmet'te Mülâzım İlyas Bey'in katilleri Köprü başında, diğer vukuat müsebbibleri Beyazıt'ta asılmıştır. Bunun müfsitlere ne büyük bir ibret olduğu müstagni-i ispattır.

Dünkü Büyük Miting

3 MAYIS 1909
SERVET-İ FÜNÛN

Adana vakayii üzerine dün Beyoğlu'nda (Saint Trinite) Kilisesi'nde bir miting akdedilmiş ve tahminen dört bin kişi hazır bulunmuştur. Zat-ı şahane, taraf-ı hümâyûnlarından yaverleri Remzi Bey'i izam etmişlerdi.
Hınçak Komitesi azasından Mösyö Hatuni, meşrutiyetin temin-i esasına çalışılmasını bilcümle Ermeni vatandaşlarımıza tavsiye ve Adana'daki vukuatın hep irticâyunun eser-i denâeti olduğunu beyan eylemiştir.
Doktor Rıza Tevfik Bey Adana'da irâka edilen (dökülen) Ermeni kanlarının ittihad-ı anasıra hizmet edeceğini söylemiş ve uzun bir nutk-ı beliğ irâd etmiştir.
Nutukların hitamında mukarrerat-ı âtiye ittihaz olunmuştur :
Maktûlinin ailelerine tevzi edilmek üzere taraf-ı hükümetten Adana ve havalisine yüz bin lira irsali; kıtâl müsebbiblerinin kavânin-i askeriye mucibince cezalandırılması için Rumeli Ordusu'ndan bir kuvve-i münasibenin izâmı;
Anadolu'daki sair Ermeni köylerini böyle bir felaketten tahlis ve men'-i sirayet için hemen tedabir-i mukteziye ifâsı.
Mitingde Nıyazi, Remzi Enver beyler dahi hazır idiler.

Kabinenin İstifası

4 MAYIS 1909
SERVET-İ FÜNÛN

Kabinenin gelecek kılınç alayına kadar istifa edeceği hakkında dün bir rivayet vardı. Fakat bizim dünkü nüshamızda yazdığımız üzere Heyet-i Vükelâ istifadan başka çare göremeyerek dün akşam geç vakit istifa vermiştir. Yeni Kabine'nin evvelki günkü nüshamızda isimlerini yazdığımız zevattan mürekkep olarak teşekkülü mukarrer gibidir. Sadarete Hüseyin Hilmi Paşa gelecektir. Mamafih gazetemiz tezgâh-ı tab'a verilir iken Reşid Akif Paşa'nın ve Roma Sefiri Hakkı Bey'in namzetlikleri dahi söylenmekte idi.

Vilayetlerde İrticâ

17 MAYIS 1909
TANİN

İstanbul hadise-i irticâiyesi vilayetlere aksedince ne tesir yaptı? Rumeli'deki tesiri biliyoruz.

Rumeli'nin her tarafından bir avaze-i nefret ve lanet yükseldi. Anadolu da vazife-i hamiyeti ifâdan geri kalmadı. Mürtecilerin ifsâd ettikleri mahallerde teheyyücât husule geldi. Fakat hemen her tarafta ahali meşrutiyet ve hürriyete taraftar çıktı. Vilayetler İstanbul ile alâkalarını kestiler. Kabineyi tanımadılar. İstanbul'a para göndermediler.

Şâyan-ı eseftir ki Suriye Vilayeti ve Şam Şehri bu hadisede pek fena bir şöhret kazandı. Çünkü Beyrut Vilayeti hemen ilk günü İstanbul'u protesto ederek derhal vazife-i hamiyeti ifâ etmiş iken Suriye Vilayeti adeta bu hadise-i irticâiyeden memnun gibi göründü. Hele Şam ahalisi ise Belediye Dairesi'ni istilâ ederek bir taraftan şehr-âyin (şenlik) icra ettirirken diğer taraftan Hürriyet Kulübü'nü yağma eyledi. Şâyan-ı dikkattir ki şenlik fenerlerini daha gündüzden îkad eylemişlerdir.

Şam ahalisini bu suretle tahrik edenler idare-i meşrutadan müteessir olan beş altı müteneffizden (nüfuzlu kişiden) ibarettir. Bunlar eskisi gibi temin-i menfaat edemeyeceklerini anladıklarından idare-i meşrutaya düşmandırlar. Hatta bir tanesi Sultan Mehmed-i hâmis hazretlerinin cülûsu münasebetiyle hükümet konağında icra olunan resm-i kabulde bile isbat-ı vücud etmemiştir.

Suriye taraflarının temin-i sükun ve inzibatı bu gibi mütegalibenin sairlerine ibret olacak surette tedibine vabeste olduğunda şüphe edilememelidir.

Yıldız'da

18 MAYIS 1909

TANİN

Yıldız'daki kadınlar kâmilen tahliye olunmuştur. Topkapı Sarayı'na evvela otuz sekiz, sonra yüz elli bir kadın gönderilmiştir. Şehzade ve selâtinin halayıkları kendi dairelerine gönderilmiştir.

Zat-ı şahanenin Meclis-i Mebusan'a Azimeti

20 MAYIS 1909

TANİN

Yarın zat-ı şahane bahren Topkapı Sarayı'na geçerek oradan araba ile Soğukçeşme Kapısı ve Aya Sofya Meydanı tarikiyle Meclis-i Mebusan'ı teşrif edeceklerdir.

Abdülhamid Servetini Terk Ediyor

21 MAYIS 1909

TANİN

Yıldız'da icra edilen taharriyat neticesinde Abdülhamid'in muhtelif bankalara bir milyon yüz bin liraya yakın bir servet tevdi ettiğine dair kuyûda destres olunmuştu. Abdülhamid bu paraları millete terk edeceğine dair bir vesika imza eylemiştir.

Abdülhamid'in kendisiyle birlikte götürdüğü çanta içinde de bir hayli zi-kıymet taşlar ve gayet azim mebâliği mutazammın çekler bulunduğundan bunların da istirdadı çaresine bakılacağı tabiidir.

Osmanlı Etfal Hastahanesi'ni Ziyaret

25 MAYIS 1909

TANİN

Zat-ı hazreti padişahi dün Şişli'de kâin Osmanlı Etfal Hastahanesi'nde taht-ı tedavide bulunan Hürriyet Ordusu mecrûhini ziyaret etmişlerdir. (...)

Zat-ı hazreti padişahi dün saat altı buçuk raddelerinde saray-ı hümâyûnlarından iki atlı, açık bir saltanat arabasına râkib olmuşlar ve muvacehe-i hümâyûnlarına da Harbiye Nazırı Salih ve Hareket Ordusu Kumandanı ve Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Müfettiş-i Umumisi Mahmut Şevket Paşalar hazeratını almışlar idi. (...)

Zat-ı şahane merkez kapısı önünde arabadan inmişlerdir. Merdivenin alt başında Mahmut Şevket Paşa hazretleri Sertabib İbrahim Paşa'yı takdim etmiştir.

Zat-ı şahane (İbrahim Paşa'nı burada hüsn-i hizmet ettiğini öteden beri işitiyorum) diye beyan-ı iltifat buyurmuşlardır. (...)

Badehu müşârûlileyhüm ile birlikte hastahane erkânı olduğu halde birinci pavyondaki zabitanın bulunduğu mahale azimet etmişlerdir.

Burada Mahmut Şevket Paşa hazretleri haste-gâna hitaben (Efendimiz sizin vatana etmiş olduğunuz hizmetten dolayı bunları ihsan buyurdular) deyü taraf-ı şahaneden zabitana ihsan buyurulan maa-kordon (kordonuyla birlikte) altın saatleri yeden biyedin (kendi eliyle) mecrûh zabitana teslim etmiş. (...)

Oradan yedi numaralı pavyona azimet eylemiş ve burada çavuşlara maa-kordon altın ve efrada maa-kordon gümüş saatler tevzi olunmuştur. Badehu dokuz numaralı pavyonlarda da aynı muamele cereyan etmiştir.

Sokaklara Süprüntü Atılmayacak

31 MAYIS 1909

TANİN

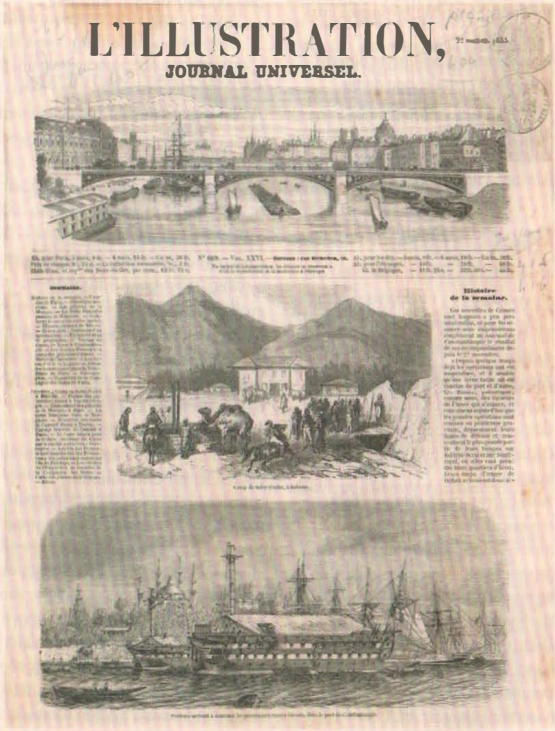
Şehremaneti'nden varid olmuştur:

Hane ve han ve dükkanlar derûnunda terâküm edecek süprüntü vesaire taalfûnatı mucib (pis kokan) şeylerin sokaklara atılmayarak suret-i mahsusada teneke vesaireden mamul kutular veya sandıklar derûnunda muhafazasıyla müracaatta bulunacak tanzifat hademesine verilmesi heyet-i sıhhiyece gösterilen lüzuma binaen takarrür ederek bu bâbda memurin-i aidesine o emir ve tenbihat-ı ekide icra edilmiş ve tanzifat hademesinin evkat-ı muayyene ve suret-i muntazamada müracaatları esbabı da istikmâl edilmiş olduğundan muhill-i sıhhat (sağlığa zararlı) olan bu gibi ahvale ahalice de dikkat ve itina olunarak zinhar hiçbir kimse tarafından sokaklara süprüntü vesaire atılmaması lüzumu ve aksi takdirde her defası için Kanun-ı Ceza'nın iki yüz elli dördüncü maddesi mucibince bir beşlikten beş beşliğe kadar ceza-yı nakdi ahz ve istifâ olunacağı (tamamıyla ödetileceği) ilân olunur.

22 ARALIK 1855

VARNA YANGINI

Erzakın yok olduğunu gören yorgunluktan bitkin askerler, kontrolsüz ve dikkatsiz bir şekilde sivilara saldırıp fazlasıyla içtiler. Söylenenlere göre bu ümitsiz aşırılık içinde İngilizler özellikle dikkat çekmişti: her halükârda bu durumun korkulan neticeleri vermemiş olmasında teselli bulmak gerekir.

Varna yangını (yan sayfa üstte).

Varna'da yanan bölgenin planı. (Limite de l'incendie: Yangının sınırı; *Rue Impériale*: İmparator Caddesi; *Enceinte de la ville*: Şehir surları; Porte du port: Liman kapısı; *Mosquée*: Cami; *R. du Port*: Liman Sokağı; *Place du Maréchal*: Mareşal Meydanı; *Magasin à riz*: Pirinç deposu; *Magasin poudre*: Barut deposu) (yan sayfa).

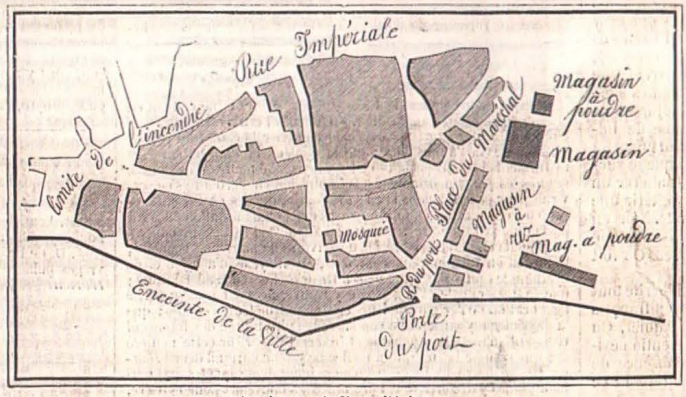
L'Illustration dergisinin 2 Eylül 1854 tarihli ve 601 numaralı sayısının kapağında yer alan Fatma Sultan portresiyle Sultan Abdülmecid'in bu kızının Reşid Paşazade Ali Galib Paşa ile olan evliliğine dair makaleyi daha evvel yayınlamıştık. Bu ay, aynı sayının en son sayfasında yer alan Varna yangınıyla ilgili haberi ele alacağız. Bugün Bulgaristan'da bulunan ama 1878'e kadar Osmanlı hâkimiyeti altındaki Varna şehrinin önemi, Kırım Savaşı'nın lojistik düzeninde oynadığı önemli rolden kaynaklanmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında Ekim 1853'te başlamış olan savaş, Rusya'ya karşı tavır alan İngiltere ve Fransa'nın Mart 1854 sonunda Ruslara savaş ilan etmesiyle birlikte uluslararası bir çatışmaya dönüşmüştü. Karadeniz'e çok sayıda asker ve mühimmat sevk etmek zorunda kalan İngiltere ve Fransa, bu iş için Varna limanından da istifade etmeye başlamışlardı. Haberde de aktarıldığı gibi bu yangın hem savaşın lojistik desteğini tehlikeye atmış, hem de çok sayıda askerin kentte bulunmasından dolayı bazı taşkınlıkların yaşanmasına neden olmuştu.

Habere eşlik eden iki imajın ilki, yangından bir sahneyi canlandırıyordu. Her ne kadar bu sahnenin büyük ölçüde hayal ürünü olacağını düşünmek mümkünse de, J. Worms imzası belki de bir İngiliz subay veya gazeteciye işaret ederek resmin o kadar da uydurulmuş olmayabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Resmin yanında yer alan yangın mahallinin planı ise, "İmparatorluk Caddesi" ve "Mareşal Meydanı" gibi herhalde Fransız ordusu tarafından takılmış isimlerin kullanılmış olması açısından ilgi çekicidir.

VARNA YANGINI

İstanbul gazetelerinde yer alan ve önce abartılı olduğu düşünülen haberlerde, 10 ile 11 Agustos'u bağlayan gece Varna'da patlak vermiş olan yangından bahsedilmişti. Özel haberleşmemiz sayesinde bu felaketin üç gün sürdüğünü, bu üç günün sonunda da bazen ifade edildiği üzere yangının "payını vererek" şehrin aşağı kısmının ateşe teslim edildiğini öğrendik. Oysa şehrin bu bölgesinde maalesef ancak bir kısmı kurtarılabilen erzak depoları bulunmaktaydı, İngiliz depoları ise özellikle zarar görmüştü. Erzakın yok olduğunu gören yorgunluktan bitkin askerler, kontrolsüz ve dikkatsiz bir şekilde sıvılara saldırıp fazlasıyla içtiler. Söylenenlere göre bu ümitsiz aşırılık içinde İngilizler özellikle dikkat çekmişti; her halükârda bu durumun korkulan neticeleri vermemiş olmasında teselli bulmak gerekir. Şehrin geri kalan kısımları yangından zarar görmediyse de, yangının ardından gelen ve bir tür tabii sonucu olduğu söylenebilecek düzensizlikten dolayı zor durumda kaldı. Her ne ise bu yangın, destek birliklerinin gemilere binişinde herhangi bir aksaklığa meydan vermedi. 15 Agustos tarihli bir mektup bu sözlerle bitmektedir: "Bu mektubu aldığınızda Kırım'a girmiş olacağız. Tanrı bizi korusun!"

Plan du quartier incendié de Varna.

17 Agustos tarihli bir telegraf, yangında yok olan evlerin sayısını 500 olarak vermekte, yangın sırasında erzakın zaten gemilere yüklenmiş olduğunu eklemektedir. Barut depoları neredeyse havaya uçacaktı. Rüzgârın yön değiştirmesi ve başta Mareşal Saint-Arnaud[1] olmak üzere birliklerin inanılmaz fedakârlığı sayesinde kurtarılabildiler.

DİPNOT

1 Jacques Leroy de Saint-Arnaud (1801-1854). III. Napolyon'un harbiye nazırı olarak 1854'e kadar görev yapmış, Kırım Savaşı'nın patlak vermesiyle bu savaşta Fransız ordularının başına geçmişti. Varna yangınından 82 müddet sonra, 20 Eylül 1854 günü Alma nehri muharebesinde Ruslara karşı zafer kazanmıştı. Fakat ayın 26'sında kolerayа yakalanmış, 29'ur'da İstanbul'a doğru yelken açan *Berthollet*'ye binmiş, ancak gün içinde hastalığa yenik düşmüştü.

KOSTAS SİMİTİS'İN YENİ ÇIKAN KİTABI VESİLESİYLE

"Saat 5.05: Sayın Liberis Türk askeri komandolarının İmia kayalığına çıktıklarını öğreniyor. (...) olayın Yunan kuvvetleri tarafından 4 saatlik bir gecikmeyle farkedilmiş olmasından dolayı büyük bir şok altındaydık (...). Güneş doğmak üzereydi ve Yunan topraklarında Hilâlli Bayrak dalgalanıyordu..."

ELEKTRA KOSTOPOULOU

Bundan 14 yıl önceydi. 30 Kasım 1995 günü dönemin Yunan başbakanı ve Panhelenik Sosyalist Hareketin (PASOK) kurucusu Andreas Papandreou'nun sağlık nedenleriyle görevini bırakarak Onassio hastanesine kaldırılmasının ardından Kostas Simitis onun yerine PASOK milletvekilleri tarafından başbakan seçildi. 23 Haziran 1996 tarihinde Andreas Papandreou vefat etti. 26 Haziran 1996'da liderin Atina'daki cenaze törenine Yunanistan'ın dört bir yanından yüz binlerce kişi akın etti ve bu kişilerin dua ve gözyaşları içinde Papandreou toprağa verildi. Yunanlıların birçoğu tarafından o gün hem PASOK'un hem de ülkenin tarihinde bir dönem sonu olarak nitelenmiştir. Zira 1974'ten itibaren Yunan sosyal demokrasi tarihine ve dolayısıyla Yunan siyaset sahnesine damgasını vurmuş olan Papandreou'nun "halka ait olan" söylemleri siyasal kültür üzerinde ciddi bir etki bırakmış ve siyasal hareketler içinde popülist bir imgeleme yansıtmıştır. Bundan dolayı Kostas Simitis'in PASOK'a genel başkan seçilmesi ve bir sonraki yıl yapılan genel seçimlerde başında bulunduğu o partinin iktidar olması biraz da Papandreou'nun açtığı çığır sonucu mümkün olmuştu.

Oysa asla Papandreou gibi popüler olamayan, lakin sekiz yıldan fazla kesintisiz olarak başbakanlık yapan Simitis en uzun süre görevde kalan Yunan başbakanı niteliğine erişti. Daha da öteye giderek diyebiliriz ki, Simitis efsanevi "popüler" ve aynı zamanda efsanevi "popülist" bir liderin mirasçısı olmasına rağmen kendisini, ülkesini "çağdaşlaştırmaya" çalışan ve iktisadi gelişimine yönelik stratejilere destek veren bir siyasetçi olarak tanımlaması yüzünden popülist hareketlere karşıt ve Papandreou'nun sosyal demokrasi anlayışından uzak bir siyasetçi olarak tanıttı. Avrupacı çizgiye daha fazla önem veren ve ona yeni bir içerik kazandırmayı amaçlayan Simitis bu konuda çok başarılı oldu. Yunanistan'ın siyasi ve ekonomik gelişimi için çağdaş iktisata yönelik bir strateji benimsedi ve 2000'de ülkenin Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliğine girişini bu şekilde gerçekleştirdi. Fakat vatandaşların geniş bir kesimi bu gelişmeden hiç memnun kalmadı ve kısa bir zaman sonra olumlu beklentiler olumsuz havanın tohumları haline dönüştü. Çünkü Avrupa'nın ekonomik şartlarını yerine getirmek ve Yunanistan'ın ekonomik bakımdan istikrara kavuşmasını sağlamak için dış borç hızla azaltılmalı, ihracat-ithalat dengesi pozitif yöne doğru itilmeli ve enflasyon oranı daha fazla düşürülmelliydi. Bunlarla beraber, maaşların artış oranı daha yükseltilmeden ve siyasal yozlaşma oluşmadan, yani ulusal kaynaklar israf edilmeden, Yunan toplumunun kalkınması ve hayat seviyesinin yükseltilmesi mümkün değildi.

Bu sebepler dolayısıyla ulusal iktisat riske girdi çünkü Simitis kabinesi ülkenin birliğe girişinden itibaren gelişmemiş ülkelerin kısa vadeli parasal çözümlerinden vazgeçip Avrupa Birliği mevzuatına uymasını hedefliyordu. Bu durum ya bir sosyal ve ekonomik ıslahat hareketi oluşturacaktı ya da vatandaşların durumunu daha da vahim bir hale sokacaktı. Yunan ekonomi ve siyasetiyle yakından ilgilenen bazı gözlemcilere göre, Simitis ekonomik boyut ile ilgilenirken sosyal boyutu ihmal etmişti. Bu nedenle de bazılarına göre çok başarılı olarak nitelenirken diğerlerince çok başarısız sayılmaktaydı. O halde, bu makale kapsamında Simitis'in stratejisinin Yunanistan ve Yunanlılar açısından ne derece faydalı olduğu sorusuna cevabımız ne olursa olsun, onun hükümetinin Yunan iç ve dış siyasetine yeni bir yöntem kazandırdığını kabul etmemiz lazımdır. Simitis başbakanlık görevinde bulunurken, Andreas Papandreou'nun oğlu Giorgos dışişleri bakanı olarak tayin edildi ve ikisi Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday olarak kabul edilmesi yönünde tavır gösterdiler. İler ne kadar bu tavır tarihi bir Türk-Yunan yakınlaşmasını ve iki ülke arasındaki bütün sorunların çözümlenmesini sağlamamışsa da bir diyaloğun başlamasına ve olumlu bir ortamın yaratılmasına neden olmuştur. Çünkü Simitis ve Papandreou'ya göre, Türkiye'nin yerinin Avrupa'da olması lazımdı. Nitekim bu iki politikacı iki ülke arasında ticaret, sanayi, bankacılık, enerji ve altyapı tesislerinin inşası alanında işbirliği perspektiflerinin ele alınması için ciddi teşebbüslerde bulundular.

Buraya kadar sorun yok. Fakat, bu iki ülke arasında geçmişte yaşanan gerginlik ortamından sonra olumlu bir ortam yaratmak için sadece iyi niyet yeterli miydi? Hani birkaç yıl önce, 1996'da Türkiye ile Yunanistan'ı savaşın eşiğine getiren deniz ortasındaki sarp kayalık unutulabilir mi? O dönemdeki trajikomik olaylar bellekten silinebilir mi? Geçmişte yaşanan trajik olaylar unutulabilir mi? Peki onlar unutulabilirse, iki ülke arasında hâlâ devam eden sorunlar konusunda ciddi ve ortak bir çözümün üretilmesi mümkün mü? Bakalım, İmia-Kardak krizi sırasında Yunanistan başbakanı olan Kostas Simitis'in yazdığı "Yaratıcı Bir Yunanistan İçin Siyaset, 1996-2004" adlı kitapta, olaylarla ilgili neler anlatılıyor:

"28 Ocak Pazar günü: Bir Türk sahil güvenlik gemisinden gelen bir bot kayalığa yaklaşmaya çalışıyor, fakat bir Yunan sahil güvenlik gemisi tarafından geri çekilmeye mecbur ediliyor. Yunan Dışişleri Bakanlığı liderliği vakit kaybetmeden Türkiye'ye, NATO'ya, ABD'ye, Rusya'ya, Birleşmiş Milletlere ve Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelere durumu anlatan bir nota gönderiyor. Ancak Ankara'daki bazı kimselere göre Yunanistan, Türkiye'deki krizden faydalanarak emrivaki yaratmak peşindedir...

"Türk basınına göre Sayın Yılmaz, ülkenin güçlü askeri düzeni tarafından destek gören sayın Çiller'in Türkiye'de iktidar olabilmesi için Türkiye ile Yunanistan arasında 'yapay bir kriz' çıkarıldığından yakınmaktadır. Çünkü bu şekilde, Sayın Erbakan'ın ulusal seçimi kazanmasının mümkün görülmeye başlamasından endişelenen Türkiye'deki siyasi-askeri düzen, bu vesileyle kriz yaratmak için bir fırsat bulmuştur..."

Anlaşılan o ki, Simitis'e göre, kriz Türkler tarafından çıkarılmıştır ve sadece dış değil içişleri sorunlarıyla da ilgilidir. Fakat bunlarla beraber Simitis'in yazdıklarından Yunanistan'ın içinde de gerginlik ve çatışma ortamının yaratılmakta olduğunu anlıyoruz.

"Bütün bunlardan anlaşılan şudur ki: Yunanistan'ın âcil askeri harekâta hiç hazır olmadığı ortaya çıktı. Yani askeri liderliğin âcil durumlara karşı bir hareket planı dahi yoktu! Dolayısıyla bize sadece iki seçenek bırakıldı: ya Yunanistan'la Türkiye arasında savaş çıkacaktı, Türkleri bombalayacaktık, her iki tarafta can kaybı olacaktı, ve Yunan egemenliğine karşı tehlikeli bir ortam oluşacaktı. Veya, ilk düşündüğümüz gibi, hemen bölgeden çekilerek ve Sayın Holbrooke'in şefaatiyle hareket ederek Yunan egemenliğini kuracaktık...

"Saat 5.05: Sayın Liberis [Yunan Genel Kurmay Başkanı] Türk askeri komandolarının İmia kayalığına çıktıklarını öğreniyor. Öfkemi kontrol altında tutamıyorum. Çünkü benden alınmış bütün uyarılara rağmen ve bana bizim güvenliğimiz konusunda birçok garantinin verilmesine karşın, Türkler burnumuzun dibindeki kayalığa çıktılar. Masanın etrafındakiler [Yunan liderleri] sırf bu olaydan ve bu olayın Yunan kuvvetleri tarafından 4 saatlik bir gecikmeyle farkedilmiş olmasından dolayı büyük bir şok altındaydık. Bunun yanı sıra gözümüzü açanın bizim kuvvetler değil de ABD'nin olmasından son derece rahatsızdık. Güneş doğmak üzereydi ve Yunan topraklarında Hilalli Bayrak dalgalanıyordu...

"Çarşamba sabahı: Parlamento'ya olaylarla ilgili bilgi verdim. Nea Dimokratia lo dönemki ana muhalefet partisiil krizi hükümete saldırmak için fırsat olarak kullandı. Sayın Evert 'ulusal ihanet'ten sözediyor ve Sayın Samaras yürek parçalayıcı bir sesle 'Yunan halkının gururunu kırdık' diye bağırıyordu. Nea Dimokratia milletvekilleri bir ağızdan karmaşık bir çılgınlık içinde 'Hainler! Askeri mahkemeye gönderilmeniz lâzım!' diyerek bağırıp duruyorlardı. Ne 'mesul' insanlar, ne 'erkekçe' laflar! İtiraf etmeliyim ki 20. yüzyıl sonu Avrupa'sında çok uzun zamandan beri bu tip siyasi tavırlarla karşı karşıya gelmemiştim...

"8 Şubat'ta İmia krizi nihayet çözüldü ve Yunan Genel Kurmayı'nda yapılan son toplantıda, önceden oluşturulan görüşlerim tasvip edildi. Sayın Liberis'in, kriz süresinde önemli stratejik hatalar yaptığı ve gerekli tedbirleri almadığı için, Kurmay'dan mutlak surette ihraç edilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla durumu daha da zorlaştırmadan ondan kibar bir şekilde istifasını istedim, ancak kendisi bunu kabul etmediğini belirterek beni iyice şaşırtmayı başardı. Her şey açıklandı. Yani Genel Kurmay tarafından yapılan duyuruların uygunsuzluğu ve sızdırılan bilgilerin boyutları anlaşıldı. Silahlı kuvvetler güya savaşa hazırmış ve buna rağmen siyasi kuvvetler Yunan ordusunun epik bir askeri zafer kazanmasına engel olmaktaymış. Eğer öyle olsaydı, savaşta kaç kişi ölecekti acaba? Sayın Liberis bu konuda cevap vermek istemiyordu...

"İmia krizi Yunanistan'ın büyük zafiyetini gösterdi. Türkiye'deki milliyetçi çevrelerin hareketlerinin yanı sıra ulusal haklarımızı savunma görevine kendi kendini tayin etmiş olanların tepkileri savaşın eşiğine kadar gelinmesine sebep olmuştu. Fakat eğer Yunanistan, Avrupa Birliği ülkeleriyle ve komşu ülke ile daha gelişmiş ilişkiler oluşturarak iletişim ve beraberlik imkânı sağlayabilmiş olsaydı, barışçı bir anlaşma mümkün olabilecekti. Demek oluyor ki Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin özelliği şuydu: düşünülmez olan şey apaçıkmış ve apaçık olan şey düşünülmezmiş. Bu durumun hemen değişmesi lâzımdı ama bu hiç de kolay değildi..."

SİMİTİS BİLGİ ÜNİVERSİTESİ'NDE

23.03.2009 Pazartesi günü Bilgi Üniversitesi Dolapdere kampüsünde eski Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis "Democracy and Diversity in the European Union" (Avrupa Birliği'nde Demokrasi ve Farklılık) başlıklı bir sunum yaptı. Moderatörlüğünü Mete Tunçay'ın yaptığı sunumda Simitis Avrupa'da yabancı düşmanlığı, ırkçılık, entegrasyon, ulus meseleleri ve terörizmin kontrolü gibi konulara değindi ve daha etkin bir Avrupa Birliği'ne ulaşmak için ulus ve ulus üstü ilişkinin nasıl olması gerektiği konusunda önerilerde bulundu. Simitis konuşmasında, bu yeni ilişki tarifinde farklılığın korunmasının sosyal Avrupa'nın gereği olarak genel kabul gördüğünü sözlerini ekledi.

Simitis'in dış ve iç politikaları yazdıklarıyla tutarlıydı. Fakat bunlar sonuç verdi mi acaba? Bazılarına göre Simitis Yunan tarihinin en büyük devlet adamlarından biridir ve Türk-Yunan ilişkilerine, Dışişleri Bakanı Papandreou'nun da yardımıyla, bugüne kadar hiçbir politikacının cesaret edemediği kadar gerçekçi ve medeni bir şekilde yaklaşmıştır. Öte yandan bazılarına göre, iki ülke arasında uzlaşmayı yüzeysel bir şekilde ve gerçek sorunlara girmeksizin gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu arada Yunanistan'ın egemenlik haklarını da tehlikeye atmıştır. Ancak bu makalenin amacı Simitis'i değerlendirmek olmadığından, yukarıdaki soruya cevap vermeksizin konuya biraz farklı bir biçimde yaklaşmak istiyorum.

Elbette iki komşu ülke arasında hâlâ çözülmesi gereken ciddi sorunlar mevcuttur. Üstelik çelişkili dinamikler, çeşitli ilişkiler ve farklı bakış açıları her iki ülkenin, her siyasi partinin, her toplumun benliğinde yer alan unsurlardır. Bu nedenle Türk ve Yunan politikacılarının hangi terimlerle tartıştıkları ve onlara Türk ve Yunan vatandaşlarının hangi soruları sordukları önem kazanmaktadır. Örnek olarak İmia-Kardak olaylarından anlaşılan odur ki, ne homojen bir Yunanistan vardır ne de homojen bir Türkiye. Her iki toplumun içerisinde bulunduğu sosyal, kültürel ve ekonomik ortam algılanmadan ve anlamaya çalışılmadan sorunlara ortak bir çözüm bulmak mümkün olamaz.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

KAYNAKLAR

http://www.asp.gr/asp/content/Home.aspx?d=7&rd=5499005&p=1&n1=1&m=1&m1=1&l=2. [cited.

http://www.costas-simitis.gr/index.php. [cited.

http://www.istame.gr/page/. [cited.

Featherstone, Kevin, ed. 2006. *Politics and Policy in Greece: the challenge of modernisation*. Londra ve New York: Taylor & Francis.

Fouskas, Vassilis 1998. The muffled voice of the new PASOK: reflections on neo-revisionist socialism in Greece. *South European Society & Politics* 3 (1): 130-141.

Ker-Lindsay, James. 2007. *Crisis and conciliation: a year of rapprochement between Greece and Turkey*. Londra-New York: I.B. Tauris.

Tsakalotos, E. 1998. The political economy of social democratic economic policies: The Pasok experiment in Greece. *Oxford Review of Economic Policy*, 14:114-138.

Καρζής, , 2006. Ανάμεσα σε δυο Ελλάδες: η εκκρεμής μεταμόρφωση 1996-2003. Atina: Εκδόσεις Πόλις.

Κοτζιάς, Ν. 1985. Ο τρίτος δρόμος του ΠΑΣΟΚ. Atina.

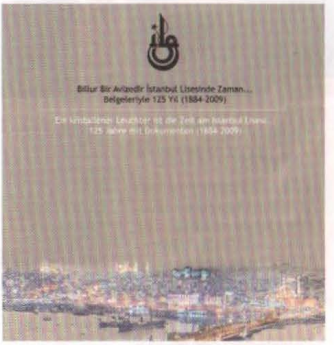
Ν.Μουζέλης, Θ.ς, Μ.Σπυριδάκης, και επιτυγχή Κ.Σημίτης. 1989. Λαϊκισμός και Πολιτική. Atina.

Σημίτης, Κώστας, 1979. Η δημική αντιπολίτευση. Atina.

—— 2005. Πολιτική για μια ημιπερίφερεια Ελλάδα 1998-2004. Atina: Εκδόσεις Πόλις.

125. YIL

NUMÛNE-İ TERAKKİ'DEN İSTANBUL ERKEK LİSESİ'NE...

İstanbul (Erkek) Lisesi'nin temelini oluşturan Numûne-i Terakki Mektebi, zamanın başarılı matematikçi ve eğitimcilerinden olan Mehmet Nadir Bey (1856-1927) tarafından 15 Ocak 1884 tarihinde kurulur. 125 yıllık geçmişinde pek çok yeniliğe öncülük eden ve her zaman başarısından söz ettirebilmiş olan bu köklü eğitim yuvasının kuruluşu Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra yaşanan reform sürecine dayanır.

3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle eğitim alanında da çeşitli reformlar yapılır. Bu reformların başarılı bir şekilde uygulandığı illerin başında da Selanik gelir. Selanik, II. Abdülhamid yönetiminin baskısının en az hissedildiği, "usul-i cedid"in (ders araçları ve öğretim yöntemlerindeki modernleşme) hayata geçirilmeye çalışıldığı bir şehirdir. Selanik, bugün Türkiye'deki modern eğitim sisteminin kuranların adeta anavatanıdır.[1]

1880'lere doğru Selanik'te, modern olarak nitelendirilebilecek, Batı benzeri eğitim vermeye başlayan birçok okul açılır ve "Selanikli mektepçiler"in ünü Osmanlı Devleti'nde giderek yayılır. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin köklü okullarının kurulmasına da bir vesile ile katkıda bulunan bu ünlü mektepcilerden Abdi Kâmil Bey, Selanik'ten ayrılarak 1877 yılında İstanbul'a gelir.[2] İstanbul'da öğrencilere verdiği özel derslerde gösterdiği başarıdan ötürü Maarif Nâzırı Münif Paşa'nın dikkatini çeker ve Paşa'nın oturduğu Süleymaniye'de, Taşmektep denilen mektebin idaresinde, yeni okutma ve öğretme usullerini uygulamaya başlar. İleride Numûne-i Terakki Mektebi'ni kuracak olan Mehmed Nadir Bey ise bu arada askeri okulları başarıyla bitirmiş ve Darüşşafaka'da verdiği matematik dersleri ile ünlenmiştir. 1879-1880 yılları arasında İngiltere'de riyaziyesini (matematik) geliştirmiş ve İstanbul'a dönmüştür.[3]

Abdi Kâmil Bey, Mehmed Nadir Bey ile birlikte Vefa'da, cami ile Âtıf Efendi Kütüphanesi arasındaki "Büyük Konak"ta, 1882 yılında Şemsü'l-Maarif Mektebi adındaki İstanbul'un ilk özel okulunu açar.[4] Daha sonra bu okulu yatılı ve gündüzlü eğitim verilecek bir hale getirir. Okullarında birçok yeniliğe öncülük ederler, öğrencileri sıralarda oturturlar, duvarlara o dönemde kullanılması hoş karşılanmayan resim, harita ve kerrat cetveli asarlar. Mehmed Nadir Bey, Şemsü'l-Maarif'te "ders nâzırlığı" görevini üstlenir. İki yıl bu görevi sürdürüp özel okul yönetimi konusunda yeterli bilgi ve deneyim kazandıktan sonra öğretmenlerden Hıfzı ve Ali efendileri de yanına alarak, 1884 yılında, Çırçır'da, İstanbul Erkek Lisesi'nin temelini oluşturacak olan kendi özel okulunu, Numûne-i Terakki Mektebi'ni açar.[5]

Mehmed Nadir, entelektüel kişiliği ile kısa sürede İstanbul'un ileri gelen ailelerinin çocuklarını okula çekmeyi başarır. Birçok bürokrat, paşa, hatta dönemin şeyhülislamı Cemaleddin Efendi dahi oğlunu bu okula gönderir.[6] Yazar ve gazeteci Ahmet Rasim, 9 Eylül 1891 tarihinde *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanan "Mekâtîb-i Hususiye (Özel Okullar)" başlıklı yazısında: "Mekâtîb-i hususiye içinde en ziyade nazar-ı dikkati celbeden Numûne-i Terakki'dir. Zaten bu mektebin heyet-i muallimini erbab-ı iktidardan olduğu gibi meclis-i idaresi dahi efkâr-ı münevvereye mâlik zevattan müteşekkil olduğundan az zaman zarfında binası, idaresi, suret-i tedrisi kesb-i intizam etmiş ve bu intizama himmet ve gayret dahi munzam olduğundan mektep birinciliğ şerefini ihraz eylemiştir." şeklinde ifadede bulunur.

Numûne-i Terakki'de önceleri ilk ve orta kısımlar varken, daha sonra kız ve lise kısımları açılır. Mehmed

İstanbul Erkek Lisesi Sancağı.

Mehmed Nadir Bey.

Armalı öğrenci.

İstanbul Erkek Lisesi'nin binası önceden Düyun-ı Umumiye binası olarak kullanılıyordu.

Nadir Bey, 14 Ekim 1891 tarihinde *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde çıkan bir yazısında, ilk özel liseyi açmakla iftihar ettiğini belirtir. II. Abdülhamid, başarılı çalışmalarından dolayı Mehmet Nadir Bey'i huzuruna kabul eder ve ödüllendirir.[7] İki yıl sonra da özel okullar arasında birinci sırada bulunan Numüne-i Terakki Mektebi öğretmen ve öğrencileri için özel olarak Sadabad'da bir ziyafet vermek suretiyle onlara iltifat eder.[8] Tüm bu başarılarda okulun kurucusu Mehmet Nadir Bey'in büyük bir katkısı söz konusudur. 1895 yılında dönemin gazetesi *Sabah*'ta pedagoji üzerine kaleme aldığı "Terbiye ve Ta'lim-i Etfal" (Çocukların Eğitim ve Öğretimi) yazı dizisi onun ileri görüşlü bir eğitimci olduğunun göstergesidir.[9] Modern bir eğitim anlayışının ve çağdaş öğretim yöntemlerinin uygulanması gibi farklılıklarla döneminin en kaliteli mekteplerinden biri olarak kabul edilen Numüne-i Terakki Mektebi'ni benzerlerinden ayıran değerlerden biri de, okul öğretmenleri ve öğrencilerinin Mehmed Nâdir Bey'in önderliğinde, Türkiye'deki ilk okul dergisi olma önceliğine sahip *Numune-i Terakki* dergisini yayımlamalarıdır. Okulun kuruluşunun dördüncü yılında çıkarılmaya başlanan derginin ilk sayısının yayımlanma tarihi 7 Nisan 1887'dir. Maalesef ancak dokuz sayı yayımlanabilen derginin son sayısı 27 Mart 1888 tarihinde çıkar.[10]

1880'li yılların sonuna gelindiğinde okulun kuruluş dönemi de tamamlanmış olur. Özel bir okul olan Numüne-i Terakki Mektebi 1896 yılında devletleştirilir. 1909 yılında okulun adı "İstanbul Leyli İdadisi" olarak değiştirilir. 1910 yılında, şimdiki ismi olan "İstanbul Lisesi" adıyla anılmaya başlanır; böylece ülkede "lise" kelimesi ilk kez kullanılmış olur. 1912 yılında Ahmed Robenson tarafından ülkedeki ilk izci birliklerinden biri olan "Sakarya İzci Oymağı" kurulur. Okul, 1913 yılında yine bir isim değişikliğine uğrayarak "İstanbul Sultânisi" adını alır. 1915 yılında Çanakkale Savaşı'nda şehit düşen öğrenciler anısına okulun renkleri, zamanın hastane rengi olan sarı (okul binasının bir kısmı cepheden dönecek yaralıları tedavi etmek amacıyla hastaneye çevrilmiş, duvarlar dönemin hastane rengi olan sarıya boyanmış, ancak savaştan dönen olmamıştır) ve matem rengi olan siyah şeklinde benimsenir. Sarı Siyah renkler okulun geleneğinde önemli bir yere sahiptir. 1916 yılında ilk kez Alman öğretmenler İstanbul Sultânisi'nde göreve başlar. Daha sonraki yıllarda Alman öğretmenler de okulun ayrılmaz bir parçası haline gelecektir. 1923 yılında okul "İstanbul Erkek Lisesi" adını alır ve bu isim günümüzde de geleneksel olarak temsil ettiği için öğrenciler ve mezunlar tarafından kullanılmaya devam edilir. 1926 yılında, "cumhuriyet döneminde bir eğitim kurumundan çıkan ilk spor kulübü" olarak İstanbulspor kurulur. 1933 yılında okul, bugün de içinde bulunduğu "Düyün-ı Umûmiye İdaresi" binasına taşınır ve 1958 yılından itibaren de Türkçe ve Almanca eğitim yapan bir kültür kurumu haline gelir. 1964 yılında kız öğrencilerin de kabul edilmeye başlandığı okulun adı 1982 yılında son kez değiştirilir ve İstanbul Lisesi olur.[11]

Numüne-i Terakki'den İstanbul (Erkek) Lisesi'ne uzanan 125 yıl boyunca bu köklü eğitim kurumu ülkenin öncü eğitim kurumları arasında yer almayı başarmış, çift kültürlü eğitim modeli ile Türkiye ve Almanya arasındaki kültür işbirliğinin en güzel sembolü olmuş, evrensel değerlere sahip öncü insanlar yetiştirme vizyonuyla mezun ettiği yüzlerce değerli insan ile iki ülkenin de politik, ekonomik, kültürel gelişimine katkıda bulunmuştur.

İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı da okulun 125. yıldönümünde *Billur Bir Avizedir İstanbul Lisesinde Zaman-Belgelerleriyle 125 Yıl* isimli kitabı yayınlamış, Türk milli eğitiminin en önemli okullarından biri olan İstanbul Lisesi'nin tarihini kaleme alarak bir döneme ışık tutmuştur.

DİPNOTLAR

1, 11 *Billur Bir Avizedir İstanbul Lisesi'nde Zaman-Belgeleriyle 125 Yıl (1884-2009)*, Editör: Ş. Levent Deniz, İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

2, 4, 5, 6 Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 3, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

3 İnönü, Erdal, *Mehmet Nadir, Bir Eğitim ve Bilim Öncüsü*, Tübitak Yayınları, Ankara, 1997.

7 Mehmet Nadir, *Terbiye ve Ta'lim-i Etfal (Çocukların Eğitim ve Öğretimi)*, Haz: M. S. Koz-Enlil Doğan, İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

8 *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, Nu 3709, 19 Kasım 1890.

9 *Tercümân-ı Hakikat Gazetesi*, Nu 4175, 9 Haziran 1892.

10 *Numune-i Terakki İlk Öğrenci Dergisi*, Haz: Dr. Enlil Doğan, İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

AKTOPRAKLIK'TA TARİHÖNCESİ MERMER BİLEZİK

Aktopraklık'taki yerleşim yerinin 100 metre kadar uzağında bulunan mezarlıkta bugüne kadar ortaya çıkarılan mezarların sayısı 15'i bulur. Bunların tümünde gömütler, "hocker" adını verdiğimiz büzülmüş pozisyondadır. Bacaklar karna doğru çekilmiş, eller yüze bakacak şekilde, kollar göğüs üzerinde birleştirilmiştir.

DOÇ. DR. NECMİ KARUL

Ölü gömme âdetleri, tarihöncesi insanın inanç sistemleri, statü ya da toplumsal hafıza gibi sosyal yanları hakkında en fazla bilgi edindiğimiz alandır. İlk yerleşik yaşamın başladığı dönemlerde ölü ile ilişki, ölen kişi ya da kafatası gibi onun bir parçası ile yaşamaya devam etme olgusu sıkça görülür ve birçok yerleşimde gömütler konutların taban altlarındadır. Ölülerin yaşanan alanın dışına çıkarılmasına daha sonra, kalkolitik dönemde rastlanır. Bir anlamda "ölüler kenti" kavramı bu dönemde ortaya çıkar.

Mezarlıklarda yer üstünde arkeolojik izlere rastlama olasılığı düşüktür ve bu nedenle mezarlıkların saptanması daha güçtür. Bursa Aktopraklık Höyüğü'nde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan kalkolitik çağ mezarlığı, kuzeybatı Anadolu'da o döneme dair ölü gömme âdetleriyle ilgili çok sayıda veriye ulaşılan yerlerden biridir.

Aktopraklık'taki yerleşim yerinin 100 metre kadar uzağında bulunan mezarlıkta bugüne kadar ortaya çıkarılan mezarların sayısı 15'i bulur. Bunların tümünde gömütler "hocker" adını verdiğimiz büzülmüş pozisyondadır. Bacaklar karna doğru çekilmiş, eller yüze bakacak şekilde, kollar göğüs üzerinde birleştirilmiştir. Başka bir deyişle cenin pozisyonunda basit bir çukurun içerisine bırakılan ölülerin yanlarına hediyeler bırakıldığı görülür. Bunlar genelde pişmiş toprak kaplar, kemik ya da taş aletlerdir. Bazı hediyeler ise yerleşmede rastlanmayan türden, daha özenli yapılmıştır. Mezarlarda rastlanan buluntular arasında takılar da vardır. Genelde boncuklardan oluşan kolye, halhal ve bilezik gibi takıların boyun, kol ve ayak kesiminde bulunması, ölülerin takıları ile birlikte gömüldüklerine işarettir. Yine de organik bir madde ile birleştirilen bu tür takılar mezarlarda genelde dağınık halde bulunur ve nasıl bir düzen içinde dizildikleri anlaşılamaz. Geçtiğimiz yıl Aktopraklık'ta ortaya çıkarılan bir mezarda, iskeletin bileğine geçirilmiş olarak bulunan bir mermer halka özgün konumunda bulunan az sayıda örnek arasında yer alır. Arkeologların bu tür nesnelerin kullanımı konusunda daha kesin yargılarda bulunmasını sağlayan, silindirik bir kesite sahip bileziğin çapı 7.42 santimdir. Yerleşmede çok sayıda bitirilmiş ya da yarı işlenmiş mermer bilezik parçalarının bulunması, bu tür takıların yerleşmede üretildiğini gösterir. Halen Bursa'da yoğun olarak işletilen mermer yataklarından tarihöncesi insanının, en azından 7500 yıl önce de takı yapmak amacı ile yararlandığı anlaşılır. Ayrıca bu kullanımın daha "insancıl" olduğunu söylemek zor değildir.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
PREHİSTORYA
ANABİLİM DALI

YENİKAPI'DA YENİ BİR MEZAR

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü tarafından yürütülen İstanbul Yenikapı'daki Marmaray ve Metro kazıları sırasında yeni bir neolitik çağ mezarıyla karşılaşıldı. En az 8000 yıl öncesine ait olduğu düşünülen mezarda ahşap bir sanduka içinde (veya üzeri ahşap bir kapak ile örtülü) erişkin bir kişiye ait iskelet ile onun da ayak ucunda kilden bir çömlek içinde ufak bir çocuk iskeleti bulundu.

ARKEOLOJİ SEMPOZYUMU

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından her yıl gerçekleştirilen "Uluslararası, Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu"na bu yıl Pamukkale Üniversitesi (Denizli) ev sahipliği yapıyor. 25-29 Mayıs 2009 tarihleri arasında yapılacak olan sempozyumda 2008 yılındaki arkeolojik kazı ve araştırmalara ilişkin bildiriler sunulacak. Sempozyuma ilişkin daha fazla bilgi için bakınız: kazisempozyum3@pau.edu.tr

İSTANBUL TOPLANTISI

İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırmaları Merkezi, 25-26 Mayıs 2009 tarihlerinde, en eski çağlardan günümüze kadar İstanbul'un tarihinin ele alınacağı iki günlük bir toplantı düzenliyor. İÜ Edebiyat Fakültesi Kurul Odası'nda yapılacak toplantının bildirilerinin, İstanbul'un Avrupa başkenti seçilmesi nedeniyle yoğun etkinliklerin yapılacağı 2010 yılında basılması planlanıyor.

CORPUS VASORUM ANTIQUORUM

OĞUZ TEKİN

Uluslararası Akademiler Birliği'nin (Union Académique Internationale) en eski projesi olan *Corpus Vasorum Antiquorum*, 1919 yılında Paris'te alınan bir kararla hayata geçirildi. Louvre Müzesi koleksiyonunu içeren İlk cilt, 1922 yılında Edmond Pottier tarafından yayımlandı. O günden bu güne yüzlerce *CVA* ciltleri kitaplıklardaki yerini aldı. Bugüne değin *CVA* projesine katkısı bulunan ülkeler şunlardır: ABD, Almanya, Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada, Kıbrıs, Macaristan, Norveç, Polonya, Romanya, Rusya, Yeni Zelanda, Yugoslavya (eski) ve Yunanistan. Sayısı 25'i bulan bu ülkelere 2009 yılı itibariyle Türkiye de katılmış oldu. *CVA* ciltlerinin yayımlanmasında Almanya, Fransa, İtalya, ABD ve İngiltere başı çekmektedir. Bu ülkelerde yayımlanan *CVA*'ların sayısı birkaç düzinedir.

Baskısı tükenen *CVA* ciltleri -yine bir proje kapsamında- dijital ortama aktarılarak "online" olarak da kullanıcıların istifadesine sunulmaktadır. İnternette yer alan *CVA* web sitesinde "Browse or Search" menüsüne girip "alphabetical list of countries" veya "alphabetical list of Museums" tıklandığında karşınıza iki şık çıkmaktadır: "Browse Text" veya "Browse Plates". Bunları kullanarak *CVA*'ların içeriğine ulaşmak mümkün olmaktadır.

Türkiye'nin ilk *CVA* cildi (ya da fasikülü), birkaç ay önce Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü tarafından yayımlandı. Prof. Dr. K. Levent Zoroğlu tarafından hazırlanan katalog, Silifke Müzesi'nde yer alan antikçağ vazolarını kapsamaktadır. Metin ve levhalar olarak iki kısımda hazırlanmış olan katalog, dört bölüm altında hazırlanmıştır: Attika Siyah Figürlü Vazolar; Attika Kırmızı Figürlü Vazolar; Attika Siyah Açıklı Vazolar ve Taklitler; "Doğu Yunan" ve İlişkili Boyalı ve Boyasız Yöresel Vazolar.

Tamamen Avrupa standartlarında üretilmiş olan bu yayının, Türk arkeolojisi ve eskiçağ bilimlerine de büyük bir prestij sağlayacağı kuşkusuzdur. Uzun yıllardır Türkiye'nin önde gelen bilimsel faaliyetlerinden biri olan ve kamuoyunun da yakın ilgisini çeken arkeoloji ve eskiçağ bilimlerinde, Türk *CVA* projesinin başlatılmasıyla, sanki "puzzle'ın" eksik olan taşı da yerine konmuş oldu. Bu prestijli yayın projesi Türkiye'nin diğer müzelerindeki koleksiyonları da kapsamaya başladığında, bunun gururu sadece Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'yle ve katalogları hazırlayanlarla sınırlı kalmayacak, ülke çapında bir onur da kazanılmış olacaktır. Bu vesileyle söz konusu uluslararası *CVA* yayın projesini hayata geçiren Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'ne ve kataloğu hazırlayan K. Levent Zoroğlu'na çok şey borçlu olduğumuzu düşünüyorum.

***Corpus Vasorum Antiquorum. Türkiye Cumhuriyeti (Turkish Republic), Silifke Museum,* Fascicule 1, Hazırlayan: K. Levent Zoroğlu, Turkish Institute of Archaeology, Istanbul, 2009 153 sayfa • 39 levhal.**

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından daaylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş. · Bekay Emlak İnş. ve Tic. A.Ş. · Ekin Fuarcılık Ltd. · MUDO · TÜYAP A.Ş. · Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 • YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

MURAT BELGE İLE 1453 PANORAMİK TARİH MÜZESİ VE İSTANBUL'UN FETHİ ÜZERİNE SÖYLEŞİ

"TARİHİ BUGÜNÜN RENKLERİYLE BOYAMAK"

İstanbul'un fethinin 555. yılında Topkapı'da açılan İstanbul 1453 Panoramik Müzesi'nin web sitesi, meraklıları "İstanbul'un fethine davetlisiniz" sloganıyla karşılıyor ve "Sultan II. Mehmed'in ordusunda bir asker, bağımsız bir gözlemci veya yabancı bir gezgin olarak İstanbul'un fethine yeniden tanık olmaya ve kente giriş anını aynen yaşamaya" çağırıyor.

SÖYLEŞİ: ECE ZERMAN

Gezenlerin yorumlarından anlaşılan, top sesleri, kılıç şakırtıları ile dolu panoramik görüntü birçoklarında savaşı yeniden yaşadıkları duygusuyla karışık hayranlık ve kahramanlık hisleri uyandırıyor; Murat Belge'nin sıkça vurguladığı gibi fütuhat ve cengaverlikle dolu bir Osmanlı geçmişi bugün için yeniden inşaa ediliyor. Bilgi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan ve *Taraf* gazetesinde köşe yazıları yazan Prof. Murat Belge'yle İstanbul 1453 Panoramik Müzesi'ni gezdik ve müzenin içeriğinden genel anlamda İstanbul'un fethine, fethin popüler tarih anlatısında kullanımına uzanan bir söyleşi yaptık.

Panorama 1453 Tarih Müzesi'nin açılışı İstanbul'un fethinin 555. yılına denk getirilmiş. Siz, geçtiğimiz yıllarda *Radikal* gazetesinde yayınlanan "Kendini Kutlamak" başlıklı bir yazınızda her yıl 29 Mayıs tarihinde İstanbul'un fethinin kutlanmasının ne kadar anlaşılmaz bir durum olduğunu söylüyordunuz. Peki "kendimizi kutlamamızı" neye bağlıyorsunuz?

Türk toplumu başarıya çok susamış bir toplum, bunu da oldukça ergenleşmemiş tezahürlerle dile getiriyor. Tabii başarı deyince toplumun büyük çoğunluğunun kafasında "niye bizden Einstein çıkmadı?" gibi sorular yok. Futbolda başarı önemli, bundan çok coşuyorlar ama mesela mutlaka güreşte de biz birinci olmalıyız. Bundan çok heyecan duyulmasa da Türk gücünün devam ettiğini bilerek yaşamanın verdiği bir emniyet duygusu var. Bu da çok mümkün olamıyor maalesef, fazla bir güreş madalyası da alınamıyor. Bu güreşten beklenen başarı, askeri başarı, savaş başarısı, kahramanlık, başkalarını yenmek olarak da bekleniyor. Aslında bütünüyle başkalarından alınmış bir memlekette oturuyoruz ama bunun en göze çarpanı İstanbul kenti olduğu için bunu birilerinden almış olmamız bir iftihar vesilesi. "500 küsur sene önce biz şu payitahtımızı falancadan almıştık" diye bayram yapan başka bir millet var mı, bilmiyorum.

Osmanlı'nın kuruluşunun kutlanması gibi örnekler çoğaltılabilir herhalde...

İstanbul'un fethinin canlandırıldığı görüntü, 3.000 m²'lik bir alan içerisine kurulu, çerçevesi olmayan 360 derecelik bir resimden oluşuyor. Resmin 650 m²'lik alanı gerçekten üç boyutlu ve alanda kuşatmada kullanılan topların, top arabalarının, barut fıçılarının imitasyonları var.

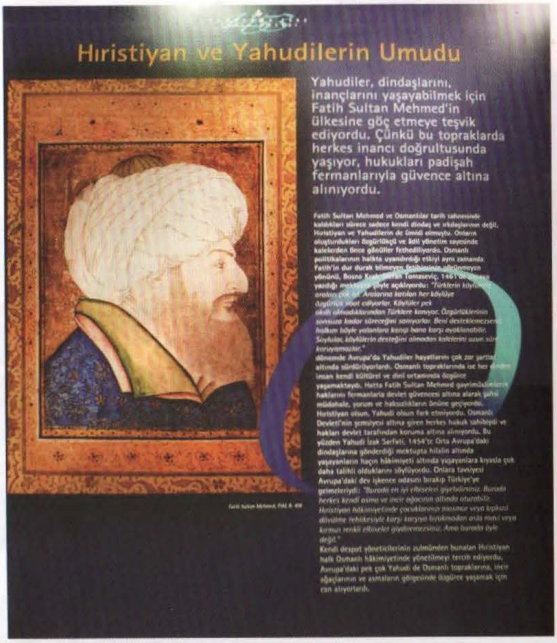
Tabii. Mesela Kara Kuvvetleri'nin kuruluşunun 2700 küsuruncu yılı gibi bir şey de kutlanıyor. Ordu kendisi Kosova'nın yıldönümünü kutlamaya karar vermişti. Nihal Atsız, "Ne demek, Türk ordusu Kosova'da mı kuruldu, Türk, doğduğundan beri askerdir," falan deyince, bu Mete'ye kaydırıldı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Nihal Atsız'ın dediğini benimsedi. Bu tür kendini kutlamalara ihtiyacı olan bir toplumuz belli ki, bu da çok acıklı bir şey.

Mehter takımı gibi birçok "geleneğin icadı"nı da bu bağlamda düşünebilir miyiz?

Ben çocuktum, İstanbul'un alınışının 500. yılı, on yaşıma girmemi kutlamamdan az sonraydı. Aynı sıralarda da kraliçe Elizabeth taç giyiyordu, onun merasimi vardı. Çocuk olarak ben de bunları izlerdim, tabii İngilizlerin üniformaları falan çok haşmetliydi. Bizde de bu dönemde ilk olarak yeniçeri olup, sipahi elbiseleri giyip duvarlara falan tırmandılar ve 1953'te bir mehter takımı ile tanıştık. Bundan çoğunluk çok memnun oldu, mehter takımını çok sevdi; mehter takımı da böylece topluma mal oldu. Ama sıkı Atatürkçüler kızdılar: "Bu Osmanlı'yı hortlatmaktır," dediler. Sonradan Kemalist tepki de çok güçlü ve yaygın bir şey olmadı. Mehter takımının çaldığı şeylerin zaten en eskisi 19. yüzyıldan kalmadır, bilmezler ya da öğrenmek istemezler. Biri iki tane gerçekten geleneksel diyebileceğimiz parça vardır, onlar da ara nağmesi gibi şeylerdir. Mustafa Kemal Marşı falan vardır mehterde. Yani, dolayısıyla, tarihi bugünün renklerine, ihtiyaçlarına göre boyamak bizim hep yaptığımız bir şey. Tarih yapmak resim yapmak falan gibi algılanıyor bizde. Eline boş bir tuval veriyorlar, bir de boya. Al burada tarihi yap diyorlar, yapıyorsun. Büyük bir özgürlük alanı gibi görülüyor tarih.

Atatürkçülerin, "Bu Osmanlı geçmişini hortlatmaktır." çıkışlarından bahsettiniz. Peki bu tür bir reddi miras'tan aynı geçmişin bir şekilde milli tarihe entegre edilmesine nasıl gelindi, bu süreç nasıl işledi?

Uzun zaman Osmanlı büyük ölçüde reddedildi. Burada da ölçüt, belirleyici çizgiler askeridir. Mesela Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Afet İnan gibi isimlerden oluşan bir heyet -ki sonradan Türk Tarih Kurumu'na dönüştü- *Türk Tarihi'nin Anahatları* kitabını yazdı; bu kitap yüz adet basıldı. Bu, Türk tarihini anlatan altı yüz küsur sayfalık bir kitaptır; bunun içinde Osmanlı elli sayfa yer tutar. O elli sayfanın on sayfası Anadolu'da Türk beylikleridir, demek ki kırk sayfa. Bu, Osmanlı tarihini çöpe atmaktır. Sonra bunun mealen kısmı daha çok basıldı ve bu biraz değiştirilerek yayıldı, topluma, bunu öğrenin denildi. Orada Osmanlı tarihi Kanuni'nin sonuna kadar iyi gider, Kanuni ölünce bozulur. Bu, işi tamamen fütuhatla beraber götürmektir. Ondan sonra sefere çıkmayan sarhoş padişahlar diye bir evre başlar; Osmanlı tarihi fütuhat bitince kötü bir evreye girer, kötü bir tarih olur. Daha ilerki yıllarda bir şekilde burjuvazi bundan rahatsız oldu. Herkes sever iyi bir geçmişi, hoş bir geçmişi olsun ister; hiç yok da değil. Zamanla çeşmi bülbül, Türk çinileri, halıları gibi "Osmanlı'nın bir sanatı

vardı, bu da fena değildi" anlamına gelecek bazı kitaplar yayınlanmaya başlandı. O zamanlar bu insanların Osmanlı geçmişiyle barışmaya çalışması dikkatimi çekmişti. Sonra birdenbire büyük dönüş 12 Eylül'le oldu. Biz modernizasyona, Tarık Bin Ziyad'ın İspanya'ya girerken gemilerini yakması gibi, gemilerimizi yakarak girdik. Dolayısıyla zaten o geçmişle bağ kuracak bir aletimiz yoktu, geçmişe hangi araçla gideceksin? 12 Eylül çok fütürist olan Türk toplumuna "geleceğin yoktur, işte bu, başında generalin, edebinle otur, başka şeyler falan da kurmaya kalkma," dedi; toplum da bu mesajı aldı. Gelecekten umut kesilince, bugün de bu kadar sıkıcı olunca, birdenbire geçmiş tek kaçış noktası olarak önem kazandı.

Mesela benim şahsen kendi tarihimde İstanbul gezileri 80'lerde Mustafa Kemal Ağaoğlu'nun akıl etmesiyle başladı ve bu anında müthiş popüler oldu. Her ay yeni güzergâhlar bulun-

İstanbul'un fethi hakkında popüler tarih anlatısında yer alan 'mitleri' Murat Belge'ye sorduk.

"İSTANBUL'UN ALINMASI ŞARTTI."

Müze, İstanbul'un alınması şarttı gibi bir yorum getiriyor. Niye şart olduğunun açıklaması ise "peygamberin hadisi vardı"dan pek ileri gitmiyor. Bunun Fatih için asıl önemi Roma imparatoru oluyordu; bundan hiç bahsedilmiyor. Bunlar, tarihe tek taraflı bakma, tarihi rötuşlama meselesi.

"FETİHTEN SONRA ARTIK DÜNYA SAVAŞ TARİHİNDE HİÇBİR ŞEY ESKİSİ GİBİ OLMAYACAKTI."

Savaş tarihinin seyrini değiştirdi çünkü top kullanıldı deniliyor. Bir Macar top ustası getirilir, Macar top ustası varsa, demek ki böyle bir şey mevcuttu;
topu icat eden de biz değiliz, Avrupa'dan alınmış bir şey. Ateşli silahlar falan kullanıldı ama icat eden biz değiliz, dolayısıyla bunlar Avrupa'da da olacaktı. Ayrıca, Urban da topu geliştirdi falan ama o top sonra infilak etti, Urban kendisi de uçtu o topla birlikte, bundan da hiç bahsedilmiyor.

GEMİLERİN KARADAN YÜRÜTÜLMESİ MESELESİ

Öncelikle, filmde yaptıkları gibi öyle kocaman gemiler falan yok, daha uzun zaman da olmayacak. O karadan çektikleri de çok daha küçük çapta, 15-20 metrelik, şimdi mavi yolculuğa çıkılanlar boyunda tekneler. Gemileri karadan yürütmeyi çok abarttılar. Gemi denizde gitmek için yapılmış bir alet, koltuğunun altına alıp karadan götürmek için değil! Denizde yapması bekleneni yapamadığı için karadan yürütülüyor sonra da bu bir başarı olarak sunuluyor. Mutlaka bir psikolojik etkisi oldu; bu, şehirde olan tarihçilerin yazdıklarından da anlaşılıyor: "Sabah gözümüzü açtık baktık ki Türk gemileri var, dehşet yaratmış," vs. diyorlar ama bunun ötesinde gerçekten çok bir etkisi olmuş değil. Deniz her zaman Osmanlı'nın zayıf tarafı olmuştur.

FATİH SULTAN MEHMED'İN İMAJI

Fatih Sultan Mehmed'in herkesin fikrini sorması gibi, çağdaş bir mesaj vermek üzere tarihe yorumlar getirildiği çok belli oluyor. Demokrat olmak lazımdır, Fatih demokrattır demek de Roma'yı alma kısmının rötuşlanması gibi. Fatih'in Müslümanlığa uymayan birçok davranışı da yok burada. Bunların bir kısmını anlamak mümkün: Şairdi diye şiirlerinden örnekler veriyorlar, o şiirlerinde epey bir kulamparalık da vardır, onları oraya koymamaları anlaşılır. Ama ne kadar kültürlü bir adam olduğunu söylemek istiyorlarsa Troya'dan, *Ilyada*'dan haberdar olduğunu, annesinden Yunanca öğrendiğini, bir miktar İtalyanca konuştuğunu da söyleyebilirlerdi.

ŞEHRİN YAĞMALANMASI MESELESİ

Kentin yağmalandığını saklamamaları iyi, bu bir dürüstlük örneği. O zaman her orduda geçerli bu, zamanının savaş hukukuna aykırı bir şey değil. Ama müzede gösterilen filmdeki yağma sahneleri gayet komik: Şehir halkını toplayıp, "şimdi siz oyalanın, biz üç gün yağma yapacağız, sonra evinize gidersiniz" gibi bir tarzda ferman okunarak yapılan bir şey değil yağma. Üç gün yağma olur, o da insanları toplayıp bildırı okuyarak olmaz, dosdoğru giderler, yağmalırını yaparlar. Fatih Sultan Mehmed yağmayı yapırmak istemedi çünkü bu şehri başkent olarak kullanacaktı ama donanması gemileri durduramayınca askere teşvik olsun diye üç günlük yağmaya izin verdi.

Panoramik Müze'nin kitap satış yerinde satılan bir çizgi romandan bölümler.

İstanbul'un Fethi ve Ulubatlı Hasan/ ErolAbaşız
Kültür A.Ş. İstanbul Büyükşehir Belediyesi".

du, hâlâ da devam ediyor. Çünkü insanlar böyle bir şeyi bilmiyorlar. Kocaman bina olan Fener Rum Lisesi'ne "patrikhanedir orası" diyen bir İstanbul halkı var! Şehir içinde gezdikleri arterler var: Unkapanı'ndan Aksaray'a falan. Oradaki sokakta içeride ne var, bilmiyor, hayatında gitmemiş; bir merak yok. Bu aydın kesim, öbürleri zaten yaşadığı sokağın adını bilmiyor, "orada ağacın arkasındaki evde oturuyorum" diyor. Eminönü meydanında buluşamıyor çünkü altında buluşalım diyeceği ağaç yok. Böylece İstanbul gezileri başladı ve o zaman benim tabii derdim olduğu için, azınlıklar falan, gezdiğimiz yerlerde özellikle birtakım hikâyeler anlatıyorum.

Osmanlı, etnisiteler, dinler; bir arada yaşama kültürü falan insanların çok hoşuna gitti; bu dallandı budaklandı, mucitlerinden biri ben olduğum halde beni de sınırlendirecek bir hal aldı. Biz Yahudileri çağırmışız. Çağırdık, iyi ama adamlar da sadaka dilenmeye gelmediler; bizim bilmediğimiz, onların bildiği becerileri vardı; gelmelerine ihtiyacımız da vardı. Onları çağırdık da ondan sonra neler yaptık, onlara da bakmak lazım. Askeri başarılarla medeniyet arasındaki kavga devam edip duruyor.

Bu kavgayı biraz açabilir misiniz? *Genesis*'te, "yalnız zeytinle geldik diyen yok ama yalnız kılıçla geldik diyenler var," diyor ve çoğunlukla ikisinin bir araya getirildiğini söylüyorsunuz. Gezdiğimiz Panorama 1453 Tarih Müzesi'nde de bu yaklaşımı görüyoruz; bir tarafta fetih, yağma vs., öteki tarafta Fatih'in sanatkârlığı, hoşgörü gibi vurgular var. Genel anlamda düşündüğümüzde fütuhatla medeniyet geriliminin nasıl kurgulandığını düşünüyorsunuz?

Az sayıda, Nihal Atsız gibi fanatik adamlar sadece kaba kuvvet diyorlar ve gene az sayıda adam da sadece medeniyet bulmaya çalışıyor, bu da epey zor bir uğraş. Büyük çoğunluk bunların ikisini birden istiyor. Amerika'da film sanayiinde insanlara testler yaptıkları anlatılır: Kobay izleyicilere kablolar bağlanıp film seyrettirilir, insanların kan dolaşımı, nabzı ölçülüp filmin mutlu sonla mı, tersiyle mi bitmesi daha iyiydi diye karar verip ona göre filmi sonlandırdıkları gibi. Türkiye'de insanları alıp bunu yapsalar, fetih deyince ohoo, medeniyet deyince o kadar değil. Orhan Pamuk'un Nobel alması ile Galatasaray'ın UEFA kupasını kazanması arasındaki fark gibi.

Müzedeki filmde İstanbul bir sevgiliye benzetiliyor ve sonra fetih, açmak/vermek/tutku/arzu/sahip olmak gibi kelimelerle tanımlanıyor. Olası çağrışımları da düşündüğümüzde fethin dilinin bir kadın metaforu üzerinden kurgulanmasını nasıl yorumluyorsunuz?

Bütün fütuhat edebiyatı -herhalde sadece bizde de değil- bir eril dil kullanmak zorunda ve fetih de hem askeri fetih hem de cinsel fetih çağrışımları taşımak durumunda. Bunu bilinçli yapıyorlar mı bilmiyorum ama bilincine vardıklarında da vazgeçeceklerini sanmıyorum.

Daha genel olarak, müzede kullanılan dili nasıl buldunuz?

Kullanılan dil fazlasıyla öznel, bir müzede olacak nesnel dil değil bu, adeta bir tapınma dili.

Müzede, "doğan çocuklara en çok verilen isimlerden birinin

Fatih olması" üzerine bir pano vardı. Siz de geçen aylarda adlandırmalarla milliyetçilik arasında bağlantı kuran bir yazı yazmıştınız. Bu durumu da böyle bir bağlamda değerlendirebilir miyiz?

Popüler bilinçle, "en büyük Türkler kimdir?" diye sorulunca herkesin resmi olarak vermesi gereken cevap Atatürk, bunu artık herkes öğrenmiş ve ilk olarak onu söylüyor. "Cumhuriyet öncesi tarihimizde en büyük adam kim?" dediğimizde ise buna kural olarak Fatih deniyor. Onun için de herkesin çocuğuna da Fatih

"Macar topçu ustası Urban'ın döktüğü toplara dokunup, Konstantinopolis'in surlarına doğru onların patlamalarına şahit olacaksınız. Sultan II. Mehmed'in binlerce askerinin tekbir seslerini ve mehter marşını duyup belki de eşlik edeceksiniz. Dörtnala kalkmış atların nal seslerini, savaşan askerlerin kılıçlarından çıkan şakırtıları işitecek, atılan okların kulağınızın dibinden geçtiğini hissedeceksiniz."

http://www.panoramikmuze.com adresli siteden alınmıştır.

adını vermesi olgusal bir bilgi olarak doğrudur. Doğan erkek çocuklarına Fatih adını veren bir toplum olmak övünülecek bir şey midir, bundan emin değilim. Biz tabii bu memlekette doğmuşuz büyümüşüz, içinde yaşadığımız kültürde bu bize normal geliyor. Bunun gibi bizim söylemeye çok alışık olduğumuz lakırdıları yabancı bir dilde söylemek ilginç olabilir. Mesela İngiltere'de "Conqueror" diye adamlar düşünün! O zaman, o, bizim kültürümüzde bir tuhaflık var galiba düşüncesi oluşmaya başlıyor. Buna bir bakıma benzer bir örnek şudur: 12 Eylül zamanında bir askeri tatbikat olmuştu, adı da "Ordulaşmış Millet-i" tatbikatıydı. Bunu İngilizce veya Fransızca söylemeye kalktığında da tam olarak çeviremiyorsun, yok çünkü. Tamam, bir millet silahlanmış olabilir ama ordulaşmış dediğin zaman bir adım ileriye gidiyorsun. Bunları değer gibi gören, temelinde militarizm ideolojisinin yer aldığı bir kültürümüz var. İslamcısı da kendine göre aynı şeyi yeniden üretiyor.

Son olarak, Panorama 1453 Tarih Müzesi üzerine söylemek istediğiniz başka bir şey var mı?

Müzede gösterilen filmdeki yağma sahneleri gayet komik: Şehir halkını toplayıp, "şimdi siz oyalanın, biz üç gün yağma yapacağız, sonra evinize gidersiniz" gibi bir tarzda ferman okunarak yapılan bir şey değil yağma. Üç gün yağma olur, o da insanları toplayıp bildiri okuyarak olmaz.

İslamcı kesimin de kendine özgü bir "kitch"i var, bu da onun bir örneği. Bunun dışında. Eyüb'ün mezarının bulunması gibi çok spekülasyona açık şeylere yer vermemişler, bunun olmaması iyi. Ama ona karşılık gemiler gibi bazı ayrıntılarda çuvallıyorlar: Mesela orada bir haritada Balakhama kapısı diye bir şey yazmışlar. Blakherna'yı yanlış yazmışlar, bir görüp de düzelten olmamış. Ya da, panolardan birinde "16. yüzyılda Rumlar İstanbul'u Stimboli, Türkler de Stambol şeklinde isimlendiriyor." diye bir bilgi var; bu cahil bir laf çünkü İstinpoli Yunanca şehre demektir, adamların da bunu şehrin adı falan sandıkları yok, biz öyle sanıyoruz Yunanca bilmediğimiz için. Niye Stinpoli desin bir Rum. Uzun boylu Konstantinopolis de demezler, polis derler. Bunun yanında bir sürü aslı esası olmayan şeye de yer vermişler. Belirli bir seçme, o anlamda da bir sansür olduğu belli. Rötuşlanmış bir tarih anlayışı yine var. Müzenin kitap satış yerinde Babinger'in Fatih kitabı ni göremedim mesela. Fatih hakkında kimisi de yabancı dillerden çevrilmiş birçok kitap var ama Babinger yok çünkü Babinger baştan sona hayranlık halinde anlatmıyor Fatih'i, böyle sansürler var. Müzeyi gezen insanlar da sonuçta ne kadar cihangir bir tarihimiz varmış, fütuhat yapmışız falan diye beğeniyorlar; daha çok okşanan duygu o, herhalde amaçlanan da o. Ama tabii Hıristiyanlara da hoşgörü, Fatih'in Avrupa'dan sanatçı getirtmesi falan gibi şeyler de var. Hem bir miktar mesnetlik, hem de medeniyet vurgusu...

...ULUSLARARASI İSTANBUL MÜZİK FESTİVALİ BASIN SPONSORU ULUSLARARASI OPERA VE BALE FESTİVALİ BASIN SPONSORU İF BAĞIMSIZ FİLM FESTİVALİ BASIN SPONSORU İKSV MEDYA SPONSORU KRİSTAL ELMA BASIN SPONSORU FİLM EKİMİ MEDYA SPONSORU TÜYAP KİTAP FUARI BASIN SPONSORU RADİKAL FİKİR PLATFORMU ULUSLARARASI BALE FESTİVALİ BASIN SPONSORU CEBİT EURASIA BİLİŞİM FUARI BASIN SPONSORU RADİKAL SOKAK KİTAPLARI OKU BENİ BIRAK BENİ KAMPANYASI RADİKALART ARTİSTANBUL ULUSLARARASI SANAT BULUŞMASI MEDYA SPONSORU İSTANBUL TİYATRO FESTİVALİ MEDYA SPONSORU İSTANBUL ULUSLARARASI SİNEMA TARİH BULUŞMASI BASIN SPONSORU ULUSLARARASI İSTANBUL BİENALİ MEDYA SPONSORU İSTANBUL CAZ FESTİVALİ MEDYA SPONSORU ALTIN PORTAKAL FİLM FESTİVALİ BASIN SPONSORU İSTANBUL FİLM FESTİVALİ RADİKAL HALK JÜRİSİ TASARIMDA RADİKAL EĞİLİMLER YARIŞMASI CONTEMPORARY İSTANBUL...

YAZANIN, ÇİZENİN, YÖNETENİN, OYNAYANIN, OKUYANIN, BESTELEYENİN, YORUMLAYANIN, TASARLAYANIN, UYARLAYANIN, SAHNELEYENİN, ÜRETENİN, DÜŞÜNENİN, DÜŞÜNDÜRENİN, FİKİR KADININ, FİKİR ADAMININ, İNSANIN VAR OLMA TEMELİNİN, DÜŞÜNCENİN SPONSORU.

RESSAMLAR, KAPLUMBAĞALAR, TARİHÇİLER...

EDHEM ELDEM

2004 yılında Pera Müzesi tarafından oldukça yüksek bir fiyatla satın alınmasından sonra Osman Hamdi Bey'in "Kaplumbağa Terbiyecisi" isimli tablosu sansasyonel bir önem kazandı. Hakkında söylenenler ve yazılanlar tabloyu Türkiye'de şimdiye kadar hiçbir sanat eserinin ulaşmadığı ikonik bir düzeye yerleştirdi. Fakat bu tür bir kültür ikonu muamelesi hem tabloyu hem de Osman Hamdi Bey'i saran bir heyulanın da doğmasına neden oldu. Edhem Eldem, tabloya dair hem popüler hem de akademik açıklamaları eleştirip, farklı bir açıdan, yeni verileri kullanarak "Kaplumbağa Terbiyecisi"ni saran bulutları dağıtıyor.

Osman Hamdi Bey'in meşhur tuvali "Kaplumbağa Terbiyecisi" (Resim 1) konusunda birkaç yıldır çok mürekkep akıtıldı. Bunun başlıca sebeplerinden biri, tabii ki 2004 yılında Pera Müzesi tarafından beş trilyon liraya satın alınmış olmasıdır. Erol Aksoy'un elinden alınarak İstanbul Modern ve Pera Müzesi gibi iki kurumun mücadelesi sonucunda 1.950.000 YTL'lık muhammen bedelinin neredeyse üçe katlanmasıyla ortaya çıkan bu inanılmaz fiyat, sansasyona meraklı basınımız için zengin bir malzeme oluşturduğu gibi, bu tablonun "ikonik" bir değer ve kimlik kazanmasına neden olarak, bir tür "yerli Mona Lisa" muamelesi görmesini sağladı. Son on veya yirmi yıl içinde genel olarak Türkiye'de ve özel olarak İstanbul'da gelişen sanat piyasası, özel müze furyası, sermaye-sanat ilişkileri vs. gibi birçok açıdan son derecede ilginç bir malzeme oluşturan bu olaya burada farklı ve çok daha az sansasyonel bir şekilde, (umarım) bir tarihçi hassasiyetiyle, tablonun tarihi ve anlamlandırılması açısından yaklaşmak niyetindeyim.

Sanat tarihçisi değilim, ama tarih içindeki disiplin farklarının her zaman çok geçerli olmadığına inanmak istememin dışında Osman Hamdi Bey'e oldum olası ilgi duymuş, hayatı, sanatı, mesleği hakkında muhtelif yazılar neşretmişimdir. Sanat tarihi konusundaki ehliyetsizlik endişesinden dolayı genellikle bu ilginç kişiliğin kendi yazılarına veya kendisi hakkında yazılanlara dayanarak çalışmayı tercih etmiş, resimlerinin yorumlanması meselesine mümkün mertebe mesafeli kalmayı tercih etmişimdir. Bundan dolayıdır ki Paris'teki talebenin, Bağdat'taki genç memurun veya hayatının ikinci yarısındaki arkeoloğun hayatı, düşüncesi, zihniyeti her zaman daha rahat ettiğim bir alan olmuş, ressam Osman Hamdi Bey'le çok daha az ilgilenmişimdir.[1] Bunun tek ciddi istisnası, 2004 yılında *Dipnot* dergisinin ikinci sayısında yayımlamış olduğum "Osman Hamdi Bey ve Oryantalizm" başlıklı uzunca makale olmuştur.[2] Aslında doğruyu söylemek gerekirse, Osman Hamdi Bey'in resimlerini yorumlamaktan çekindiğim doğru olmakla birlikte, en büyük sıkıntılarımdan biri de bu tür yorumların biraz fazlaca rahat bir şekilde yapılıyor olmasıdır. Söz konusu makalem de esas itibariyle bu tepkimden kaynaklanan ve Osman Hamdi Bey hakkında giderek yaygın bir hal alan bazı tespitleri sorgulamak, hatta bazılarına karşı çıkmak niyetiyle yazılan bir makaleydi. Burada işleyeceğim konuyla bağlantısı olduğundan ama diğer taraftan da meseleyi temcit pilavına dönüştürmek istemediğimden dolayı bu makalemde üzerinde durduğum başlıca noktaları çok kısa bir şekilde özetlemek isterim:

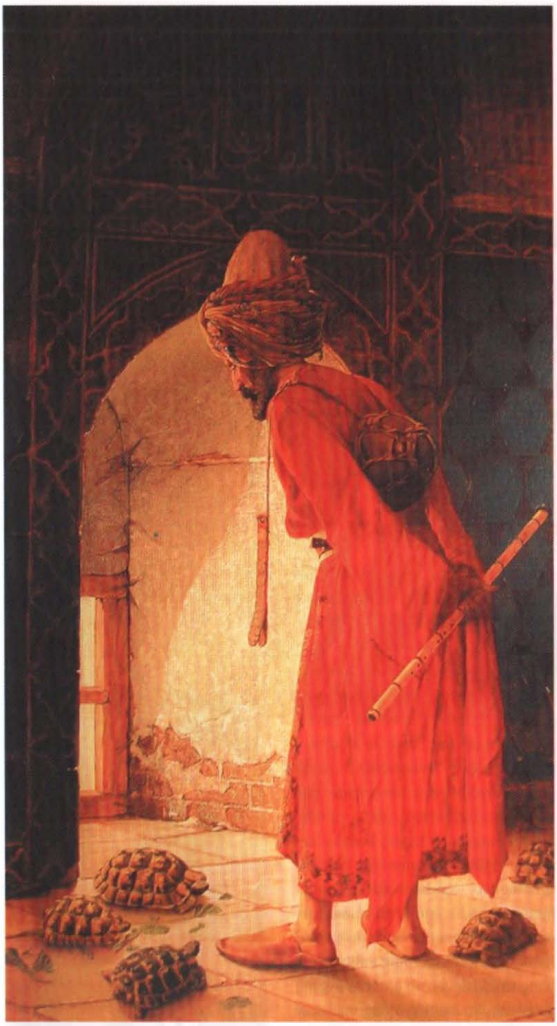
1. Osman Hamdi Bey'in oryantalist olmadığını ispat etmek için gösterilen çabalar bana lüzumsuz ve zorlama geliyor. Eğitimini yurtdışında almış, elit mensubu, Batı/Paris merkezli bir medeniyet/modernite modeline inanan bir kişinin 19. yüzyılda oryantalist olmamasını beklemek gerçekçi değildir. Dahası, bu manada Osman Hamdi Bey'in oryantalist oluşu utanılacak ve dolayısıyla gizlenmesi veya çürütülmesi gereken bir olgu değildir. Oryantalizm Tanzimat'tan cumhuriyete, hatta günümüze kadar uzanan bir Batılılaşma serüveninin kaçınılmaz bir yan ürünüdür.

2. Osman Hamdi Bey'in ne düşündüğünü ve niyetinin ne olduğunu

anlamaya çalışan tarihçilerin çoğu bunu resimleri üzerinden yaparak ister istemez "aşırı okumaya" (*over reading*) kadar uzanabilen bir yorumlama ve anlamlandırma sürecine girmektedirler. Bunu yapmak için de aslında Osman Hamdi Bey'in hiçbir yazılı ifadesine dayanmadan sadece resimlerde yer alan figürler, kompozisyon, konu, işleniş tarzı vs. üzerinden bu yorumlarını yapmaktadırlar.

3. Tarihçiliğin sadece belgelerde yazanlardan ibaret olmadığını, hatta belgelerin sıklıkla yalan söylediğini, tarihçiyi tarihçi yapanın aslında yorumlama kabiliyeti olduğunu teslim etmekle birlikte, bu yorumların gene de makul bir çerçeveye dayanmaları konusunda dikkat sarf etmek gerektiğini düşünüyorum. Oysa Osman Hamdi Bey söz konusu olunca biraz aceleci davranıldığına, öküz altında buzağı aramaya meyil gösterildiğine, bu davranışların da bu ressamın bazen yediği oryantalist damgasını silmeye yönelik olduğuna inanıyorum.

Söz konusu makalede bunun bazı örneklerini veriyordum. Cami önünde "konuşan" âlimlerin nasıl "tartışan" âlimleredönüştüğünü, gayet oryantalist bir tema olan "silah satan Doğulu" imajının nasıl "asar-ı atikasını koruyan aydın" metaforu olarak yorumlandığını vurguladığım bu çalışmada üzerinde durduğum bir tuval de, meşhur "Kaplumbağa Terbiyecisi"ydi. Gerçekten de benim bile reddedemeyeceğim bir "mesaj" taşıyan "Mihrap" tablosundan sonra Osman Hamdi Bey'in herhalde en çok yorumlanan tuvali, kendini derviş kılığında yerdeki kaplumbağaları seyrederken resimlediği bu meşhur tablodur. Sanatçının 1906 yılında gerçekleştirmiş olduğu bu tabloya yakıştırılan ismin aslında ne kadar gerçek olduğu konusunda pek bir bilgimiz mevcut değildir. Osman Hamdi Bey'in, tablolarına isim vermek konusunda çok sistemli ve ısrarlı davranmadığını, hatta birçok örnekte böyle bir meseleyle hiç uğraşmadığını unutmamak gerekir. Bunun en belirgin istisnası, sergilere sokulan ve dolayısıyla sergi kataloğu için isimlendirilen tuvallerdir. Bu belirsizlik sayesinde de zaten tarihçiler yorumlarını destekleyen isimlere doğru istemeden bile olsa kayabilmektedirler. Cami önündeki kişilerin yaptığına konuşma veya tartışma diyebilmek bunun bir örneğidir. Diğer bir örnek ise meşhur "Silah Taciri". 1908 senesinde Paris'te sergilendiğinde *Le Tranchant du cimeterre* (Kılıcın Keskin Tarafı) adıyla takdim edilen bu tuvalin isminin neden "Silah Taciri"ne dönüştüğünü araştırmak, bu değişikliğin tablonun temasından doğabilecek şiddet hissini azaltıp azaltmadığını düşünmek ilginç olabilir...[1]

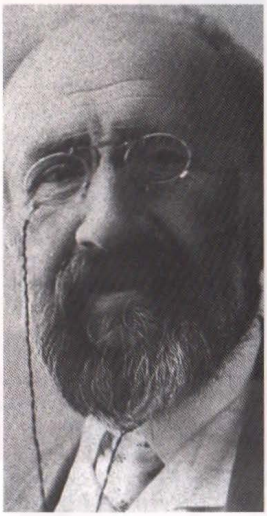

Osman Hamdi Bey'in "Kaplumbağa Terbiyecisi" adlı tablosu. 1906. 223 x 117 cm. Pera Müzesi.

Kaplumbağalı tuval için bu tür bir araştırmaya anladığım kadarıyla bugüne kadar kimse ihtiyaç duymamış. Oysa bu tuval de sergilenmiş olduğundan, muhtemelen yaratıcısı tarafından ilk verilen ismi tespit etmek mümkündür. İşin ilginci, bu isim de "Kaplumbağa Terbiyecisi" değil, "Kaplumbağalı Adam"dır. Gerçekten de Paris'teki 1906 Salonunda 783 numarasıyla teşhir edilen bu tuval *L'Homme aux tortues* ismini taşımaktaydı. Serginin resimli kataloğunda yer alan röprodüksiyonunun altında da Fransızca olarak gene

aynı isim, İngilizce olarak ise sadece *Tortoises* (Kaplumbağalar) ifadesi yer almaktaydı.[4] Adolphe Thalasso'nun 1911 tarihli meşhur çalışmasında da bu tablo aynı isimle zikredilmiş,[5] 1912'de *Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*'nde ise bu tablo Fransızca gene aynı şekilde sunulurken, Türkçesinde ise "Kaplumbağa Mürebbisi" (kaplumbağa terbiyecisi veya besleyicisi/bakıcısı) ifadesi kullanılmıştı.[6] Birkaç sene sonra yayımlanan kitabında Lucy Garnett aynı tuvali, "Ab-ı Hayat Çeşmesi" ve "Şehzadeler Türbesi" ile birlikte Osman Hamdi Bey'in en başarılı eserleri arasında sayarken adını da *The Tortoise Charmer* (Kaplumbağa Terbiyecisi) olarak vermekteydi.[7] İlginç bir şekilde, çok daha geç bir tarihte, 1985 yılında, bu tablonun 1907 tarihli kopyası satışa çıktığında *Derviche et tortues* (Derviş ve Kaplumbağalar) adıyla anılmıştı.[8] Bunların hangisinin doğru olduğuna, hangisinin Osman Hamdi'nin düşündüğüne daha yakın, hangisinin izleyen ve aktaran kişinin yorumundan menkul olduğuna karar vermek bu aşamada imkânsız gözüküyor. Bilinen şudur ki, artık bugün bu tablo herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde "Kaplumbağa Terbiyecisi" olarak bilinmektedir. Gerçi İngilizce ve Fransızcada hâlâ küçük bir tereddüt payı kalmıştır, zira Türkçede "terbiyeci" kavramı altında birleştirilen mesleğin diğer dillerde iki varyantı bulunmaktadır: Biri *charmeur* (Fr.)/*charmer*, diğeri ise *dresseur* (Fr.)/*tamer, trainer* (İng.). Bunların ilki daha çok yılan örneğini çağrıştıran ve bir hayvana müzik, hipnotizma, telkin gibi "yumuşak" yöntemlerle hükmedilmesini, diğeri ise at, kaplan veya fil gibi hem ehlileştirilerek, hem de tehdit/mükâfat, hatta bazen şiddet ile bazı hareketleri tekrarlatarak rutine sokulan bir hayvana gösteri türünden hareketler yaptırılmasını tarif eder. Bir de buna İngilizcede kaplumbağa kelimesinin hem *turtle* hem *tortoise* olarak kullanılabildiğini eklersek, ortaya zengince bir permütasyon imkânı çıkmaktadır. Bu çeşitliliğin başlıca sebebinin ise kaplumbağaların nasıl terbiye edildiğine dair ortada pek bir bilgi olmayışından kaynaklandığını tahmin ediyorum. Muhtemelen kimisi (bazı benzerliklere de dayanarak) yılan gibi uyutulduklarını, kimisi de at veya fil gibi disiplin ve tehditle eğitildiklerini düşünmektedir.

Neden dervişin bütün alet ve edevatı en ince teferruatına kadar tasvir edilip anlamlandırılıyor ve işlevselleştiriliyor da pencerenin üstünde yer alan koskoca kitabenin metninin ne olduğu ve ne manaya geldiğiyle kimse ilgilenmiyor? Şu yerlerde sürünen kaplumbağaların orada ne yaptıkları, bu hayvanların terbiye edildiğinin bilinen herhangi bir örneği olup olmadığı neden daha ciddi bir şekilde araştırılmıyor? Araştırılır da bulunursa, bunun Osman Hamdi Bey'e nasıl ilham oluşturduğunu merak eden yok mu?

Osman Hamdi Bey.

Fakat garip bir şekilde bu meselenin tarihçilerimizin gözünde hiçbir önemi yoktur. Bildiğim kadarıyla hiç kimse (ben dahil) kaplumbağa terbiyesi diye bir şey olup olmadığını araştırmadığı gibi, bunun olası antropolojik boyutlarını merak etmiş değil. Bunun aklımdaki tek istisnası, gazeteci Emre Aköz'ün tablonun satışını takip eden aylarda birkaç kişiye yönelttiği sorulardan oluşan küçük anketti. "Aranızda hiç kaplumbağa terbiyecisi gören var mı?" başlığıyla sunduğu makaleye Aköz şöyle başlıyordu:

"Soru aklıma düştü: Osmanlı'da '*kaplumbağa terbiyeciliği*' diye bir meslek, bir hüner var mıydı? Varsa kimler, nasıl icra ederdi? Uzman değilim elbette ama bugüne dek sürüyle tarih kitabı, makalesi okudum; hiçbirinde böyle bir mesleğe rast gelmedim. Peki acaba işin uzmanları bu konuda ne diyordu?"

Doğrusu uzmanlar pek suskundu. Danışılanların başında nedense bu satırların yazarı vardı; kaçamak bir cevapla, Osman Hamdi Bey'in resimlerini genellikle isimlendirmediğini, halkın hayatından sahneleri yansıtmaya pek meraklı olmadığını, benim de bu tür bir mesleğin varlığından haberdar olmadığımı, muhtemelen bu sahnenin bir hayal ürünü olduğunu söyledim. Ardından Aköz'ün aklına Lale Devri gelmiş, bu ihtimali de Metin Arıd'a sormuştu. And da o dönemde öyle bir mesleğe rastlamadığını söylüyor, meselenin herhalde hayal gücüne dayandığını düşünüyordu. Danışılan üçüncü kişi olan Ersu Pekin, hemen bir mecazi anlam ihtimali görmüştü: Kaplumbağalar ve ney Doğu'yu simgeliyor olabilirdi... Peki sürnameler muhtemel bir kay-

nak olabilir miydi? Nurhan Atasoy ve Gül İrepoğlu bu yönde herhangi bir bilgiye rastlamamışlardı. Biraz ümit veren tek kişi, Necdet Sakaoğlu'ydu: "Kızıldeniz civarında yaşayan bazı kabilelerin kaplumbağalara çeşitli numaralar öğrettiğini bir makalede okuduğumu hayal meyal hatırlıyorum. Ancak bu kesin bir bilgi değil." Belli ki Aköz'ün hevesi kursağında kalmıştı ve tarihçilerden herhangi bir bilgi alamayınca ister istemez son çareye başvurmak zorunda kalmıştı:

"Eğer Osman Hamdi hayatında hiç kaplumbağa terbiyecisi görmediyse... Tamamen hayal gücüne dayanarak yaptıysa... O zaman bunun 'simgesel anlamlarla yüklü' bir resim olduğunu daha rahat öne sürebiliriz... Mesela Eczacıbaşı Sanal Müzesi'nde yer alan bir yorumda, Osman Hamdi'nin bu resmi yaparak, herhalde yavaş, miskin, tutucu çalışma arkadaşlarını hicvettiği yazılı."[9]

İlginçtir, Emre Aköz aslında gayet doğru bir şekilde tarihçilerin çoktandır yapması gerekeni düşünmüş, bu durumda da en mantıklısını yaparak tarihçilere danışmıştı. Fakat ödevlerini yapmamış olan tarihçiler onu yarı yolda bırakınca ister istemez alternatif bir çözüm aramaya koyulmuş, tarihçiliğimizin sırrını kendi kendine keşfetmişti: Belge veya bilgi yoksa yoruma kuvvet! Eczacıbaşı Sanal Müzesi gerçekten de meseleyi çözüyordu, üstelik katmerli bir şekilde:

"Osman Hamdi'nin en ilginç ve özgün konularının ikincisi de 'Kaplumbağa Terbiyecisi'dir. (1906, 223 x 117 cm) Özellikle 'Lale Devri'ndeki 'Sadabad Eğlenceleri'nde geceleri bahçelerin aydınlatılması için kaplumbağaların sırtlarına mumlar dikilerek serbest bırakıldıkları bilgisi bir ipucu olabilir. Yani Osmanlı'nın devlet düzeninde 'kaplumbağalar' da 'kapıkulları' arasında yer almışlardır: bu arada bir kaç Osmanlı kurumunun (Sanayi-i Nefise, Asar-ı Atika Müzesi, Duyun-u Umumiye, vb.) en üst düzeyinde yönetici olan Hamdi Bey'in kendi iş yapma alışkanlığı/tarzı ile astlarının yaklaşımlarına ilişkin bir allegori

Osman Hamdi Bey, Viyana'da Şark kıyafetiyle, 1873.

Edhem Eldem koleksiyonu.

akla gelmektedir. Osman Hamdi'nin kendisi olan 'Terbiyeci' (Daha yaygın bir hayvan terbiyecisi olan 'Aslan Terbiyecisi'ni anımsıyoruz...) elinde neyi, boynunda maşası sırtında 'keşkül-ü fıkarası' (dervişane bir tevekkülü akla getirmektedir...) hafif öne eğilmiş olarak yapraklarını yiyen üç kaplumbağaya nezaret etmektedir. Arkada kalan iki kaplumbağa ise yemeğe yanaşmaya çalışmaktadır... Osman Hamdi Bey'in mesai arkadaşlarına yönelik acımasız, ümitsiz bir hicvi olarak yorumlanabilir bir resim bu... Önemli olan, alçaktaki tek ışık kaynağından gelen ışıkla aydınlanan resmin, öğelerinin ilgiyi konuya odaklayan bir yalınlık ve kurgu ile her tür gereksiz ayrıntının ayıklandığı (Oryantalist resimlerdeki figür ve eşya zebilliğini, çorbasını düşününüz....) çok başarılı bir yapıt -bir başyapıt- olmasıdır."[10]

Tek bir tabloyla tam dört kuş: 1) Osmanlı kültüründe kaplumbağa imajının kullanıldığı tek bağlam olan Lale Devri'ne muhtemel bir göndermenin tespiti; 2) Osman Hamdi Bey'in etrafını yerdiği toplumsal bir hicvin keşfi; 3) Bütün tabloya hâkim saygılı ve sakin bir tasavvuf hissi; 4) Saygısız bir karmaşa içinde Doğu'yu resmeden Batılı oryantalistlere karşı sakin, saygılı ve odaklı bir bakış açısının saptanması. Bu açıklamalar herhalde tatmin edici bulunmuş olacak ki, yukarıdaki metin çok az değişikliklerle Wikipedi'nın Türkçe sürümü Vikipedi'de "Kaplumbağa Terbiyecisi" başlığı altında aktarılmıştır.[11] Artık şablon oturmuş, beş trilyonluk -ve dolayısıyla her açıdan kıymetli olduğu ispatlanmış olan- tablo, Osmanlı-Türk sanat, tarih ve siyaset kurgularının kesiştiği bir noktada yerini almış oluyordu. Tadında bir egzo-

tizm, Osmanlı geçmişine manidar bir gönderme, İslamın tasavvufi çehresine dayanan olumlu bir imaj, Osman Hamdi'yi tenzih eden bir tutum ve tabii ki hepsinin altında yatan ilerici ve Batıcı bir söylem...

Bu sürecin doruğunu herhalde bu genel bilginin popüler kültürle bir araya geldiği noktada yakalamak mümkündür. Geçen sene Emre Caner adında bir yazar, Osman Hamdi Bey'in hayatını konu alan bir roman yazıp yayımladığında, ya çarpıcı bulduğundan ya da Osman Hamdi Bey'i en iyi tanımladığını düşündüğünden olacak, bu eserin adını *Kaplumbağa Terbiyecisi* olarak koymuştu. Kitabın arka kapağında yer alan kısa tanıtım yazısı ise, buraya kadar takip ettiğimiz bilgi ve yorum birikimine kurgusal bir alternatif getiriyordu: Kaplumbağa terbiyeciliği kimsenin bilmediği, tanımlayamadığı bir meslekti ve bu anlamda kendisi gibi toplumun "ötesinde" yer alan bir kişinin kendi farklılığını, aykırılığını ve bir bakıma da üstünlüğünü ifade etmenin dolambaçlı bir yoluydu. Tablo Osman Hamdi için bir toplumsal hiciv veya modernist mesajdan çok, şahsi bir aykırılık manifestosuydu:

"Tablo bittiğinde Osman Hamdi başyapıtına baktığını hemen anladı. Sonuçtan hayli memnundu. Ama resmi görenler tabloda ne anlatıldığını anlamakta zorlanmışlardı. Birbirlerine kaplumbağa terbiyecisi diye eski bir mesleğin olup olmadığını soruyorlardı. En okumuş yazmışlar bile böyle bir meslekten söz edildiğini hiç duymamışlardı. Nerede çalışırlardı bu adamlar? Sirklerde mi? Yoksa saray bahçesinde mi? Kimse bilmiyordu. Osman Hamdi de hayatı boyunca kimsenin bilmediği meslekler yapmıştı. Ressam olmuştu en başta. Sonra müze müdürü. Bir arkeolog. Ardından da güzel sanatlar akademisi müdürü. Onun kaplumbağa terbiyecisinden bir farkı yoktu aslında!"[12]

Pek tabii ki roman ve kurguyu bilimle aynı kefeye koymak yanlış olduğu kadar haksız da olur. Kurgudaki serbestiye tarihi "doğruluk" -ne demekse- adına itiraz etmenin hiçbir manası olmadığı aşikârdır. Gerçi şunu da belirtmek lazım ki ülkemizde yazılan tarihi romanların çoğu gibi, Caner'in romanı aslında gayet "belgeci" bir tavır sergilemekte, yani esas itibariyle var olan tarihi malzemeyi bir iskelet haline getirip kurguyu buna oturtmakta, "yaratıcı" kurguyu ise ya kuru belgeleri ete kemiğe büründürmek ya da belgesiz/belgelenmemiş olan "boşlukları" doldurmak için kullandığından, aslında romancılıktan çok "yarı yaratıcı" tarihçilik kategorisine daha fazla uymaktadır. Ama aslına bakılacak olursa, yukarıda sıraladığım yorumları tarihsel, Caner'inkini ise kurgusal diye birbirinden ayırmanın gülünç olabileceğini fark etmemek mümkün değil, zira her iki durumda da bazı kişilerin tahmin ve yorumlarından başka hiçbir dayanak söz konusu değildir. Hatta muhtelif tarihi yorumları bir araya getiren sanal müze ve sanal ansiklopedi çözümlemelerine kıyasla romancı Caner'in "serbest" yorumlamasının çok daha sağduyulu olduğunu iddia etmek bile mümkündür...

Medya, popüler kültür, sanal âlem ve tarih ortamlarının etkileşiminden doğan kültür bağlamının toplum üzerindeki etkisini ve gücünü ölçmenin ve özellikle genç nüfusun bu ortamlarda sergilediği tavrı takip etmenin ilginç bir yolu, sanal ortamdaki tartışma siteleri veya kolektif "sözlük" projelerini ziyaret etmektir. Gayya kuyusuna dönüşebilecek bir deneyi sınırlı tutmak adına, bu tür sitelerin en ilginçlerinden biri olduğunu sandığım Ekşi Sözlük'teki "Kaplumbağa Terbiyecisi" maddesine bakıldığında gerçekten ilginç bazı olguların varlığı dikkati çekmektedir. Hemen belirtmeliyim ki bunların çoğunluğu başat kültürel söylem ve değerlerin rahatlıkla kabul gördüğünü, içselleştirildiğini ve tekrar üretildiğini göstermektedir: "Şimdiye kadar hiçbir sanat eserinde göremediğim gerçek mistisizmi yakalamış, saatlerce bıkmadan bakabileceğim mükemmel tablo";[13] "Şu an Pera Müzesi'nde sergilenen eşsiz tablo. Karşısındaki banka oturup dakikalarca izlenesi ve hayran olunası eser".[14] Seyrine doyulmamasının ötesinde tablonun bu "konvansiyonel" çerçevedeki en önemli işlevi, tabii ki metaforik anlamının Osmanlı dönemi toplumsal gerçeklerine tuttuğu ışıktır:

"Osman Hamdi Bey'in (1842 - 24 şubat 1910) yaptığı, temaşa edeni derin düşüncelere garkeden ve bu faaliyeti yapan zevatın zihninin kilitlenmesine neden olan muazzam tablo. Osmanlı son dönem bürokrasisinin yavaşlığı daha mükemmel bir şekilde anlatılamazdı zaten. Kaplumbağa denen yavaşlığıyla ün salmış bir hayvanı terbiye etmenin gerektireceği sabır ve erdem hangi insanoğlunda vardır diye derin düşüncelere neden olan bu tablo Suna Kıraç-İnan Kıraç Vakfı Pera Sanat Müzesi'nde gösterilmekte olup, tablo başında saatlerini harcamak ve mekandan ayrıldıktan sonra günlerce sağda solda tabloyu anlamlandırmak uğruna kamyon çarpmışçasına dolaşmak isteyenlere..."[15]

Tarihçiler genellikle tablolardan hareketle Osman Hamdi Bey'i anlamaya çalışıyor gibi gözükseler de aslında yaptıkları bunun tam tersi: Osman Hamdi'yi bir veri olarak alıp tablolarını o veriden hareketle okuyorlar. Dolayısıyla da gördüklerinin arasında Osman Hamdi konusunda bildiklerimize veya düşündüklerimize uyanları alıp, uymayanları bir tür epifenomen olarak kenara bırakıyorlar.

Başat çizgiyi takip eden bu örnekler çoğaltılabilir; daha önce söylediğim gibi, bunlar çoğunlukta. Daha ilginç olanlar ise tabii ki bu verilere karşı çıkanlar veya meseleyi doğrudan "ti"ye alanlar. Bunların bazıları sadece dalga geçmek derdindedir: "Son derece fuzuli bir mesleği icra eden bir kimsedir bu. Zira kaplumbağa terbiyeli bir hayvandır; bir yamuğunu, bir terbiyesizliğini göremezsiniz."[16] Bu tür yorumların hoşluğu bir yana, en ilginç olanları hafifçe de olsa bir eleştiri veya başkaldırı unsuru taşıyanlarıdır. Bunların bir kısmı, İstanbul'un yeni gelişen sanat ve müzecilik piyasasına eleştirel bir bakışla, bu alanda bir "şişirme" olgusuna tanık olunduğunu vurgulayan cinstendir: "Yerli malı burjuvazinin son gözdesi olup bu sayede popüler kültür dağarcığına yeni yeni eklenmiş sanat eseridir."[17] Aynı eleştirel bakışa bir de hiciv eklemlenince ortaya eğlenceli olduğu kadar düşündürücü yorumlar çıkabilmektedir:

"Sergi'nin açılması ile iyiden iyiye kültleşecek ve yavaş yavaş Türkiye'nin Mona Lisa'sı haline gelecektir. Bu resim neden bu kadar önemli diye soranlara: Kaplumbağaların yüzünün yarısı tebessüm halinde, öbür yarısı ise hüzünlü."[18]

Fakat pek tabii olarak beni burada en çok ilgilendiren yorumlar, doğrudan doğruya tablonun "okunuşu" konusunda eleştirel bir tavır sergileyen kişilerin intiba ve düşüncelerini içerenlerdir. Bunların arasından seçtiğim iki örneğin ilki, samimi ve eğlenceli bir anekdotun arkasında ilginç bir eleştirel süreci ortaya koymaktadır:

"Sayesinde enteresan bir olaya şahit olduğum tablodur. Tablonun bir kopyası çalıştığım odada asılıdır. Odayı paylaştığım iş arkadaşımla mükâlemede bulunurken, elinde baklavalarla yan odadan bir profesör geldi. Gözleri tabloya takıldı kaldı. Sonra 'bu tabloda anlatılmak istenen nedir biliyor musunuz?' dedi. Biliyoruz demeye fırsat kalmadan anlatmaya başladı. 'Osman Hamdi kendisini dervîş kılığında resmetmiştir. Bundan kastedilen tasavvufun birikimidir. Kaplumbağalar da yobazlardır. İşte tasavvufun yobazları eğitmesi gerektiğini söylemiştir.' Bu yorum karşısında bizler de aa, oo falan dedik. Sonra yanımdaki iş arkadaşım 'Hocam, şurada, resimdeki duvarın üzerinde Arapça harflerle ne yazılmış, burada belki resimle ilgili bir gönderme vardır' dedi. Hoca bu soru karşısında biraz afalladı, bir müddet kem küm ettikten sonra, 'Allah her şeye kadirdir' yazıyor dedi. Soruyu soran iş arkadaşım bu cevaptan tatmin oldu. Ben ise biraz şüphelendim... Zira Osmanlıca çok iyi olmasa da okuyabiliyordum. Naptım ne ettiysem o yazıda 'Allah her şeye kadirdir' ifadesinin yazdığına kendimi inandıramadım. Şimdi biraz daha deneyeyim yazıyı çözmeyi. Edit: İfade Arapça sanıyorum. Çözemedim. Bilen var mıdır acep?"[19]

Bu küçük hikâye birkaç açıdan ilginçtir. Birincisi, Türkiye'yi bence çok iyi anlatan ve "aydın" otorite figürünün her şeyi manalandırarak "ahkâm kesmesi", bu manalandırmanın tipik bir şekilde gerçek bir tarihi bağlam yerine günümüz Türkiye'sinin gündeminden bir türlü düşmeyen "Kemalist/İslamcı" "aydın/yobaz" "ilerici/gerici" ikilemi üzerinden oluşturulması, otorite figürünün yorum değil de bilgiye dayanan en basit soru karşısında "afallaması", bu afallamaya karşı tedbir olarak "sallama" taktiğine başvurması, nihayet de bu taktiğe maruz kalan halkın en az %50'sinin -bu durumda iki kişiden birinin- bunu "yutması"... Gayet tanıdık gelen bu senaryoyu kıran tek olgu ise, anekdotu aktaran kişinin bunu "yememiş" olması ve meseleyi deşmeye çalışmalı olabilecektir. Bunların ilki, Osmanlı resmi olduğu kadar Batı oryantalizmi konusunda da çok ciddi bir birikim ve üretime sahip olan Semra Germaner ile Zeynep Inankur'un, sanatçının bu tuvaline özel bir yer ayırdıkları *Oryantalistlerin İstanbul'u* isimli çalışmadır. Çok kabaca ifade etmek gerekirse, buradaki yorum yelpazenin en sağlam ve temkinli ucunda durmaktadır:

İkinci bir örnek ise daha az anekdotal olmanın dışında sanat tarihi yöntemi ve eser yorumlama alışkanlığı konusunda çok daha eleştirel bir tavır sergiliyor:

"Osman Hamdi'nin bu resimde tıpkı kaplumbağaların eğitilmesinin zaman alacağı gibi Türk insanın da eğitilip, medeniyete ermesinin zaman alacağına işaret etmek istediği gibi bir yorum yapılmıştır bazı sanat tarihçileri tarafından. Gerçekten öyle midir bilinmez, Net olarak bilinen şudur: Sanat tarihçileri hede hödö yorum yapmaya bayılır."[21]

Böylece meselenin akademik boyutuna ulaşmış olduk. Sanat tarihçilerinin -ve genel olarak tarihçilerin- "hede hödö" yorumlara bayılıp bayılmadıklarını anlamanın yolu belli. Genel olarak Osman Hamdi Bey konusunda, özel olarak da "Kaplumbağa Terbiyecisi" hakkında en çok uğraşmış olan iki kaynağı incelemek fayda-

Hayal bu ya, bir gün Osman Hamdi Bey'in günlüğü ortaya çıksa ve 12 Mayıs 1906 gününün altında, "Sabah kalktığımda bahçedeki salataları hapur hupur yiyen iki kaplumbağa gördüm, aklıma çok komik bir tablo fikri geldi..." gibi bir satıra (tercihen Fransızca) rastlasak ne olur? Bütün çetrefilli yorumlarımızı o zaman ne yaparız?

"Osman Hamdi Bey'in 1906'da yaptığı ünlü 'Kaplumbağa Terbiyecisi' konulu resminde sanatçı, kendini gezgin bir derviş olarak betimlemiştir. Arkasına kavuşturduğu ellerinde neyini tutmakta, boynundan bir ucundan sırtındaki nakkareye bağlı mızrap sarkmaktadır. Başındaki keçe arakıyenin etrafına itinasız bir biçimde yemeni dolamıştır. Kırmızı giysisinin belini bir kemerle sıkmış olan kaplumbağa terbiyecisinin düşünceli duruşu, sabır isteyen çok zor bir uğraş içinde olduğunu belli eder. Bu kalın kabuklu ve ağır canlı mahlukları zor kullanarak terbiye etmek güç olduğundan, derviş ney üfleyerek ve nakkare çalarak kaplumbağaları eğitmeyi düşünmektedir. Osman Hamdi Bey'in kendisiyle özdeşleştirdiği kaplumbağa terbiyecisinin elindeki tek araç, tabloda müzik aletleriyle simgelenmiş olan sanattır. Bursa Yeşil Camisi'nde üst kat odalarından birinde geçmekte olan sahnede Osman Hamdi Bey, Arkeoloji Müzesi ile Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kuruluşu ve Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin çıkarılması gibi girişimlerinde karşılaştığı güçlükleri ve toplumun değişmeye karşı olan direncini ima etmektedir."[22]

Yazarların tavrını temkinli olarak nitelemekten kastım, yorumda aşırıya kaçmamaya çalışmaları ve tabloda mevcut somut işaretlerle yorum arasında mümkün olduğunca bağlantı kurmaya çalışmaları. Bu anlamda en başta giriştikleri tasvir, tablonun önemli gördükleri unsurlarına dayanmaktadır: Dervişin kıyafeti, aletleri, bunların işlevleri ve tabii dervişin aslında Osman Hamdi Bey'in kendisi oluşu. Tasavvuf ve antropolojinin yardımıyla her obje tam adıyla zikredildikten ve açıklandıktan sonra ikinci kademede yorumdan çok tahminle bu "terbiye" işinin nasıl gerçekleşeceği anlatılıyor: Madem terbiye söz konusu, bir de dervişin birkaç müzik aleti var, hazır kaplumbağanın da yılana benzer tarafları mevcut, olsa olsa bu hayvanların terbiyesi müzikledir diye bir neticeye varılıyor. Üçüncü ve nihai aşama ise yorumlama: Müzik sanat olduğuna, Osman Hamdi Bey de sanatçı olduğuna ve kendini de derviş olarak gösterdiğine göre, burada bir metafor söz konusudur ve sanatçı/müzeci ile toplum arasındaki ilişki dolambaçlı bir şekilde resmedilmiştir.

Nihayet işin sırrı çözülmüş oldu. Kaplumbağa terbiyesi diye bir sanat, kaplumbağa terbiyecisi diye bir meslek vardır ve bunlara en azından on dokuzuncu yüzyılda Japonya'da rastlanabiliyordu. Peki bunun Osman Hamdi Bey'le ne ilgisi olabilirdi? Bu sadece bir tesadüften ibaret değil midir?

İkinci örneğimiz ise resim ve sanattan çok müzecilik ve arkeoloji konularında yetkin bir araştırmacı olan Wendy Shaw'ın *Osmanlı Müzeciliği* çalışmasından. Germaner ve İnankur ne kadar temkinlilerse ve yorumları ne kadar sağlamcıysa, Shaw bir o kadar cesur ve yorumu bir o kadar "uçuk":

"Osman Hamdi'nin tarihi eserlerin yabancı ülkelere kaptırılması nedeniyle yaşadığı düş kırıklıkları, müzenin Osmanlı toplumu için bir eğitim kurumu olarak üstleneceği rol konusunda beslediği büyük umutları boşa çıkarmıştır. *Kaplumbağa Terbiyecisi* isimli tablosunda kendisini, içinde yaşadığı düzenin hayal kırıklığına uğrattığı bir eğitici olarak resmeder. Bu tabloda bir kamu binasının üst kat penceresine yaklaşmış, hafifçe eğilmiş, verdiği yaprakları yemekte olan öğrencilerini izlemektedir. Bir elinde, kaplumbağaları cezalandırmak için kullandığı, deriden yapılmış çatal biçiminde bir alet asılıdır. Ne yazık ki Osman Hamdi'nin öğrencileri, çaldığı neyin sesini işitecek kulaklardan yoksundur; ayrıca boynundaki aletin darbelerini hissetmelerini önleyen sert kabukları vardır. Müzeye açık bir gönderme içermemesine karşın bu tablo, Osman Hamdi'nin Osmanlı toplumunda üstlendiği eğitimci rolüne alegorik bir gönderme işlevi görebilir. Osman Hamdi, eğitim araçlarına sahiptir ama, öğrencileri onun talimatlarını algılayabilecek kapasiteden yoksundur. Osman Hamdi, hiçbir şey öğrenmeden, doğal kapasitelerinin elverdiği şeyleri yapmakta olan çocuklarını izleyen umutsuz ve sabırlı bir babadır. İşte böylesine umutsuz bir durumda, kaplumbağaları kültürel eğitim almaya hazır kadir bilir öğrencilere, ya da en azından uygulanacak yasalar yapmaya istekli, anlayışlı ve sorumlu yöneticilere dönüştürmek üzere yeni bir nizamname devreye girmelidir."[23]

Bir önceki örneğin tam tersine burada yorum önden giderken, tablonun tasviri çok geriden takip ediyor. İlk veri tablodaki herhangi bir tema veya detay değil, Osman Hamdi Bey'in hayal kırıklığı ve umutsuzluğu. Kıyafeti, aletleri ikincil bir konuma itilmiş, kaplumbağaların nasıl eğitildiği meselesi ise tamamen muğlak bırakılmış: Ceza için sopa var, ama kabuktan dolayı fayda etmiyor; çalınacak bir ney var, ama hayvanların kulakları yok. Bu durumda aslında kaplumbağa terbiyesi diye bir mefhum olmadığı gibi, bütün sahne aslında abesi, olmayanı, olamayanı, olamayacağı temsil ediyor. Tablonun arkasında yatan bir tür siyasi manifesto, korumacılığın ne kadar gerekli, korunma araçlarının ne kadar yetersiz, koruyacak olanların ne kadar eğitimden yoksun olduklarını ilan eden bir manifesto. Mekânda ise ek bir mana gizli: Cami denen şey kamu binası olduğuna göre, burada resmedilen mekân devlettir, kamudur, en azından Müze-i Hümayundur...

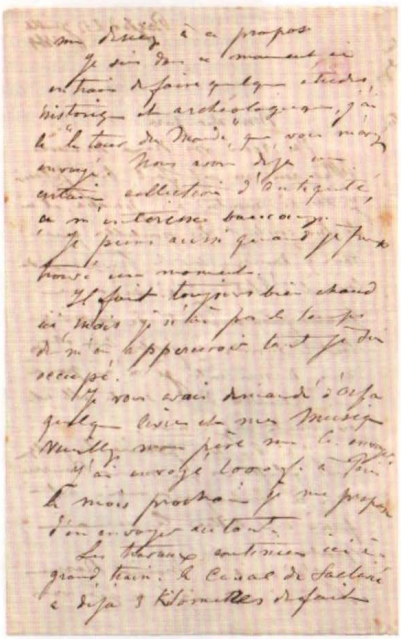
Şimdi biraz eleştirel bir gözle bütün bu yorumları ele alalım. Osman Hamdi Bey 1884 yılında istediği

türden bir korumacılığı mümkün kılan bir nizamname çıkartmıştır; 1887'de Sayda'dan getirdiği lahitlerle Osmanlı arkeolojisini dünya haritasına yerleştirmiştir; 1891'de hayalindeki müzeyi açarak bunu dünyanın sayılı bilim mekânları arasına sokmayı başarmıştır. 1906 yılında bu tabloyu yaparken aklına gelecek ilk şeyin memleketin bir nizamnameye ihtiyacı olması ne kadar inandırıcıdır? Gerçi o sene yeni bir nizamname çıkmıştı, ama içeriği üç aşağı beş yukarı 1884 nizamnamesiyle aynıydı. Osman Hamdi Bey'in memleketteki değişim eksikliğinden şikâyetçi olduğu bir gerçek olmakla birlikte, neden bunu illa ki tablolarına yansıtsın? Neden her tablosunun ya metaforik, ya alegorik, ya sembolik bir mesajı olsun? Tablolarında kendini model olarak kullanması ilginç olabilir, ama bir sanatçı sakallı bir zatın göründüğü "her" tabloda -ki sayıları hiç de az değil- kendini resmederse bunların hepsine bir izah bulmak biraz zorlama olmaz mı? Bu kadar sık yapılan bir şey bir bakıma sembolik gücünü kaybetmeye mahkûm olmaz mı?

Bunların ötesinde, yorumların seçici dayanakları da her zaman bir problem oluşturuyor. Bir cami neden dinin simgesi değil de müzenin simgesi olsun? Bir sufi niçin ilerici bir kişilikle özdeşleştirilsin de aksine yobazlığın veya geleneğin başka bir veçhesini temsil etmesin? Neden dervişin bütün alet ve edevatı en ince teferruatına kadar tasvir edilip anlamlandırılıyor ve işlevselleştiriliyor da pencerenin üstünde yer alan koskoca kitabenin metninin ne olduğu ve ne manaya geldiğiyle kimse ilgilenmiyor? Şu yerlerde sürünen kaplumbağaların orada ne yaptıkları, bu hayvanların terbiye edildiğinin bilinen herhangi bir örneği olup olmadığı neden daha ciddi bir şekilde araştırılmıyor? Araştırılır da bulunursa, bunun Osman Hamdi Bey'e nasıl ilham oluşturduğunu merak eden yok mu?

Aslında bütün bu soruların mantıklı cevapları var. Her şeyden önce, mesele şu ki tarihçiler genellikle tablolardan hareketle Osman Hamdi Bey'i anlamaya çalışıyor gibi gözükseler de aslında yaptıkları bunun tam tersi: Osman Hamdi'yi bir veri olarak alıp tablolarını o veriden hareketle okuyorlar. Dolayısıyla da gördüklerinin arasında Osman Hamdi konusunda bildiklerimize veya düşündüklerimize uyanları alıp, uymayanları bir tür epifenomen olarak kenara bırakıyorlar. Biliyoruz ki Osman Hamdi Bey Batılı, Batıcı, Avrupai, ilerici, modernist, hatta kimine göre oryantalist bir kişiliğe sahip. Kendisini arkeolojiye, resme, Fransızcaya adarken hiçbirimiz acaba aslında gayet dindar bir kişi olup da takiye mi yapıyor diye düşünmüyoruz. Bu durumda "Şifa'-al-kulûb lika'al-Mahbûb" yazısını gördüğümüz zaman, bunun arkasında bir mesaj olacağına haklı olarak ihtimal vermiyor, bunun sadece seçilmiş mekânın bir tür dekoratif unsuru olduğunu kabullenerek kaale almıyoruz; hatta içeriğinin "nasıl olsa" dini olacağını bildiğimiz bir kitabeyi çözme ihtiyacını bile duymuyoruz. Ona mukabil, "Mihrap" gibi bir tuvalde yere atılmış olan kitapların -tam seçilemese de- dini içerikli olduklarının altını çiziyoruz, zira burada birden senaryomuzun mantıklı bir parçası haline geliyorlar. Kitabe kenara atılıyor, ama cami kalabiliyor, çünkü ya "asar-ı atika"nın bir metaforu, ya da bir "kamusal alan" ifadesi olarak kullanabileceğiz. Sınanması imkânsız tamamen retorik bir soru sorayım: Osman Hamdi Bey'in fırçasından çıkıp da bütün bu ağır sembolizmi yüklediğimiz tablolardan herhangi birini Osman Hamdi'nin değil de başkasının, bir Batılının imzasıyla görmüş olsak aynı şekilde yorumlar mıydık?

İşin ilginç tarafı, bu yorumların büyük bir kısmı belki de doğrudur. En azından herhangi birinin "gerçekten ve kesin olarak" yanlış olduğunu söylemek mümkün değil. Osman Hamdi Bey'in şahsiyetini, aile yapısını, eğitimini, tarzını, zevklerini, geçmişini, karılarını, dillerini, mesleğini, hırslarını, meraklarını iyi kötü biliyoruz. Zaten bu verilerden hareket edilerek tabloları yorumlandığına göre az çok tutarlılık gözetildiği müddetçe yanılma payı ne kadar olabilir ki? Bu yüzdendir ki kaplumbağa terbiyesi diye bir hüner olup olmaması, bunun sopayla mı neyle mi yapıldığı, telkinle mi tehditle mi eğitildikleri, eğitilince sayı mı saydıkları yoksa ateşli çemberden mi geçtikleri tamamen önemini kaybediyor. Metafor esastır, mana başattır, simge tabloyu yapar, gerisi teferruattır.

Osman Hamdi Bey'den Edhem Paşa'ya mektup, Bağdat, 13 Temmuz 1869.

Edhem Eldem koleksiyonu.

Bu yüzdendir ki benim derdim aslında yorumların niteliğiyle değil, ezici varlıklarıyladır. Bu mantığı aşırı ucuna kadar yürütürsek, Osman Hamdi Bey'in her tablosunda buzağı arayacaksak, bir noktadan sonra tablolarına ihtiyaç kalmayacaktır veya daha da korkutucusu, yapmış olması gereken tabloları tespit etmeye başlayacağız. Bu da bir bakıma Osman Hamdi Bey'in olası sanatçı, yaratıcı, bağımsız kişiliğini inkâr edip yerine ideolojik ve kültürel bir şablon oturtmaya dönüşüyor. En çok ağırıma giden de, bu kişiye yüklediğimiz bütün bu mana ve semboller yüzünden kendisini manasız, simgesiz, metaforsuz tek bir resim yapamayan bir kişi haline, bir mesaj makinesine çeviriyor olmamız. Misyonerlerden hiçbir zaman pek haz etmemişimdir;

Osman Hamdi Bey'i böyle bir role hapsetmek gerçekten bana ters ve gerçeğe aykırı geliyor. Hayal bu ya, bir gün Osman Hamdi Bey'in günlüğü ortaya çıksa ve 12 Mayıs 1906 gününün altında, "Sabah kalktığımda bahçedeki salataları hapur hupur yiyen iki kaplumbağa gördüm, aklıma çok komik bir tablo fikri geldi..." gibi bir satıra (tercihen Fransızca) rastlasak ne olur? Bütün çetrefilli yorumlarımızı o zaman ne yaparız? Aslında maalesef cevabını biliyorum. Osman Hamdi Bey'in ilhamını çok basit ve tesadüfi bir olaydan aldığını, ama tuvaline bunu yansıtırken "ister istemez" kendi iç dünyasının, mesleğindeki zorlukların ve etrafındakilerin beceriksizliğinin yarattığı hislerin yansıdığını yorumlarımızla ispatlardık.

LE JAPON.

PAR M. AIMÉ HUMBERT, MINISTRE PLÉNIPOTENTIAIRE DE LA CONFÉDÉRATION SUISSE.

Aimé Humbert, "Le Japon", *Le Tour du Monde*, t. 19 (1869), s. 402.

Sadede gelelim. Söz konusu günlüğü bulamadım ama belki de ona benzer bir şey yakalamış olabilirim. Bu kaplumbağa meselesi hep aklımın bir kenarında kalmış, bir ara ilgileneceğime dair kendime söz vermiştim. İlgilenmekten kastım da yeni bir yorum getirmek değil, tablonun en somut, en merkezi, ama aynı zamanda en meçhul noktası olan kaplumbağa terbiyesi konusunda bir şeyler araştırmaya karar vermiştim. Bundan on, hatta beş yıl önce söz konusu olmayan bir teknolojik gelişme imdadıma yetişti: Google Book Search ve Fransız Milli Kütüphanesi'nin Gallica arama motoru. Her ikisi de ağırlıklı olarak 19. yüzyılda yayımlanmış, çoğu kıyıda köşede kalmış milyonlarca kitap ve süreli yayının içeriğinin kelime arama işleviyle taranmasına imkân veren arama motorları. Daha önceki şartlar altında bin yıl arasanız aklınıza gelmeyecek bir kaynakta kaybolmuş bir kelimeyi veya ifadeyi bulmanıza imkân veren bir araç. Tabii aradığınız "Kraliçe Victoria" veya "İtalya" gibi terimlerse, değişen pek bir şey yok, ama aradığınız "kaplumbağa terbiyecisi" gibi pek sık rastlanmayan bir tabir olunca, çok az sayıda ama çok ilginç kaynaklara ulaşabiliyorsunuz. Bunların en ilginci de Osman Hamdi Bey'in tablosuna çarpıcı derecede benzeyen bir sahneyi işleyen bir gravür: Uzakdoğulu olduğu belli olan dervişane kılıklı bir kişi, bir elinde tuttuğu küçük bir davula diğer elindeki tokmakla vurmakta, önünde bulunan sekiz adet kaplumbağanın da kimisi alçak bir masaya çıkmış kimisi masaya çıkmaya hazırlanmakta... Üstelik aynı gravür tam dört defa farklı yayınlarda önüme çıkıverdi. Bunlardan biri Bayard Taylor'un *Japan in Our Day* (Günümüzde Japonya) isimli, 1872 ile 1903 arasında dört baskı yapmış bir kitabı (Resim 3).[24] İkincisi, Amerikan yayıncılık dergisi *Publishers' Weekly*'nin 1882 senesinin ikinci yarısına ait cildinde *The Wonderful City of Tokio* isimli bir çocuk kitabının tanıtımında (Resim 4),[25] üçüncüsü ise pek tabii olarak bir önceki dergide tanıtılan kitabın kendisinde yer almaktaydı (Resim 5).[26] Nihayet sonuncusu ve tek Fransızca olanı, *Le Tour du Monde* adlı popüler seyahat dergisinin 1869 senesi cildinde yer alan İsviçreli diplomat Aimé Humbert'in (1819-1900) Japonya'yı konu eden makalesinde bulunuyordu (Resim 6).[27] Gerçi gravürün adı yayından yayına hafif değişiklikler gösterebiliyordu, ama tasvir edilen sanat ve hüner hepsinde aynıydı. Tokyo şehrini konu alan çocuk kitabında kendisine bir yolpaze hediye edilen kahramanlardan biri, yelpazede yer alan resmin ne olduğunu soruyordu:

"Kız teşekkür etti ve ardından sordu: 'Yelpazemdeki resmin neyi temsil ettiğini bana söyler misiniz lütfen?'

'Bu adam Koreli bir kaplumbağa terbiyecisidir,' diye cevapladı, 'bu resim çok daha eski bir resmin suretidir. Bizde bu garip yaratıklara her şeyi yaptırabilecek adamlar bulunur.'"[28]

Daha fazla detay için Taylor'un *Japonya* kitabına müracaat etmek gerekiyor:

"Ancak en şaşırtıcı sabrı gösteren, küçüklü büyüklü bir düzine kaplumbağayı sesinden ve küçük madeni davulundan başka hiçbir şey kullanmadan terbiye etmiş olan yaşlı bir Koreli sandalcıydı. Tek sıra halinde yürüyor, çeşitli hareketlerde bulunuyor, sonunda da büyükler kendi istekleriyle başka türlü bunu beceremeyecek olan küçüklere bir köprü oluşturup alçak bir masanın üzerine tırmanıyorlar. Hepsi masaya çıktıktan sonra da üç veya dört öbek halinde üst üste binip tabak gibi diziliyorlar."[29]

Taylor'un söyledikleri ilginç olmakla birlikte çok da özgün değildi, hatta denebilir ki bu yazar kendinden on üç sene önce bu konuda yazmış olan İsviçreli Humbert'den bu tasviri büyük ölçüde intihal etmişti:

"Kaplumbağa terbiyecisi kendi şarkılarıyla madeni bir davulun ritminden başka bir şey kullanmaz. Öğrencileri ise tek sıra halinde yürür, çeşitli hareketlerde bulunur, sonunda da insan yardımı olmadan, en irileri en küçüklere köprü oluşturarak alçak bir masaya çıkarlar; ardından da kendiliklerinden üç veya dört öbek oluştururlar, sanki birisi bağadan tepsileri üst üste yığmış gibi."[30]

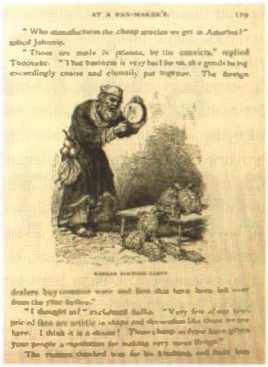
Nihayet işin sırrı çözülmüş oldu. Kaplumbağa terbiyesi diye bir sanat, kaplumbağa terbiyecisi diye bir meslek vardır ve bunlara en azından on dokuzuncu yüzyılda Japonya'da rast-

lanabiliyordu. Peki bunun Osman Hamdi Bey'le ne ilgisi olabilirdi? Bu sadece bir tesadüften ibaret değil midir? Osman Hamdi Bey'in bu kitapları görmüş olacağını mı varsaymamız gerekecek? Yorumlar zorlamaysa böyle bir uğraşa ne demeli?

Osman Hamdi Bey'in İngilizce yayımlanmış olan iki kitabı okumadığından, hatta görmediğinden emin olabiliriz. Ancak en eski kaynak olan Fransızca makale için durum biraz farklı. Osman Hamdi Bey'in Bağdat'tan babası Edhem Paşa'ya yazmış olduğu ilk mektup olan 13 Temmuz 1869 tarihli mektuptan küçük bir alıntı aktarayım (Resim 7):

"Şu aralar burada bazı tarihi ve arkeolojik incelemeler yapmaktayım, Bana yollamış olduğunuz *Tour du Monde*'u okudum. Şimdiden belirli sayıda eski eser topladık, çok ilgimi çekiyor. Bir de vakit buldukça resim yapıyorum."[31]

Sanırım çok fazla izaha gerek yok. 1869 yılında babası Edhem Paşa, Bağdat'ta Midhat Paşa'nın maiyetinde bulunan oğlu Osman Hamdi'ye *Le Tour du Monde*'un o seneye ait ilk cildini yollamış, oğlu da bunu zevkle okumuştu. Söz konusu eserin 402. sayısında Japon kaplumbağa terbiyecisinin gravürü yer almaktaydı. 1906 yılında ise Osman Hamdi Bey aynı konuyu Osmanlı ortamına uyarlayarak bir tablo haline getirmişti. Aradan geçen otuz yedi senenin bu varsayımı çürütmesi diye bir şey söz konusu değil. *Le Tour du Monde* türündeki büyük boy, bol resimli, buram buram egzotizm kokan cilt cilt eserler, iyi bir ansiklopedi gibi veya dönemin görkemli resimli dergileri gibi hep muhafaza edilen, sık sık veya yıllar sonra sayfaları karıştırılabilen bir kaynak türüydü. Osman Hamdi Bey bu gravürü ilk gördüğünde etkilenmiş olabilir, hatta daha Bağdat'tayken kalemle bir eskiz çizmiş, onu da yıllar sonra tesadüfen bulduğunda tabloya dönüştürme fikrine kapılmış olabilir. Belki de tam tersine o gün ilgisini çekmeyen gravürü neredeyse kırk yıl sonra kütüphanesinde bu derginin sayfalarını çevirirken keşfetmiş ve kullanmaya karar vermiş olabilir. Fakat her halükârda bu iki resim arasındaki ilişki inkâr edilemeyecek derecede açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Resimlerin kompozisyonu bile, tamamen ters bile olsalar, aslında tesadüfle izah edilemeyecek türden bir benzerlik sergilemektedir.[32]

Edward Greey, *The Wonderful City of Tokio or Further Adventures of the Jewett Family and their Friend Oto Nambo*, Boston, Lee and Shepard, 1883, s. 119.

1869 yılında babası Edhem Paşa, Bağdat'ta Midhat Paşa'nın maiyetinde bulunan oğlu Osman Hamdi'ye Le Tour du Monde*'un o seneye ait ilk cildini yollamış, oğlu da bunu zevkle okumuştu. Söz konusu eserin 402. sayısında Japon kaplumbağa terbiyecisinin gravürü yer almaktaydı. 1906 yılında ise Osman Hamdi Bey aynı konuyu Osmanlı ortamına uyarlayarak bir tablo haline getirmişti.*

Zaten bu bariz benzerlikleri bir kenara bıraksak bile, bu kadar garip ve nadiren rastlanan bir konunun başka bir ilham kaynağı olabileceğini düşünmek çok zor geliyor. Artık galiba muhteşem Lale Devri'mizin "kapıkulu kaplumbağaları"nı rahat bırakmanın vaktı gelmiş olsa gerek. Gerçi şunu da kabul etmek lazım ki Osman Hamdi Bey gravürü adapte ederken aslında işin esasını oluşturan terbiye meselesini tamamen ortadan kaldırmıştı. Bazı temel ortaklıklar dışında -kaplumbağalar, geleneksel kılıklı ve sakallı adam, davul- bunları bir araya getiren asıl sürecin işaretleri -davul çalma, şarkı söyleme, kaplumbağaların sıralı hareketleri, alçak masa- yok oluvermiş, kaplumbağa terbiyecisi bir tür "kaplumbağalara salata yediren" veya "kaplumbağaları seyreden" adama dönüşmüştü. Sanki Osman Hamdi Bey, bugünkü yorumlarda en çok üzerinde durulan terbiye me-

Bayard Taylor, *Japan in Our Day*, New York, Charles Scribner's Sons, 1872, s. 209.

taforunu aslında hiç kaale almamış veya ilginç bulmamış, sadece tabiatın bu garip mahluklarını besleyen veya seyreden bir derviş imajıyla yetinmek istemiş gibi. Gerçekten de unutmamak gerekir ki, tespit ettiğimiz kadarıyla bu tablo ilk sergilendiğinde Fransızca "Kaplumbağalı Adam" adıyla anılırken, "terbiyeci" manasına gelen "mürebbi" sözünün ilk kullanımına ancak 1912'de, yani Osman Hamdi Bey'in ölümünden iki sene sonra rastlanmaktadır. Aslında Osman Hamdi Bey'in bu şekilde hareket etmiş olması hiç de garipsene-

cek bir durum değildir. Kaplumbağa terbiyesi kendi ülkesinde ve kültüründe olmayan, dolayısıyla da yerli ve yabancı izleyicisine herhangi bir mana ifade etmeyecek olan bir olguydu. Bu durumda esinlendiği gravürü kendi tarzına uyarlamak için uyumsuz olanı (terbiyeyi) atıp, uyumlu olanları (kişi, kıyafet, aletler ve hayvanlar) "tercüme" edip, eksik gördüklerini de (iç mekân, cami, kitabe) ekleyerek, çok daha basit bir şekilde "Kaplumbağalı Adam" başlığıyla ifade edilebilecek bir sahneye dönüştürüvermişti. "Terbiye" kavramı ise sonradan başkaları tarafından geliştirilmiş bir yakıştırmadan ibaretti, ama ilginç bir şekilde bu yakıştırma, bilmeden de olsa, tablonun ilham kaynağını oluşturan gravürün konusunu gündeme getirmişti. Bundan çıkartabileceğimiz bir sonuç da, Osman Hamdi Bey'in bir "mesaj" ressamından çok, esas olarak bir *genre* ressamı olduğu, dolayısıyla da asıl arzusunun hoş ve uyumlu bulduğu unsurları bir araya getirerek oluşturduğu kompozisyonların hayali de olsa bir yaşam anını yansıtmasını sağlayabilmek olduğudur.

Buradaki tenkidime, 1869 tarihli bir gravürle 1906 tarihli bir tablo arasında oluşturduğum bağlantıya, derin manaları basit bir tesadüfe indirgemiş olmama, bir tür belge fetişizmine kapılmış görünmeme dayanarak gelebilecek itirazları şimdiden duyar gibiyim. En basitinden denecektir ki böyle bir bağlantının ortaya çıkmış olması, bugüne kadar geliştirilmiş olan bazı metafor ve alegorilere dayalı yorumların illa ki dışlanmasını gerektirmez. Doğru. Daha önce de söylediğim gibi, zaten bildiğimiz ve tanıdığımız Osman Hamdi Bey'in zihniyeti ve düşünceleriyle fazla çelişmedikçe bu yorumlardan hiçbirini kesin olarak reddetmek veya yalanlamak mümkün değildir. Ancak olaya öbür taraftan bakacak olursak ve meseleye biraz sağduyulu bir şekilde yaklaşırsak bazı kurguların gerçekten rahatsızlık verecek derecede zorlama olduğunu düşünmeden edemiyorum. Tablonun "gerçek" ilham kaynağını bulduğumdan beri bugüne kadar ileriye sürülmüş yorumları düşündükçe ister istemez aklıma gülünç sahneler geliyor. Mesela Osman Hamdi Bey eski bir gravürü kırk yıl sonra keşfedince birdenbire, "İşte memleketteki işlerin ağırlığını ifade edecek mükemmel bir metafor buldum!" diye haykırıp fırçalarına doğru hamle ediyor; veya "Şu benim asar-ı atika ile olan problemli ilişkimi ifade edecek sembolik bir sahne bulabilsem" diye kara kara düşünürken, "Bağdat'tayken *Tour du Monde*'da böyle bir şey görmüştüm, neydi yahu?" diyerek kütüphanesindeki ciltlere doğru yürümeye başlıyor...

EDHEM ELDEM
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Edhem Eldem, "Quelques lettres d'Osman Hamdi Bey à son père lors de son séjour en Irak (1869-1870)", *Anatolia Moderna / Yeni Anadolu*, I/1 (1991), s. 115-136; "Osman Hamdi Bey'in Bağdad Vilâyeti'ndeki Görevi Sırasında Babası Edhem Paşa'ya Mektupları", Zeynep Rona (der.), *1. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler*, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1992, s. 65-98; "Osman Hamdi Bey, Irak'ta Osmanlı Sömürgeciliğinin Bir Tanığı," *Toplumsal Tarih*, 114 (Haziran 2003), s. 92-97; "An Ottoman Archaeologist Caught Between Two Worlds: Osman Hamdi Bey (1842-1910)," David Shankland (der.), *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F. W. Hasluck, 1878-1920*, İstanbul, Isis, 2004, c. I, s. 121-141).

2 Edhem Eldem, "Osman Hamdi Bey ve Oryantalizm", *Dipnot*, 2 (Kış-İlkbahar, 2004), s. 39-67.

3 Daha erken tarihlerde Türkçede de bu tablonun adının *Seyf-i Kati'*, yani "keskin kılıç" olduğu, *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*'nin 25 Mart 1328 tarihli fevkalade nüshasındaki röprodüksiyonundan anlaşılmaktadır (*Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi 1911-1914*, (yay. haz. Yaprak Zihnioğlu), İstanbul, KitapYayınevi, 2007, s. 117).

4 Ludovic Baschet (der.), *Catalogue illustré du Salon de 1906*, Paris, Bibliotheque des annales, 1906, s. 23.

5 Adolphe Thalasso, *L'Art ottoman. Les peintres de Turquie*, Paris, Librairie artistique internationale, Işgil, s. 22.

6 *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*, s. 123.

7 Lucy M. Garnett, *Turkey of the Ottomans*, New York, Charles Scribner's Sons, 1915, s. 256.

8 Erhard Mayer, *Annuaire international des beaux-arts*, Paris, Mayer, 1985, s. 914.

9 Emre Aköz, "Aranızda hiç kaplumbağa terbiyecisi gören var mı? Osman Hamdi Bey ve trilyonluk resmi", *Sabah*, 28 Ağustos 2004 (http://arsiv.sabah.com.tr/2004/08/28/yazi3-40-115.html).

10 http://www.sanalmuze.org/arastirarakogrenmek/osmanhamdi.htm.

11 "Kaplumbağa Terbiyecisi", *Vikipedi* (http://tr.wikipedia.org/wiki/Kaplumba%C4%9Fa_Terbiyecisi). Vikipedi metninin Eczacıbaşı Sanal Müzesi'nden ayrıldığı noktalar, oryantalist ressamlara yöneltilen suçlamaların kaldırılmış olması, tablonun alım satım ve sertifikalandırılmasiyle ilgili son dönemlere ait tarihçesinin eklenmiş olmasıdır.

12 Emre Caner, *Kaplumbağa Terbiyecisi. Osman Hamdi Bey'in Romanı*, İstanbul, Kapı, 2008.

13 sturdyarmor of jackal, 2.01.2007 10:07 (http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=kaplumba%C4%9Fa+terbiyecisi%FDnr+y%FDpt+kaplumbaga+terbiyecisi).

14 kizil su perisi, 16.11.2005 18:00 (http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=kaplumba%C4%9Fa+terbiyecisi%FDnr+y%FDpt+kaplumbaga+terbiyecisi).

15 24 saat uyuyan adam, 23.12.2008 12:34 (http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=kaplumba%C4%9Fa+terbiyecisi%FDnr+y%FDpt+kaplumbaga+terbiyecisi).

16 thelvolonthehill, 13.12.2004 21:29 (http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=kaplumba%C4%9Fa+terbiyecisi%FDnr+y%FDpt+kaplumbaga+terbiyecisi).

17 my jekyll doesnt hide, 15.12.2004 11:47 (http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=kaplumba%C4%9Fa+terbiyecisi%FDnr+y%FDpt+kaplumbaga+terbiyecisi).

18 grapes of butcher, 14.12.2004 19:54 - 29.12.2007 16:09 (http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=kaplumba%C4%9Fa+terbiyecisi%FDnr+y%FDpt+kaplumbaga+terbiyecisi).

19 der weisse stern, 29.05.2006 15:33 - 05.06.2006 16:34 (http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=kaplumba%C4%9Fa+terbiyecisi%FDnr+y%FDpt+kaplumbaga+terbiyecisi).

20 Celâleddin al-Suyuti'nin *Sifati Sahibu'l-Zevku's-Selim* isimli eserinden alınmış, ama Binbir Gece Masalları dahil olmak üzere birçok la-dini eserde de yer alan bir ifade. Bu konudaki yardımlarından dolayı Salim Tamari ve Ahmed Ragab'a teşekkür ederim.

21 hodigetria, 26.02.2004 05:10 (http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=kaplumba%C4%9Fa+terbiyecisi%FDnr+y%FDpt+kaplumbaga+terbiyecisi).

22 Semra Germaner ve Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbul'u*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, s. 308.

23 Wendy K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, İstanbul, İletişim, 2004, s. 166. Aslı için bkz. Wendy K. Shaw, *Possessors and Possessed: Museums, Archaeology, and the Visualization of History in the Late Ottoman Empire*, Berkeley-Los Angeles-Londra, University of California Press, 2003, s. 124-125.

24 Bayard Taylor, *Japan in Our Day*, New York, Charles Scribner's Sons, 1872, s. 209.

25 "Books for the Young Folks", *The Publishers' Weekly*, c. XXII, Temmuz-Aralık 1882, s. 730.

26 Edward Greey, *The Wonderful City of Tokio or Further Adventures of the Jewell Family and their friend Oto Nambo*, Boston, Lee and Shepard, 1883, s. 119.

27 Aimé Humbert, "Le Japon", *Le Tour du Monde*, t. 19 (1869), s. 402.

28 Greey, *age*, s. 118.

29 Taylor, *age*, s. 207-208.

30 Humbert, *agm*, s. 407-408.

31 Osman Hamdi'den Edhem Paşa'ya, Bağdat, 13 Temmuz 1869, Yazarın koleksiyonu; Edhem Eldem, "Osman Hamdi Bey'in ..., Babası Edhem Paşa'ya Mektupları" s. 73.

32 *Tour du Monde* dergisindeki gravürün alındığı yer alan bilgiye göre bu çizim, L. Crepon adındaki sanatçı tarafından bir Japon gravüründen esinlenerek gerçekleştirilmişti. Bu bilgi üzerine konuyu Japon tarihçisi dostum ve meslektaşım Selçuk Esenbel'e danıştığımda kendisi, ilham kaynağı olan Japon gravürünün muhtemelen Hasekawa Settan (1778-1843) isimli sanatçının Edo'nun (Tokyo) mahallelerini ve günlük hayatını resmettiği *Edo Meisho Zuekoi* isimli eserinden alınmış bir sahne olabileceğini söyledi. Söz konusu sahneyi bir örneğine henüz ulaşamadığımdan, bu makaleye eklemek mümkün olmadı, ancak ilk fırsatta bu görüntüyü bu dergimin başka bir sayısının sayfalarında paylaşabilmeyi umuyorum.

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

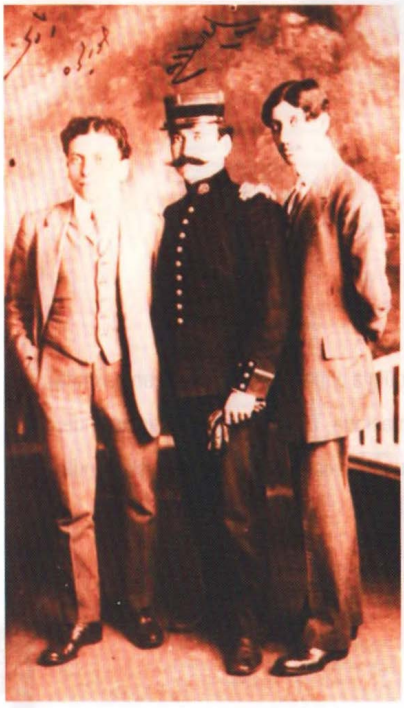
LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

TEŞKİLATIN İKİ ELEMANI

SİLAHÇI HASAN TAHSİN'DEN OSMAN NEVRES'E İKİ HASAN TAHSİN

DR. AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

İngiltere'nin Balkan siyasetini belirlemek amacıyla oluşturduğu Balkan Komitesi'yle bağlantılı olarak Noel ve Charles Roden Buxton kardeşler, Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgeye gönderildiler. Balkan Komitesi'nin Balkanlar'daki çalışmalarından büyük bir kaygı duyan Osmanlı yönetimi, Buxton kardeşleri Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla yakından takip etme kararı aldı. Bu takiple görevlendirilen kişi, eğitimi için bulunduğu Avrupa'da Osmanlı istihbaratı adına çalışan, İttihatçı ve milliyetçi kimliğiyle tanınan, hayatını İzmir'in işgali sırasında Yunan işgal kuvvetlerine ilk kurşunu atarak kaybeden ve görev kimliğiyle, yani Hasan Tahsin olarak bilinen ve anılan Osman Nevres'ti.

İngiltere'de, 1903 yılında önde gelen bir grup aydın tarafından bir baskı grubu olarak kurulan, İngiliz hükümetleri ve istihbarat servislerince finanse edilen ve kuruluşunu takip eden süreç içersinde dönemin İngiliz hükümetlerinin Balkan politikalarının tespit edilmesinde çok önemli bir rol oynayan Balkan Komitesi'nin temel kuruluş amacı, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında yaşayan Hıristiyan tebaanın yaşam koşullarını iyileştirmek ve bölgede İngiliz ulusal çıkarlarını savunacak politikalar üretmekti.[1] Nitekim bu doğrultuda Balkan Komitesi, kuruluşunu takip eden dönem içerisinde İngiliz ulusal çıkarları doğrultusunda Balkan coğrafyasında geniş bir kamuoyu oluşturmayı başardı.[2]

Kuruluşlundan itibaren Balkan Komitesi'nin çalışmalarını yakından takip eden Osmanlı yönetimi ve kamuoyu ise komitenin Balkan azınlıkları arasındaki çalışmalarının kendi politikalarına ters düşen yaklaşımlar içersinde olması nedeniyle komiteyi Slav sempatizanı bir örgüt olarak algılamıştı.[3] Balkan Komitesi Osmanlı kamuoyunda, İngiltere'de Gladstone'un başlattığı[4] Türk düşmanlığı ve Bulgar hayranlığının devamı olarak algılanıyordu.[5]

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi, Balkan Komitesi'nin Osmanlı kamuoyundaki algılanışında yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. İttihatçıların meşrutiyetin ilanından sonra köklü reformlara imza atacaklarına ilişkin Avrupa ve özelikle İngiliz kamuoyunda oluşan yaygın beklentiler ve İttihatçıların da yeni dönemdeki politikalarını Batı ve İngiliz kamuoyuna daha iyi anlatma çabaları bu yeni politika değişikliğini ve iki tarafın da birbirlerini daha yakından tanıma isteğini gündeme getirdi.[6] Çünkü Osmanlı kamuoyunda, Reval'de yapılan görüşmelerin arkasında artık neredeyse isimleri komiteyle birlikte anılan Noel ve Charles Roden Buxton kardeşlerin ve Balkan Komitesi'nin olduğuna inanılıyordu.[7]

Balkan Komitesi'nin meşrutiyetin ilanından sonra İttihatçıların poli-

tıkalarını destekleyen açıklamaları ve girişimleri, İttihatçıların ve yeni Osmanlı yönetiminin komiteyle olan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. İki tarafın birbirini yakından tanıma isteği, İttihatçıların Balkan Komitesi üyelerini İstanbul'a davet etmesiyle sonuçlandı.[8] "Genç Türklerin amaçlarını ve ümitlerini" daha yakından tanıma fırsatı bulacaklarını düşünen ve daveti kabul eden komite üyeleri, gezi sonrasında Kamil Paşa hükümetinin düşürülmesiyle sonuçlanacak yarı resmi ziyareti 1908 yılının kasım ayında gerçekleştirdiler.[9]

Meşrutiyetin ilanından sonra İttihatçılarla Kamil Paşa hükümeti arasındaki balayı döneminin bitmeye başladığı bir sırada gerçekleşen bu ziyaret sırasında yaşanan bir ziyafet krizi ve sonrasındaki gelişmeler, 1909 Şubat'ında Kamil Paşa hükümetinin düşürülmesiyle sonuçlandı.[10] 1909 yılındaki 31 Mart Olayı'nda İttihatçılara destek veren[11] Balkan Komitesi'nin İttihad ve Terakki'yle olan bu yakınlaşma süreci, 1910 yılıyla beraber bozulmaya başladı. Bunda, 31 Mart Olayı'ndan sonra gittikçe artmaya başlayan iç ve özellikle de dış politikadaki gelişmelerle birlikte, Balkan Komitesi'nin Balkan Savaşı'na giden süreçte bölgede gerçekleştirdiği çalışmalar da etkili oldu.[12]

Balkan Komitesi'nin Balkan Savaşı öncesi ve sonrasındaki Osmanlı aleyhtarı çalışmaları Birinci Dünya savaşına giden süreçte ve savaşın hemen sonrasında daha belirgin bir şekilde görülmeye başlandı.[13] Balkan Komitesi'yle eşdeğerde görülen Buxton kardeşlerin savaşın başlamasından hemen sonra İngiliz hükümetinden aldıkları emir doğrultusunda İngiliz politikalarını anlatma ve henüz savaşın ilk aylarında tarafsızlığını koruyan bazı Balkan ülkelerini kendi yanlarına çekme doğrultusunda bölgeye düzenledikleri geniş kapsamlı gezi,[14] Osmanlı yönetimi tarafından yakından ve kaygıyla takip edilmeye başlandı. Buxton kardeşler Balkanlar'a düzenledikleri gezinin ilk ayağı olan Bulgaristan'da büyük bir ilgiyle karşılandılar.[15] Gezinin ikinci, belki de en önemli durağı olan Romanya ise savaşın ilk aylarında her iki blok için de çok önemliydi. Çünkü Romanya Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya öncülüğündeki İttifak ülkelerinin tam ortasında kalıyordu. Bu da Almanya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanan ortak sınırı zor durumda bırakıyordu. Romanya'nın savaşın ilk aylarındaki bu önemli stratejik konumundan İngiltere de yaralanmak istiyordu. Buxton kardeşlerin amacı, Kral Carol yönetimdeki Romanya'yı ya İngiltere'nin yanında savaşa sokmak ya da tarafsızlığını devam ettirmeye yönelikti.[16]

Osmanlı İmparatorluğu ile Romanya arasında ittifak görüşmelerinin devam ettiği ve hatta bu doğrultuda Talat Paşa'nın Romanya'yı ziyaret ettiği ve bu ziyaretin sonuçlarının beklendiği bir dönemde[17] Buxton kardeşlerin bölgeye düzenlediği gezi, bölgedeki Osmanlı diplomatik temsilcilikleri ve İttihatçılarla birlikte Bulgaristan ve Romanya'da çok güçlü bir örgütlenmeye sahip olan Teşkilat-ı Mahsusa tarafından takip edilmeye başlandı.[18] Dönemin Osmanlı basını da Buxton kardeşlerin Balkanlar'ı ziyaretini takip ederek gelişmeleri okuyucularına yakından duyuruyor, kamuoyunu etkilemeye çalışıyordu.[19]

Balkan Komitesi'nin Balkanlar'daki çalışmalarından büyük bir kaygı duyan Osmanlı yönetimi, Buxton kardeşleri Bulgaristan'a girdikleri andan itibaren Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla yakından takip etme kararı aldı.[20] Teşkilat-ı Mahsusa 1913 yılında kurulmuş[21] ve örgütlemesini 1914 yılı başlarında ülke içinde ve dışında büyük ölçüde tamamlayarak geniş bir alanda operasyon yapma gücüne sahip olmuştu. Örgüt Buxton kardeşleri takip etme görevini, 1913 yılının sonunda Bulgaristan'da kendisine verilen görevi yerine getirmeyerek görev yerini izinsiz terk ettiği için yine Teşkilat-ı Mahsusa tarafından cezalandırılarak öldürülen ve çıkardığı bir gazetenin isminden dolayı "Silahçı Hasan Tahsin" olarak

Osman Nevres'in Paris yıllarına ait bir fotoğrafı. Sol baştan Ertuğrul Baykal, Dr. Mazlum Boysan ve Osman Nevres (yan sayfa).

Makalede kullanılan görsel malzemeler Ahmet Mehmetefendioğlu arşivinden alınmıştır.

Osman Nevres'in kimliğini ve ismini kullandığı Silahçı Hasan Tahsin.

Hasan Tahsin'in yayımladığı *Silah* gazetesi.

Hasan Tahsin'in (Osman Nevres) suikastı gerçekleştirdikten sonra Rumen polisi tarafından çekilen resmi.

da bilinen Hasan Tahsin'in kimliğiyle, Osman Nevres'e verdi.

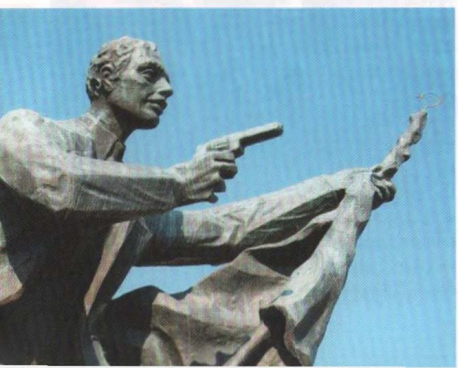
Eğitimi için bulunduğu Avrupa'da Osmanlı istihbaratı adına çalışan, İttihatçı ve milliyetçi kimliğiyle tanınan, İzmir'in işgali sırasında Yunan işgal kuvvetlerine ilk kurşunu atarak hayatını kaybeden ve Buxton kardeşleri takip etme görevini aldığı tarihten öldürüldüğü tarihe ve bugüne kadar görev kimliğiyle, yani Hasan Tahsin olarak bilinen ve anılan Osman Nevres Recep, 1888 yılında Selanik'te dünyaya geldi.[22] İlk ve orta eğitimini burada tamamlayan Osman Nevres, Fevziye Mektebi'nde tanıştığı Cavid Bey aracılığıyla İttihad ve Terakki'ye katıldı. Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra İstanbul'a geldi. Bir süre sonra da bir grup öğrenciyle beraber üniversite eğitimi için Dr. Nazım Bey tarafından Fransa'ya gönderildi. Osman Nevres Paris'te, Sorbonne'da siyaset ve sosyal bilimler bölümüne kaydoldu. Fransa'da bulunduğu yıllarda Paris'in çok renkli ve entelektüel ortamından etkilendi. Aynı dönemde eğitim gören birçok Türk öğrencisi gibi, Osman Nevres de sosyalizmle bu dönemde tanıştı. Fransa'da bulunduğu süre düşünce yapısını ve dünya görüşünü çok etkiledi.[23]

Osman Nevres'in Fransa'daki eğitimini bitirip bitirmediğini kesin olarak tespit edememekle birlikte, Osmanlı istihbaratı kadrosuna bu yıllarda katıldığını ve eğitimi sırasında bu kimliği doğrultusunda haber alma, İttihatçı muhaliflerin takip edilmesi ve özellikle de Trablusgarb ve Balkan savaşları sırasında başta Fransız ve Avrupa kamuoyunu etkilemek için dönemin bazı tanınmış gazete yazarlarını etkileme ve Türk tarafının tezlerini anlatma görevlerini aldığını bilmekteyiz.[24] Bu görevi doğrultusunda Osman Nevres, eğitimi sırasında tüm Avrupa ülkelerini dolaşmıştır. Bu dönemdeki en yakın çalışma arkadaşları ise, kendisi gibi Fransa'da eğitim amacıyla bulunan ve en azından bu yıllarda Osmanlı istihbaratı adına çalıştığını bildiğimiz Dr. Mazlum Boysan ve Ertuğrul Baykal'dı.[25]

Balkan savaşlarının bittiği tarihe kadar Avrupa'da bulunan Osman Nevres, Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurulmasından sonra İstanbul'a geldi. Buxton kardeşleri takip etme görevini aldığı zamana kadar İstanbul'da olduğunu biliyoruz. Osman Nevres'in kendisi gibi Teşkilat-ı Mahsusa kadrosu içinde yer alan, başlangıçta İttihad ve Terakki örgütü adına çalışmalarda bulunan ve daha çok "Silahçı Tahsin" olarak bilinen Hasan Tahsin ise 1883 yılında İstanbul'da doğdu.[26] Babası istihkâm Binbaşı Seyit Bey gibi askerlik mesleğini seçen Hasan Tahsin, Harp Okulu'ndan Mustafa Kemal'in sınıf arkadaşıdır. İlk görev yeri Van olan Hasan Tahsin daha sonra Kuleli Askeri Lisesi'ne öğretmen olarak atandı. 31 Mart Olayı'nı bastıran Hareket Ordusu'nda görev alan Hasan Tahsin, daha sonraki yıllarda askerlik görevinden ayrıldı.[27] Basın hayatına atılan ve başta *Silah* ve bu gazetenin kapatılması sonrasında da değişik isimlerle gazeteler çıkaran Hasan Tahsin, bu dönemdeki yazılardan dolayı birçok defa yargılandı.[28]

Dönemin birçok önde gelen dergi ve gazetelerinde yazıları çıkan Hasan Tahsin, kurulmasından kısa bir süre sonra Teşkilat-ı Mahsusa'ya katıldı.[29] İlk görev yerlerinden biri, Teşkilat-ı Mahsusa'nın çok önem verdiği Balkanlar'dı.[30] Bu doğrul-

Aslında Osman Nevres yeni kimliğiyle Buxton kardeşlere suikastı Sofya'da, Balkan Komitesi şerefine verilen bir konserde gerçekleştirecekti. Ancak çok kalabalık olan konser salonuna giremeyen Hasan Tahsin, bu ilk girişiminde başarılı olamadı. Suikast girişimini Bulgaristan'da yapmamasının bir diğer sebebi de, Bulgar ceza yasalarına göre suikast girişimine katılanlara verilen idam cezasıydı.

İzmir'de Konak Meydanı'nda bulunan, Hasan Tahsin'i betimleyen "İlk Kurşun Anıtı".

tuda Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hasan Tahsin'e verdiği görev, Trakya ve Makedonya'daki Türk çetelerinin örgütlenmesini sağlamak ve kontrol etmekti. Ancak Hasan Tahsin kendisine görev yeri olarak verilen Nevrekop bölgesine gitmek yerine, Sofya'ya gitmeyi tercih etti.[31] Burada Harp Okulu'ndan sınıf arkadaşı olan ve Sofya'da askeri ateşe olarak görevli bulunan Mustafa Kemal'i ziyaret eden ve yeni kimliğini açıklayan Hasan Tahsin, Mustafa Kemal'in uyarılarını dikkate almadan görev yerini terk ederek İstanbul'a döndü.[32] Hasan Tahsin kısa bir süre sonra da Teşkilatı-Mahsusa tarafından görevini yerine getirmediği ve görev yerini izinsiz terk ettiği gerekçesiyle cezalandırılarak öldürüldü.[33]

Kesin tarihini tam tespit edememekle beraber, en erken 1913 yılı

sonunda, en geç 1914 yılı başında öldürülmüş olduğunu tahmin ettiğimiz Hasan Tahsin'in kimliği, 1914 yılında Buxton kardeşleri takip etme görevi verilerek Bulgaristan'a gönderilen Osman Nevres'e verilir.[34] Osman Nevres ya da yeni kimliğiyle Hasan Tahsin o yıllarda Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarında çalışan Talha ve Velid Ebuzziya beylerin çıkardığı *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin muhabiri olarak Bulgaristan'a gönderilir.[35] Hasan Tahsin'i Bulgaristan'a gönderme ve Sofya'daki otele yerleştirme görevi ise Talha ve Velid Ebuzziya beylerin çok yakın arkadaşı olan ve Hasan Tahsin'in gerçek kimliğini ve görevini bilmeyen Nevrekoplu Celal Bey'e verildi.[36] Celal Bey Hasan Tahsin'i önce Sofya'daki Makedonya oteline, daha sonra da onun isteğiyle Buxton kardeşlerin kaldığı Bulgaria oteline yerleştirdi.[37]

Aslında Osman Nevres, yeni kimliğiyle Buxton kardeşlere suikastı Sofya'da, Balkan Komitesi şerefine verilen bir konserde gerçekleştirecekti. Ancak çok kalabalık olan konser salonuna giremeyen Hasan Tahsin bu ilk suikast girişiminde başarılı olamadı.[38] Suikast girişimini Bulgaristan'da yapmamasının bir diğer sebebi de Bulgar ceza yasalarına göre suikast girişimine katılanlara verilen idam cezasıydı.[39]

Buxton kardeşlerin peşini bırakmayan Hasan Tahsin, onların Bulgaristan'ı terk etmelerinden sonra aynı trenle Romanya'nın başkenti Bükreş'e geldi.[40] Buxton kardeşlerin kaldığı Athena Palace oteline ve onların yanındaki odaya yerleşir.[41] Bükreş'te Buxton kardeşlerin tüm görüşmelerini çok yakından takip eden Hasan Tahsin, suikast için en uygun zamanı bulmaya çalışır.

Bulgaristan'dan farklı olarak Romanya'da soğuk karşılanan ve Romen Kralı Carol'dan bekledikleri ilgiyi göremeyen Buxton kardeşler tüm gayretlerine rağmen Romen hükümetini ve kralı İngiliz hükümetinin istekleri konusunda ikna edemezler.[42] Buxton kardeşlerin kralla yaptıkları görüşmeden kısa bir süre sonra kralın ölmesi tüm dengeleri değiştirir.[43] Bazı Romen gazeteleri, 48 yıl boyunca ülkeye hizmet eden kralın Buxton kardeşlerle yaptığı görüşmeden kısa bir süre sonra kuşkulu bir şekilde ölmesini Buxton kardeşlerin tek taraflı ve kendi çıkarlarına yönelik girişimlerinin bir sonucu olarak değerlendirdi.[44]

Hasan Tahsin suikast için uygun zamanı, Buxton kardeşler Kral Carol'un cenaze törenine gitmek için 15 Ekim 1914 sabahı Athena Palace otelinden yanlarında eski Bulgaristan başbakanı Geşof'un oğluyla birlikte ayrıldıktan kısa bir süre sonra bulur.[45] Kalabalığın arasından sıyrılan Hasan Tahsin, at arabasında bulunan gurubun üzerine yedi milimetrelik bir tabancayla altı el ateş eder.[46]

Corabia sokağından Episkopia sokağına geçilmek üzereyken gerçekleşen bu suikast girişiminde Charles Buxton göğsünden, kardeşi Noel Buxton ise çene kemiğinden yaralanır.[47] Bir kurşun da eski Bulgaristan başbakanı Geşof'un oğlunun şapkasına isabet eder. Buxton kardeşler olay yerinde yapılan ilk müdahaleden sonra Elisabetha Hastanesine kaldırılırlar. Buxton kardeşlerin buradaki tedavileri Profesör Toma Ionescu tarafından takip edilir. Büyük bir ziyaretçi akınına uğrayan hastaneye gelenler arasında Bükreş'teki Türk Büyükelçisi Sefa Bey'de bulunmaktaydı.

Suikast girişiminde bulunan Hasan Tahsin, kalabalığın arasında fazla uzaklaşamadan Dimutru Draghici ismindeki bir polis memuru tarafından yakalandı.[48] Dönemin Balkan ve Avrupa basınında geniş bir şekilde duyurulan bu suikast girişimini yabancı basın ve özellikle de Romen basını Osmanlı istihbarat servisinin bir operasyonu olarak değerlendirdi.[49] Yabancı basın, Türklerin Balkan Komitesi'ni, iki üyesinin iki Balkan savaşına sebep olmasından dolayı cezalandırdığını yazdı.[50] Osmanlı basınında ise suikast girişimini en geniş şekilde okuyucularına duyuran, *Tasvir-i Efkâr* gazetesiydi. Gazete suikast haberini, "Bir İslam Düşmanının Akıbeti' başlığıyla okuyucularına duyurdu.[51]

تحسیه «بوقستون»
تجار دقومیسیونجی

Olaydan hemen sonra tutuklanan Hasan Tahsin, Romen polisinin tüm araştırma ve soruşturmasına rağmen gerçek kimliğini söylemedi.[52] Suikastı kendi inisiyatifiyle ve hiçbir kuruma bağlı olmadan gerçekleştirdiğini söyledi. Sorgulamalarda yanıltıcı bilgiler verdi. Budoğrultuda, yargılama sürecinde Romen yetkililerin Avrupa'nın tüm başkentlerinde ve İstanbul'da Hasan Tahsin'in gerçek kimliğini öğrenmek için yaptıkları araştırma da sonuç vermedi.[53] Rosenberg takma ismini kullanan ve suikast girişimine yardım ettiği söylenen, Osmanlı istihbaratının bir üyesi olduğu yazılan kişi de tüm araştırmalara rağmen bulunamadı.[54]

Burada çok ana hatlarıyla verdiğimiz bu suikast girişimi ve ardından gelen uzun ve karışık yargılama süreci sonrasında[55] Osman Nevres, gerçek kimliği deşifre olmadan, Hasan Tahsin

Osman Nevres'in Buxton kardeşlere suikast gerçekleştirdiği Athena Palace otelinin bugünkü görünümü.

Osman Nevres'in İzmir'e geldikten sonra bastırdığı kartvizit. Tahsin "Buxton", Tüccar ve Komisyoncu.

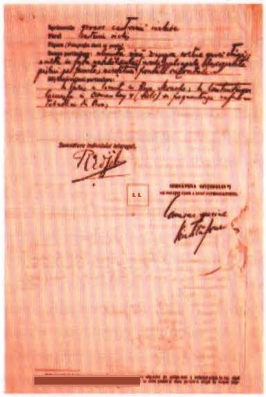
Osman Nevres Recep.

Suikast sonrasında Hasan Tahsin (Osman Nevres) için hazırlanan resmi soruşturma tutanağı

RECEP MEHMET'in (Hasan Tahsin) kimliğini tespit etmek amacıyla yapılan soruşturma
1914 yılının Ekim ayının, 17. günü

1) Adı:	RECEP[59]
2) Soyadı:	MEHMET[60]
3) Bilinen başka bir adı:	HASAN TAHSİN EFENDİ[61]
4) Doğum tarihi:	10 Temmuz 1887[62]
5)Doğum yeri:	İSTANBUL[63]
6) Dini:	İslam
7) Uyruğu:	Osmanlı
8) Oturduğu ülke (devlet):	Türkiye
9) Asıl mesleği:	Komisyoncu[64]
10) Diğer meslekler:	Eski gazeteci[65]
11) Gelir kaynakları:	-
12) Medeni hali:	Bekâr[66]
13) Eşinin adı:	-
14) Çocukların sayısı:	-
15) Çocukların yaşı ve cinsiyeti:	-
16) Baba adı ve soyadı:	Mehmet İsmail[67]
17) Ana adı ve soyadı:	Ayşe[68]
18) Ana baba sağ mı?:	Hayır, 9 - 10 yıl önce vefat etmişler[69]
19) Anne babanın bulunduğu yeri ve yaptığı işi:	-
20) Anne babanın doğum yeri:	İstanbul[70]
21) Kardeşlerin adı soyadı ve adresleri:	Ayşe ve Hürmüz. Hürmüz kocası İsmail ile birlikte Osman Bey'de (Şişli) oturuyorlar[71]
22) Romanya'da veya başka ülkelerde akrabaların var mı? Nerede yaşıyorlar?:	-
23) Romanya'ya ne zaman geldin (Yıl, ay, gün)?:	29 Eylül 1914[72]
24) Hangi gümrük kapısından girdiniz?:	Giurgiu limanı[73]
25) Ne tür seyahat belgesi ile?:	Pasaportı[74]
26) Şu anda herhangi bir seyahat belgeniz var mı?:	12 Eylül 1914 tarihinde gazeteci Hasan Recep Tahsin ismine Galata'da verilen 4647 nolu pasaportunu kayıp ettiğini beyan etmiş.[75]
27) Geçiş serbest bileti var mı, ne zaman ve nereden aldınız?:	-
28) Romanya'da hangi konsolosluk veya büyükelçilikte kayıtlı bulunuyorsunuz?:	-
29) Romanya'da başka şehirlerde oturdunuz mu? Şehrin adı, dönemi, ne iş yaptınız ve adresi:	-
30) Askerlik için müracaat yaptınız mı?:	Evet[76]
31) Askerliği nerede yaptınız?:	İstanbul'da 3 ay[77]
32) Hangi bölümde, alay?:	-
33) Sahip olduğunuz başka belgeleriniz var mı?:	-
34) Herhangi bir ağır ceza aldınız mı?:	-
35) Nezarethaneden çıkış belgeniz var mı?:	-
36) Ne lisan biliyorsunuz?:	Osmanlıca, Fransızca[78]
37) Ne okul bitirdiniz?:	Galata'da liseyi okudum. İstanbul'da Ticaret okulundan mezun olduktan sonra, Paris'te sosyal bilimler bölümünde okudum (1910).[79]
38) Özel bilgiler:	
Boy:	Orta
Kilosu:	Zayıf
Yüzü:	Uzun ve zayıf
Teni:	Esmer
Alnı:	Yüksek
Gözler:	Mavi - yeşil
Burnu	Hafif eğri
Kulaklar:	Küçük
Ağzı:	Küçük
Çene:	Normal
Kaşlar:	Kahverengi, kalın
Saçlar:	Koyu kestane
Yüzü (varsa bir fotoğraf verebilir misiniz?):	
Diğer bilgiler:	Ağzın üstünde küçük bir ben, alnında hafif çilli.
39) Diğer özel bilgiler:	Paris'te Rue Manche adresinde otordum, İstanbul'da Osman Bey Şişli'de oturmaktayım.[80]
	Sorgulanan kişinin imzası
	Polis Amirinin imzası
Receb (imza)	Vintila (imza)

kimliğiyle yargılanarak, 1915 yılında beş sene hapis cezasına çarptırıldı. Yargılamayı yapan mahkeme suikast girişimini kişisel bir eylem olarak değerlendirdi.

1916 yılında Türk ordusunun Bükreş'e girmesiyle birlikte serbest bırakılan Hasan Tahsin, buradan İsviçre'ye geçti.[56] 1918 yılına kadar burada kalan Hasan Tahsin, bu süre içerisinde de yine Teşkilat-ı Mahsusa adına çalışmalarda bulundu. 1918 yılı başında yine özel bir görevle[57] geldiği İzmir'de kartvizitlerini Hasan Tahsin Buxton olarak bastıran Osman Nevres, çıkardığı *Hukuk-u Beşer* gazetesindeki makaleleriyle kamuoyunu aydınlatan yazılar yayınlarken, örtülü çalışmalarını, hayatını kaybettiği tarih olan 15 Mayıs 1919'a kadar Hasan Tahsin kimliğiyle sürdürdü.[58]

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE
İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Suikasttan yaralı olarak kurtulan Noel Buxton'ın suikasta ve Osman Nevres'e (Hasan Tahsin) ilişikin anıları[81]

Suikast girişiminde bulunan kişinin her zaman çok dikkat çekici ve ilginç bir adam olduğunu düşünmüşümdür. Çünkü kendini tehlikenin içine hem de tek başına, hiç düşünmeden atmak, çok ağır bir cezayı (muhtemelen idam edilmeyi) göze almak çok güçlü bir cesareti ve kararlılığı göstermektedir.

Böyle bir kişiliği olan birisiyle karşılaşmak ve konuşmak çok az rastlanan bir olaydır. Bana sıra dışı bir deneyim yaşatan bu olayı kısaca anlatmaya çalışacağım.

Savaşın ilk günlerinde Balkanlar'a özel bir görev için gittiğim sırada, İstanbul'dan bir Türk beni öldürmek için gönderilmiş. Sofya'da kaldığım otelde benim odamın yanındaki odayı tutarak suikast eylemi için uygun zamanı beklemeye başlamış. Fakat kardeşim ve benim Romanya'ya gideceğimizi öğrendiğinde, eylemini, idam cezası Romanya'da uygulanmadığı için burada gerçekleştirmeye karar vermiş.

Kral Carol'un cenaze töreninde kalabalığın içinde kendini fark ettirmeden bizim bulunduğumuz arabaya yaklaşmış ve çok yakın bir mesafeden bize ateş etmişti. Kardeşim ve ben de yaralıydık, kaldığımız otele yakın olduğumuz için doğruca odamıza götürüldük.

Birkaç dakika içinde odamız polislerle doldu. Ben, yatağımda çenemde bir bandaj ile çaresizlik içinde oturuyordum. Kardeşim ise yandaki yatakta baygın bir vaziyette, sanki ölüyormuş gibi yatıyordu. Haber kalabalık caddelerde hızlı bir şekilde yayılmıştı ve kısa bir süre içinde *The Times*'ın temsilcisi, eski arkadaşımız J. D. Bourchier, Sir George Barday ve diğer gazeteciler geldi. Bununla birlikte doktorlar da bizim için ellerinden geleni yapmaya çalışıyorlardı. Ancak hemen hemen hepsi kulağıma eğilerek diğer meslektaşlarını kötülüyordu.

Odadaki karmaşayı sona erdirdikten sonra jandarmalar saldırganı getirdiler. Elleri kelepçeliydi ve her iki yanında askerler vardı. Saldırganı tanımam ve sorguya çekmem için ısrar ediyorlardı. Beni neden öldürmek istediğini merak ettiğimi söyledim. Bunun üzerine o da Türk kanının akmasına sebep olduğumu söyledi.

Bu formalite bittikten sonra Türk'ü götürdüler. Çok fazla soru sorulmadı ve birçok kişi onun daha önce söylediklerini bu ifadesiyle yalanladığını anlattı.

Kardeşimin durumu bana göre daha ciddiydi. Pencereleri açıp odayı havalandırmaya çalıştım. Çene kemiğim kırılmıştı ve bundan dolayı da güçlükle konuşabiliyordum. J. D. Bourchier çok zor çıkarabildiğim sözcükleri anlamadığından, kendisiyle yazarak anlaşmaya çalışıyorduk.

İngiliz bakan bizim için en iyi doktoru bulmaya çalışıyordu. Tanınmış bir devlet adamı olan Take Jonescu'nun doktor kardeşi Thoma Jonescu'yu çağırdılar. Thoma Jonescu Romanya'nın en iyi cerrahlarından birisiydi. Dr. Jonescu tedavimizin hastanede yapılması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Dr. Jonescu ve arkadaşlarımız bizi hastaneye götürdüler. Kardeşim akciğerlerinden yaralanmıştı. Fakat güçlü bünyesi sayesinde hayatta kalmaya çalışıyordu.

İyileştiğim zaman ilk fırsatta İstanbullu bu Türk'ü ziyaret ettim. Yetkililer, saldırgan ile görüşme isteğimi bildirdikten sonra ilk uygun zamanda hapishanede bir odada görüşmemize izin verdiler. Mahkûm Hasan Tahsin'i bir asker görüşme odasına getirdi. Kendisiyle yalnız görüşmek istediğim için hâkim dışındaki diğer görevliler odadan çıktılar. Birlikte yemek yiyecek iki arkadaş gibi sandalyelerimize oturduk.

Hasan oldukça yakışıklı genç bir adamdı. Kendi ifadesine göre Paris'te Sorbonne'da psikoloji okuyordu; Ecole des Sciences'ta siyaset eğitimi almıştı ve gönüllü bir Türk milliyetçisiydi. Türkiye'nin genel siyaseti ve gerçekleştirdiği suikast girişimi hakkında konuştuk. Fransızca konuşuyorduk ve sohbetimiz aşağıda aktardığım gibi devam etti.

Noel Buxton (N.B.): Neden bizi öldürmeye çalıştın?

Hasan: Amacım cezalandırmak ve bir ders vermekti. Türklerin boyun eğmeyeceğini göstermek istedim. Türklerin düşmanlarını bağışlamayacağını göstermek istedim.

N.B.: Ülkene bizi öldürmekle nasıl bir faydan olacaktı?

Hasan: Türk halkını cesaretlendirecektim. Onları karşı koymaları için teşvik edecektim. Ve bu eylem nesiller boyu hatırlanacaktı.

N.B.: Müslüman olmayan insanlardan nefret ediyor musun?

Hasan: Hayır. Ben sadece Yunanlılardan nefret ediyorum.

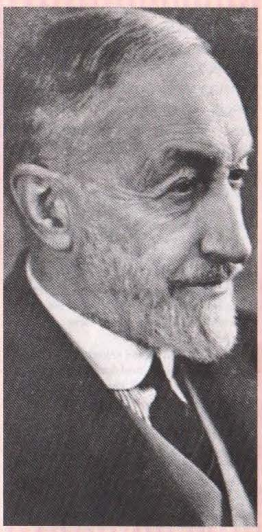
N.B.: Hıristiyanlık hoşgörüyü ve bağışlamayı emreder.

Hasan: İncil'i okudum. İncil, İngiliz edebiyatının başyapıtı, şaheseridir.

N.B.: Senin bu hareketin Bulgaristan'da işimize yarayabilir.

Hasan (Neşeli bir şekilde): Sonra Balkan Komitesi'nden bir nişan alacağım.

Burada bir arkadaş bize katıldı ve Hasan'a, suikast girişimi başarısızlıkla sonuçlandığında beni Tanrı'nın koruduğunu düşünüp düşünmediğini sordu.

Noel Buxton.

Sorgulama tutanağının ilk ve son sayfaları (yan sayfa).

Hasan da böyle bir şeyi hiç düşünmediğini, sadece büyük bir ihtimalle kurşunların kötü olduğunun aklına geldiğini söyledi. Aslında Hasan'ın amacının gerçekleşmesini önleyen engel çok kalın bir deri ile kaplı olan cep kitabımdı. Kurşun bu elastik engel ile karşılaşmış ve ceketimin iç cebine düşmüştü.

Hasan, Spencer'ı okumuştu. Ve onun bireysellik görüşlerinden etkilenmişti. Şairlerden ise Blake'i seviyordu. Özellikle Blake'in "Bir Melek Gibi Yükselme" adlı şiirinden çok hoşlanıyordu. Bu tür yazarların görüşleri Hasan'a eğilimini yalnız gerçekleştirmesi için güç kazandırmıştı.

Birkaç gün sonra Hasan'ı hapishanedeki odasında tekrar ziyaret ettik. Buraya oda demek pek mümkün değildi. Havasız ve karanlık bir hücreydi. Hasan'ın sadece iki battaniyesi ve bir küçük yastığı vardı.

Hasan ile konuşmak için izin aldık ve sadece ikimiz bir başka odaya geçtik. Onunla bir saat yalnız konuştuk. Bir süre sohbet ettikten sonra boş olan silahımı çektim, Hasan'a uzatarak isterse beni şimdi öldürebileceğini söyledim.

Hasan suratını asarak geri çekildi. Aramızdaki insani iletişim doğal duyguların oluşmasına neden olmuştu. Birbirimize karşı hissettiğimiz duygular son derece canlı ve yakındı. Artık birbirimizi saldırgan ve anti-Türk olarak tanımlamıyorduk. Eğer herkes

bizim yaptığımız gibi doğal duyguların önündeki engelleri kaldırabilirse hiç kimse ölmez veya suç işlemek imkânsız olur.

Hasan edebiyata karşı özel bir ilgisinin olduğunu söylemişti. Ertesi gün onun için Edmund Gosse'nin İngiliz Edebiyatı kitabını, Kuran'ı ve Fransızca İncil'i alıp, hapishaneye gönderdim. Bunlardan hariç olarak Hasan için bir de halı aldım.

Hasan yargılandı ve neredeyse idam cezasıyla eşdeğer görülen beş yıl tuz madenlerinde çalışma cezasına çarptırıldı.

Bir yıl sonra Almanlar Bükreş'i aldılar. Büyük bir ihtimalle Hasan serbest bırakıldı ve Türkiye'ye geri döndü. Onun hakkında doğru bilgileri bir süre alamadım. Çok ilginç bir ki Hasan hakkındaki haberleri bir İngiliz denizi subayından, Yunanlılar İzmir'i işgal ettikten sonra öğrenebildim.

Bu denizi subayının söylediğine göre, Yunanlılar rıhtımda Türkleri öldürürken, Türklerin arasından bir kahraman tek başına çıkarak Yunanlılara ateş etmeye başlamış. Deniz subayı aynı zamanda bu Türk'ün 1914 yılında Bükreş'te bir İngiliz'e suikast girişiminde bulunduğunu da sözlerine eklemişti.

Deniz subayı rıhtımda yan yana dizilmiş cesetlerin fotoğrafını çekmişti. Ve bu fotoğrafın bir kopyasını da bana gönderdi. Maalesef ki fotoğrafta görülen cesetlerden bir tanesi de Hasan Tahsin'e aitti.

DİPNOTLAR

1 Ahmet Mehmetefendioğlu, "Balkan Komitesi ve Bir Mektubu", *Toplumsal Tarih*, Aralık 1998, s. 4-8; L. Stavrions. "The Balkan Committee", *Queens Quartley*, sonbahar 48, 1941, s. 258-267. Ayrıca bakınız, Şanlı Bahadır Koç, *Noel Buxton; Portrait of a Philantrophist as a Turcophobe*. Bilkent Üniversitesi. Basılmamış yüksek lisans tezi. Ankara 1997.

2 Noel Buxton, *Travles and Reflections*, London 1924, Mose Andersen, Noel Buxton, *A Life*, London 1952, Victoria, de Bunsen, *Charles Roden Buxton*, London 1948.

3 Mehmetefendioğlu, a.g.m, s. 4-5.

4 J. I. Hammon, R. d Foot, *Gladstone and Liberalizm*, NewYork 1953.

5 Ahmet Emin Yalman, *Havalarda 50.000 Kilometre Seyahat*, Cilt: 1, İstanbul 1943, s. 250; BOA, Yıldız Tasnifi, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, D. No:491/100.

6 *Times*, 5 Eylül 1908 ve 24 kasım 1908. Charles Roden Buxton, *Turkey in Revolution*, London 1909.

7 *Servet-i Fünun* 16 Temmuz 1324.

8 FO. 371/558/ 43816-7, *Times* 24 Aralık 1908.

9 C. R Buxton, a.g.e, s. 15-20. Bu ziyarete ilişkin Noel Buxton'un bir değerlendirme yazısı için bkz. Noel Buxton, "The Balkan Committee's Visit To The Young Turkish Committee" *Times*, 28 Aralık 1908.

10 Mehmetefendioğlu, a.g.m. s. 6.

11 *Times* 20 Nisan 1909, Mehmetefendioğlu, a.g.m, s. 6-7.

12 *Times*, 22 Şubat 1911.

13 Mehemetefendioğlu, a.g.m, s. 7.

14 Andreson, a.g.e, s. 61-65.

15 Andreson, a.g.e, s. 64-65. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya: Guerre 1914-1918-Turquie. 846/116

16 L. Grosan, *The Life of J. D. Bourchier*. London 1926, s. 155-165.

17 "Cavit Bey'in Hatıraları", *Tanin*, 31 Birinci Teşrin 1944.

18 Yaşar Aksoy, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Hasan Tahsin," *Demokrat İzmir*, 15 30 Mayıs 1976.

19 *Tanin*, 17 Eylül 1914.

20 Mehmetefendioğlu, a.g.m. s. 7.

21 Teşkilat-ı Mahsusa için bkz. Philip Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul 1997; Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e* İstanbul 2001, Atilla Kocatepe, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu*, İstanbul 2002.

22 Osman Nevres için bkz. Zeynel Kozanoğlu, *Amit Adam, Osman Nevres "Hasan Tahsin"* İzmir 1972; Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1998, s. 88-106.

23 "En Yakın Arkadaşının Ağzından Hasan Tahsın", *Yeni Asır*, 9 Eylül 1972.

24 Teşkilat-ı Mahsusa, kuruluşunu takipeden dönemde Avrupa'da okuyan Türk öğrencilerini istihbarat faaliyetlerinde kullanmıştır. Bunlar arasında Yahya Kemal de vardı, Bkz. Hilmi Yavuz, "Yahya Kemal Bir İttihat ve Terakki Ajanı mı İdi?", *Zaman*, 12 Ocak 2005; Hasan Pulur. "Yahya Kemal Ajan Miydi?" *Milliyet*, 15 Ocak 2005.

25 "En Yakın Arkadaşının Ağzından Hasan Tahsın", *Yeni Asır*, 9 Eylül 1972.

26 Silahçı Hasan Tahsin için bkz. Mustafa Baydar, "Öldürülen Gazetecilerimiz", *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1967. Yeni bir çalışma için bkz. Hıfzı Topuz, *Özgürlüğe Kurşun*, İstanbul 2007, s. 161-188.

27 Hasan Tahsin hakkındaki bu bilgi ve belgeleri benimle paylaşan aile üyelerinden Sayın Hamid Güneşli ve Sevgili Ekin Eremsoy'a teşekkür ederim. Yazılarında başlangıçta "Mülazım Tahsin" imzasını kullanan Hasan Tahsin, ilk sayısı 1909 Temmuz'unda çıkan *Silah* gazetesinde daha sonraları Tahsin imzasıyla yazılar yazdı.
Bu bilgiler için arkadaşım Arda Odabaşı'ya teşekkürederim. Hasan Tahsin'in 1913 yılında görevden ahnması için bkz. Bayram Bayraktar, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Subayların Siyaset Yapmasını Engellemeye Yönelik Uygulamalar", *Toplumsal Tarih*, Aralık 1999, s. 88-9.

28 Asaf Tugay, *İbret*, cilt 2, İstanbul 1962, s. 68. Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Hatıralar*. Hazırlayan: İsmail Kara, İstanbul 1991, s. 127-129, Hamza Çakır, *Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri*, İstanbul 2002, s. 120.

29 Arif Cemil, ı, *Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul, 1997, s. 284-285, Baydar, a.g.m.

30 Cemil, a.g.e, s. 283-287.

31 Cemil, a.g.e, s. 285.

32 Afer İnan, *Mustafa Kemal'in Karlsbad Hatıraları*, Ankara 1991, s. 47-48.

33 Cemil, a.g.e, s. 287-289; Baydar, a.g.m.

34 "En Yakın Arkadaşının Ağzından Hasan Tahsin", *Yeni Asır*, 9 Eylül 1972.

35 *Nevrekoplu Celal Bey'in Hatıraları, Batı Trakya'nın Bitmeyen Çilesi*, Yayına Hazırlayan: Celal Perin, İstanbul 2000, s. 7.

36 *Nevrekoplu Celal Bey'in Hatıraları*, s.47.

37 *Nevrekoplu Celal Bey'in Hatıraları*, s. 48.

38 *Nevrekoplu Celal Bey'in Hatıraları*, s. 48. Celal Bey, Nevzat olarak tanıdığı Hasan Tahsin'in gerçek amacını Bükreş'teki suikast girişiminden sonra öğrenebilecekti.

39 Noel Buxton, *Travles and Reflections*, London 1924, s. 123-129.

40 *Adevarul*, 18 Ekim1914.

41 *Adevarul*, 22Ekim1914.

42 *Dimineata*, 22 Ekim1914.

43 Grogan, *age*, s. 161-162.

44 *Epoca*, 22 Ekim1914.

45 *Uneversul*, 16 Ekim1914.

46 *Viitorul*, 17Ekim1914.

47 *Minerva*, 16 Ekim 1914.

48 *Minerva*, 16 Ekim 1914; *Epoca*, 7 Ekim1914.

49 *Dimineata*, 18 Ekim 1918.

50 *BOA*, HR SİYASİ. 2353/1

51 *Tasvir-i Efkar*, 6 Teşrin-i Evvel 1914.

52 *Minerva*, 28Ekim 1914.

53 *Epoca*, 22 Ekim1914.

54 *Minerva*, 29 Ekim1914; *Times* 21 Ekim 1914.

55 Bu yargılanma sürecine ilişkin hazırladığımız kitabı tamamlamakûzereyiz.

56 Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945, s. 356-358. Osman Nevres'in yirmibu yıllarda İngiliz Avam Kamarasını havaya uçurma doğrultusundaki başka bir girişiminin değişik kaynaklardan teyit etmek mümkün olmadı Yavuz Selim. "Londra'yı Havaya Hasan Tahsin Uçuracaktı", *Türkoloji*, sayı 87, Ağustos 2005, s. 8.

57 Abidin Nesimi, *Yıllarım İçinden*, İstanbul 1977, s. 206-208

58 Osman Nevres'in kısacık hayatına sıkıştırdığı bu olaylar 1970'li yıllarda bir film olarak çekilmesini gündeme getirmişti. Osman Nevres'i oynaması düşünülen kişi ise Yılmaz Güney'di. Bkz. Yaşar Aksoy, "Hasan Tahsin İle Yılmaz Güney Arasındaki Sır", *Gergedan*, Ekim 1988, s. 16-18. 1990'lı yıllarda senaryusunu rahmetli Attila İlhan'ın yazdığı ve özel bir televizyon kanalı için hazırlanan bir Osman Nevres filmi de parasal nedenlerle yarım kalmıştı. Bu bilgiler için, Osman Nevres'e ilişkin ilkciddi ve kalıcı çalışmalara imza atan ve elindeki bilgi ve belgeleri benimle paylaşan Nurdoğan Tacalan büyüğüme teşekkür ediyorum.

59 İlk adı olarak verdiği Recep, Osman Nevres'in babasının ismidir. Silahçı Hasan Tahsin'in babasının ismi ise Seyit Bey'dir.

60 Mehmet (Recep?), Hasan Tahsin'in üvey erkek kardeşinin ismi.

61 Bu isim Silahçı Hasan Tahsin'in tamadı.

62 Osman Nevres'in doğum tarihi 1888, Hasan Tahsin'in ise 1883. 10 Temmuz tarihini ise büyük bir ihtimalle meşrutiyetin ilan edildiği tarihe izafeten verdiğini düşünmekteyiz.

63 Osman Nevres Selanik, Hasan Tahsın ise İstanbul doğumlu.

64 Bu bilgiyi, örtülü kimliğini gizlemek için kullandığını düşünmekteyiz.

65 Hasan Tahsin ordudan istifa etmekten sonra gazetecilik yapmışır.

66 Hasan Tahsin'in ve bu tarih itibariyle Osman Nevres'in bekâr olduğunu, hayatta olan aile üyelerinden aldığımız bilgilerden tespit ettik. Osman Nevres 15 Mayıs 1919 da şehit edildiği sırada nişanlıydı.

67 Bu bilgi de doğru değildir. Osman Nevres'in babasının ismi Recep, Hasan Tahsin'in babasının ismiseSeyit Bey'dir.

68 Bu bilgi de doğru değildir. Osman Nevres'in annesinin ismi Rabia, Hasan Tahsin'in annesinin ismi ise Pembe hanımdır. (Bu bilgiler aile üyelerinden alınmıştır.)

69 Bu konudaki bilgilerimiz yeterli değildir. Osman Nevres'in annesinin 1904 yılında öldüğüne dair aile üyelerinden aldığımız ama teyit edemediğimiz bir bilgi var.

70 Bu bilgi, Hasan Tahsin'in anne ve babası için doğru olabilir.

71 İkisinin de iki kız kardeşi bulunmaktadır. Osman Nevres'in Melekve Binnaz isminde, Hasan Tahsin'in ise Nermiye ve Fevkiye isminde iki kız kardeşi bulunmaktadır. Aile üyelerinden aldığımız bilgiler göre, iki ailenin de üyeleri İstanbul'da yaşamaktaydı.

72 Romanya'daki tüm resmi kayıtlarda ve soruşturma tutanaklarında ülkeyegiriş tarihi olarakbu tarihverilmiştir.

73 Tuna nehrine kıyısı olan liman şehri. Aynı zamanda önemli bir demiryolu kavşağı. Büyük bir ihtimalle Bulgaristan üzerinden Romanya'ya girişi bu şehirden yapıı.

74 Tutuklandığı sırada bu bilgiyi vermişiir.

75 Romen yetkilileri bu bilgiyi resmi kayıtlardan almışlardır.

76 Bu konudaki bilgilerimiz yeterli değildir.

77 Bu konudaki bilgilerimiz yeterli değildir.

78 İkisi de Fransızca bilmekteydi. Osman Nevres'in Fransızcadan başka birkaç Avrupa dili daha konuşuyor olabileceği bilgisini aile üyelerinden aldım.

79 Bu bilginin yarısı doğru olabilir. Osman Nevres'in İstanbul ve Fransa'da lise tahsiline ilişkin teyide muhtaç bilgiler bulunmaktadır.

80 Osman Nevres için bu bilgiler doğru olabilir.

81 Noel Buxton, *Travels and Reflections*. London 1924, s. 123-129. Benzer ifadeler için ayrıca bkz. Mose Anderson, Noel Buxton, *A life*. London 1952, s. 66-69; Ahmet Emin Yalman, *Havalarda 50.000 Kilometre Seyahat*, Cilt: 1, İstanbul 1943, s. 250-252.

1 MAYIS'TA 1886 HAYMARKET OLAYINI HATIRLAMAK

HAYMARKET TRAJEDİSİ VE GÜNÜMÜZDEKİ TEMSİLİ

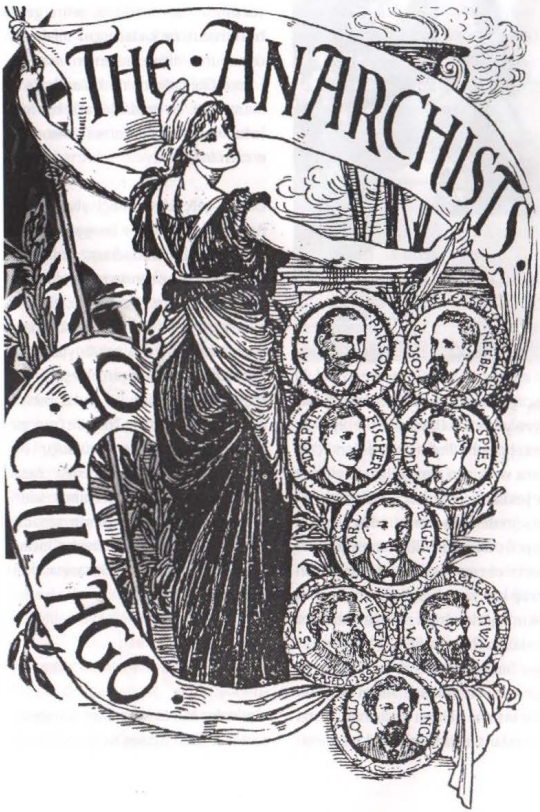
BARIŞ UYGUR

Anısı 1 Mayıs İşçi Bayramıyla yaşatılan ve Chicago Haymarket İsyanı, Haymarket Katliamı ,ya da Haymarket Trajedisi olarak anılan olay şimdiye dek birçok kez incelenmiş ve üzerinde konuşulmuş bir konu. Yalnız Chicago tarihi için değil, sınıf hareketleri, insan hakları, ifade özgürlüğü ve emek tarihi açısından düşünüldüğünde, dünya tarihi için de büyük önem taşıyan Haymarket İsyanı ve arkasından yaşananlar Chicago ile ilgili birçok kitapta ve bazı seyahat rehberlerinde bile kendisine yer bulmuş. Hatta olayın gerçekleştiği yerde, bugün hayli etkileyici bir anıt-heykel bekliyor ziyaretçileri. Tabii eğer bulabilirseniz.

HAYMARKET'TE BİR ANIT

Chicago'da, toplu taşıma idaresinin internet sayfalarından, "turistik ve tarihi önem taşıyan" yerlere nasıl gidebileceğinizi öğrenmeniz mümkün. Bu önemli yerler arasında alışveriş merkezlerinden medya ikonası Oprah'ın[1] programının çekildiği stüdyolara kadar ne ararsanız var: Büyük bir uçak şirketinin binası, bir kardeşlik tarikatının anıtı ya da bir spor kanalının hediyelik eşya satan dükkânı. Ama bahsettiğim heykele ve Haymarket Trajedisi'nin yaşandığı yere nasıl ulaşılacağı, her ne kadar dünyanın en iyi saklanan sırrı olmasa da, çok açık bir bilgi değil.

Heykele ulaşmak için öncelikle tarihi Haymarket'in bugünkü yerini öğrenmeniz gerekiyor. Ancak bugün şehirde "Haymarket nerede?" diye sorduğunuzda aldığınız cevap genellikle Haymarket Center isimli, uyuşturucu rehabilitasyon merkezinin adresi oluyor. Ayrıca seyahat rehberleri ve şehir haritaları bu konuda yardımcı olmadığından, internet üzerinde küçük bir araştırma yapmanız gerekecek. ILHS (Illinois Labor History Society)[2] gibi

Haymarket Trajedisi'nin önemli kişiliklerinin resmedildiği, Walter Crane'e ait 1894 tarihli bir gravür.

kurumların sitelerinden bunu öğrendikten sonra işiniz kolay. Tek yapmanız gereken şehrin cazibe merkezi olan Michigan Caddesi'nde, Millennium Park'a sırtınızı vermek ve Randolph Caddesi'nde batıya doğru yürümek. Google'ın verdiği bilgiye göre tam 1 km yürüdükten sonra hemen sağınızda söz konusu heykeli görebilirsiniz.[3]

ni takiben 1893'te dikilmiş. Albert Veinart tarafından yapılan Haymarket Şehitleri Anıtı'nın önünde, "Bir gün gelecek, sessizliğimiz bugün bastırdığınız seslerden daha güçlü olacak"[5] yazıyor ve dikildiği ilk günden beri, idam edilenlerin yattığı, şehir dışındaki Waldheim ya da yeni adıyla Forest Home mezarlığında az sayıdaki

ticari gelişimi beklentilerin aksine hızlanmış.[8] yangından sonraki 20 yılda nüfus üç katına çıkarak Chicago, New York'tan sonra Birleşik Devletler'in en hızlı büyüyen şehri olmuş,[9] ancak yangının ardından yeniden yapılanan şehrin bu denli hızlı bir şekilde göç alması, şehirde yerleşik olanlar arasında da kayda

Mesken sorununu protesto eden, ağırlıklı olarak farklı etnik gruplara mensup işçiler şehrin ileri gelenleri tarafından kundakçı muamelesi görmüş, şehrin çok satan gazeteleri gösteriye katılanların daha çok Amerika'ya sonradan gelenlerden oluştuğuna işaret ederek bugün bize de bir hayli tanıdık gelen "dış mihrak" söylemine sıkça başvurmuştu. Başta Paris Komünü olmak üzere Fransa ve İngiltere'de yaşanan olaylardan bahsedilerek yabancı parmağı aranıyordu.

Haymarket İsyanı anısına dikilen Forest Park'taki anıt.

Chicago Ansiklopedisi'nin verdiği bilgilere göre bu, Haymarket'le ilgili ilk heykel değil. Olaylardan hemen üç yıl sonra ve bugün olayla ilgili hayli sert bir şekilde eleştirilen polislerin onuruna Jonh Gelert tarafından yapılan bir polis heykeli, yıllar süren protestoların ve çeşitli saldırıların ardından birkaç kez yeri değiştirildikten sonra halkın gözlerinden uzağa, merkez karakolun bahçesine yerleştirilmiş.[4] Diğer bir heykel ise, olayın faillerinin asılmasının ardından masum olduklarının ortaya çıkması ve bunun resmi makamlar tarafından kabul edilmesi-

ziyaretçisini bekliyor.[6] Yine ilginç bir şekilde, bu mezarlık ve anıtla ilgili bilgilere, buraya yalnızca, gerçekten nasıl gidileceğini özel olarak öğrenmek istediğiniz takdirde ulaşabiliyorsunuz. Aksi takdirde, şehre gelen bir turistin, ne kadar uzun süre kalacak olursa olsun, sakinleri arasında Emma Goldman'ın da bulunduğu bu mezarlığın ve mezarlıktaki bu heykelin varlığını öğrenmesi, haberdar olması imkânsız.

Olayın gerçekleştirildiği yerde bulunan heykel ise Mary Brogger tarafından 2004 yılında yapılmış.[7] Asıl olarak sorduğum soru, şehrin tarihi için daha önemli olmayan birçok yere, anıta ve binaya ulaşmak son derece kolayken, dünya tarihi için de çok büyük önem taşıyan bu olayın gerçekleştiği yeri keşfetmenin neden bu kadar zor olduğu ve Haymarket Trajedisi'nin günümüzde ne şekilde sunulduğu. Bunun için, Haymarket Trajedisi olarak bilinen olayı kısaca hatırlamak üzere filmi geri sarmayı ve şehrin yaşadığı bir diğer trajedi olan büyük Chicago yangınından hemen sonrasına dönmeyi öneriyorum.

TRAJEDİYE DOĞRU: YANGINDAN SONRA CHICAGO

1871'deki büyük Chicago yangınından sonra, Chicago'nun sanayi ve

değer bir huzursuzluk yaratmaya başlamıştı.[10] Bunun bir örneği olarak, şehir yönetiminin yangın riskini azaltmak adına çıkardığı yeni inşaat yönetmeliğini fakir insanların ev sahibi olmasını imkânsızlaştırdığı için protesto eden, ağırlıklı olarak farklı etnik gruplara mensup işçiler şehrin ileri gelenleri tarafından kundakçı muamelesi görmüş, bu gösterilere ilişkin eleştirilerde, şehrin çok satan gazeteleri gösteriye katılanların daha çok Amerika'ya sonradan gelenlerden oluşmasına işaret ederek bugün bize de bir hayli tanıdık gelen "dış mihrak" söylemine sıkça başvurmuştu.[11]

Yangından sonra kısa bir süre için şehre hâkim olan mutabakat havası bozuluyordu. Gösteri yapan işçiler şehrin büyük gazeteleri tarafından hakaret içeren ifadelerle suçlanırken, başta Paris Komünü olmak üzere Fransa ve İngiltere'de yaşanan olaylardan bahsedilerek yabancı parmağı aranıyordu.[12] 1874 yılına girilirken şehirde sayıları artan işsizler, sosyal yardım kuruluşu Relief and Aid Society'nin fonundan paylarına düşeni alamadıkları ve fonun amacı dışında kullanılarak büyük yolsuzluklar yapıldığı iddiasıyla gösterilere başladılar.[13] Bu gösterilere karşılık olarak yardım kuruluşunu savunan büyük gazeteler, yardım için yapılan

başvuruların çoğunun mükerrer olduğuna dair haberler yayınlıyor ve göstericileri, "bizim komünistlerimiz" diyerek tanımlıyordu.[14] Tabii bunun, özellikle 1871 Paris Komünü'nün ardından komünizmle ilgili büyük kaygılar taşımaya başlayan orta ve üst sınıflar için korkutucu ve kışkırtıcı bir anlamı olduğunu da eklemek gerek.

1870'lerin ortalarına doğru işten çıkarmalar, ücretlerin daha da düşürülmesi olarak uygulanan ücret düzeltmeleri toplumsal mücadelenin de fitilini ateşledi.[15] Çocuk işçilerin sayısı önemli oranda artmıştı. Yaşları on ile on beş arasında değişen beş binin üzerinde kız ve erkek çocuğu resmi olarak çalışıyor, haftada elli sent[16] karşılığında düğme dikiyor, marangozhanelerde ve paketleme tesislerinde mesai dolduruyorlardı. Robert V. Bruce, bu dönemde Chicago'da yaşayan çocukların yarısının henüz beş yaşına gelmeden hayatını kaybettiğini ifade ettikten sonra, ironik bir şekilde bu çocukların hangi yarısının daha şanslı olduğunun çok da açık olmadığını söylüyor.[17]

1877 BÜYÜK DEMİRYOLU GREVİ VE CHICAGO

14 Temmuz 1877'de Maryland ve Batı Virginia'da başlayan büyük demiryolu grevi 24 Temmuz'da Chicago'ya ulaştı. Chicago demiryolu trafiğini tamamen durduran grevi engellemek için vali ordusuyu göreve çağırmış, yangından sonra ilk defa, iki alaydan oluşan askeri birlikler Chicago şehrinin içinde konumlanmış, bölgedeki tugay da alarma geçirilmişti. Bununla beraber aralarında Marshall Field'ın da bulunduğu büyük sermaye sahipleri, güvendikleri çalışanlarını silahlandırarak kendi özel paramiliter güçlerini oluşturmuş, McCormick biçerdöver fabrikasındaki nöbetçilerin sayısı iki katına çıkarılmıştı.[18]

Müşteri portföyüne bu büyük sermaye sahiplerini de ekleyen ünlü Pinkerton dedektiflik bürosunun sahibi Allan Pinkerton[19] şehre gelen askerleri, "bu komünistleri de tıpkı Oturan Boğa'yı kovaladıkları gibi kovalamaya hazır savaşçılar" olarak tanıtıyor

Attention Workingmen!

MASS-MEETING

TO-NIGHT, at 7.30 o'clock.

AT THE

HAYMARKET, Randolph St. Bet. Desplaines and Halsted.

Good Speakers will be present to denounce the latest atrocious act of the police, the shooting of our fellow workmen yesterday afternoon.

Workingmen Arm Yourselves and Appear in Full Force!

THE EXECUTIVE COMMITTEE.

Achtung, Arbeiter!

Große

Massen-Versammlung

Heute Abend, 7½ Uhr, auf dem

Haymarkt, Randolph-Straße, zwischen Desplaines- u. Halsted-Str.

Arbeiter, bewaffnet Euch und erscheint vollzählig!

Das Executiv-Comité.

Attention Workingmen!

MASS-MEETING

TO-NIGHT, at 7.30 o'clock.

AT THE

HAYMARKET, Randolph St. Bet. Desplaines and Halsted.

Good Speakers will be present to denounce the latest atrocious act of the police, the shooting of our fellow workmen yesterday afternoon.

THE EXECUTIVE COMMITTEE.

Achtung Arbeiter!

Große

Massen-Versammlung

Heute Abend, halb 8 Uhr, auf dem

Haymarkt, Randolph-Straße, zwischen Desplaines- u. Halsted-Str.

Das Executiv-Comité.

İşçileri Haymarket'te toplanmaya davet eden broşürler.

ve halkı işçi liderlerine karşı açıkça kışkırtıyordu.[20] Allan Pinkerton, ayrıca yükselen işçi hareketlerine karşı patronlara yeni bir taktik de önermişti. Buna göre Pinkerton'ın dedektifleri işçi görünümünde fabrikalara ve sendikalara sızacak, içeriden bilgi sağlayacaktı.[21] Allan Pinkerton, kendisine işverenler cephesinde prestij kazandıran ve işçi sınıfının tepkisini üzerine topladığı grev kırma eylemlerindeki başarıları kadar, işverenlere sunduğu ve genellikle işçi sınıfı tarafından düzenlendiğini iddia ettiği komploları açıklayan istihbarat raporlarının "fantastik" ve "korkutucu" öğeler barındırmasıyla da ünlüydü.[22]

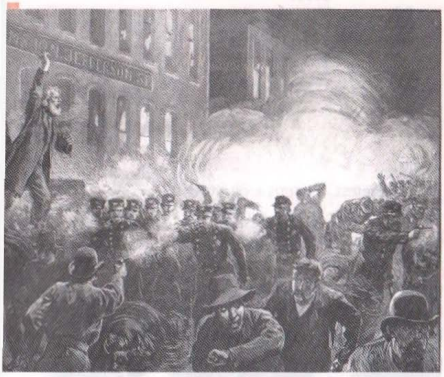
1877 olayları sırasında Chicago'da ön plana çıkan isimlerden biri de 8 saatlik çalışma hakkını talep eden ve adını olaylar sırasında, 30 bin kişilik bir kalabalığa yaptığı heyecanlı konuşmayla duyuran Albert Parsons'tı. Parsons, patronları işçileri köleleştirmekle suçlarken[23] Allan Pinkerton tarafından da bütün çalkantıların sorumlusu olarak gösteriliyordu.[24] Allan Pinkerton'ın ölümünün ardından onun koltuğuna geçen oğlu Robert Pinkerton da[25] babasının yöntemlerini izleyerek işçilerin arasına ajanlar yerleştirmeye ve hatta Judith Pinkerton Josephson'ın iddiasına göre daha da ileri giderek provokasyonlar tezgâhlamaya devam etti.[26]

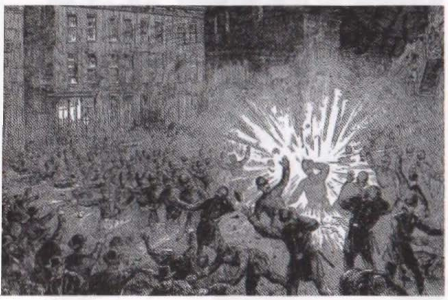
Bu sırada Albert Parsons, Alman işçilerin de desteğiyle, şehir yönetiminde küçük bir yerel pozisyon için yerel seçimlere katıldı. Eski işvereni *Times* gazetesi, Parsons'a oy veren sekiz bin kişiyi "politik ekonominin değişmez kanunlarını reddeden uzun saçlı geri zekâlılar ve dolandırıcılar" olarak tanımlandı.[27] Parsons seçimde başarılı olmuş ve Chicago'nun 15. bölge meclisine temsilci olarak seçilmişti.

1879 yılında işçi sınıfının ileri gelenleri ve sosyalistler şehir yönetimi için herkes tarafından saygı duyulan Alman asıllı doktor Ernest Schmidt'i Sosyalist Emek Partisi olarak aday gösterdiler ve yine parti adına, seçim yapılan bütün pozisyonlar için aday çıkarmayı başardılar. Schmidt ismi, şehirdeki birçok insanın takdirini toplamıştı. Schmidt'in adaylığı yüzde yirmi oy alarak üçüncü olmasıyla sonuçlansa da etkisi büyüktü. Geleneksel olarak Cumhuriyetçi Parti'ye oy veren birçok kesim de Schmidt'i desteklediği için, Cumhuriyetçi Parti seçimi kaybetti ve iç savaştan sonra ilk kez Demokrat Parti Chicago'da seçimleri kazandı. Yine de şehir yönetimindeki birçok noktada artık Sosyalist Emek Partisi'nden seçilmiş temsilciler vardı. Ancak kısa süre sonra Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Parti arasındaki iktidar mücadelesi, bu temsilciler ve işçi sınıfı üzerinden yürütülmeye başlandı. Sosyalist Emek Partisi'nin birçok üyesi, bu iktidar mücadelesinden faydalandığını ileri sürdükleri temsilcileri oportünizmle suçladılar ve 1881 yılında büyük oranda insan Sosyalist Emek Partisi saflarından ayrıldı. Bu tartışma ve iddialar, daha sonra Haymarket

Trajedisi'nin kurbanları olacak olan Parson ve Spies gibi isimlerin, seçim sistemine olan inançlarının kaybolmasının başlıca nedenleri arasında sıralanacaktı.[28]

Bu döneme dek işçi sınıfı, işverenlerin ve Pinkerton ajansının provokasyonlarına rağmen herhangi bir şiddet

Haymarket İsyanı'nı betimleyen gravürler.

eylemi içerisine girmemişti. Yine de, bilhassa Almanca konuşan topluluk arasında Lehr und Wehr Verein adı altında paramiliter bir örgüt kurulmuştu ve işçi sınıfının daha çok bira salonlarında aldığı teorik eğitim askeri talimlerle tamamlanıyordu. Ancak şehirdeki işverenler bu örgütün ve silah talimlerinin yasaklanması için büyük bir baskı yapmaya başladılar. İşçi sınıfı önderleri, patronların Marshall Fields öncülüğünde kurulan kendi özel paramiliter güçlerinin varlığına işaret ederek ve Amerikan anayasasının ikinci maddesine dayanarak Lehr und Wehr Verein'ın yasaklanmasına karşı çıkıyorlardı.[29] 1875 yılında kurulan bu dernek, 1879 yılında çıkartılan, eyalet valisinin izni olmayan askeri örgütlenmelerin yasaklanmasını öngören yeni yasa gerekçe gösterilerek kapatıldı. Bu da örgütün, kamuya açık alanlarda silahlı talimleri gerçekleştirmeyi bırakarak yeraltına çekilmesine neden oldu. Lehr und Wehr Verein. *New York Times* gazetesinin bildirdiğine göre, Haymarket Trajedisi'nin yaşandığı günlerde tüm şehre yayılmış ve altı ayrı grup halinde örgütlenmiş durumdaydı.[30] Ancak Lehr und Wehr Verein başta olmak üzere bu örgütlenmelerin asli amaçlarının yakında gerçekleşeceği düşünülen sınıf savaşına hazırlanmak olduğu şüphe götürmese de bu dönemde işçi sınıfı üyeleri herhangi bir şiddet eyleminde bulunmamışlardı.

1 MAYIS VE SONRASI

Albert Parsons başta olmak üzere, işçi sınıfının önde gelenleri, ulusal çapta tekrar diriltilmeye çalışılan azami 8 saatlik çalışma hakkı için Chicago'da çalışıyordu. Amerika'nın en büyük işçi örgütü The Knights Of Labor (Emeğin Şövalyeleri), işverenlere ve hükümete 1 Mayıs 1886 gününe kadar bu hakkın yasalaşması için süre tanımıştı. 1 Mayıs 1886 günü Birleşik Devletler'in dört bir yanında başlayan grevlere Chicago'da büyük bir katılım vardı; 90 bine yakın işçi sokaklarda, 30 ila 40 bin arası işçi grev yerlerindeydi ve şehir tam manasıyla paralize olmuş durumdaydı.[31]

Yirmi binlik tirajıyla en çok satan Almanca gazete unvanına sahip[32] *Die Arbeiter Zeitung*'un[33] editörü ve Chicago anarşistleri arasında en ateşli ve radikal fikirlerin savunucularından biri olan August Spies, 3 Mayıs 1886'da McCormick fabrikasının önünde, 1 Mayıs'ı takip eden eylemlerden biri olarak düzenlenen yasal mitingdeydi. Miting sürerken bazı işçiler mesai saatinde işten çıkan grev kırıcı işçilerin üzerine yürümüşler ve Spies bunları engellemeye çalışmıştı.[34] Ancak miting kontrolden çıkmış, kimliği belirsiz kişilerin başlattığı ateş sonucu bir polis ve bir gösterici öldürülmüş, altı gösterici de yaralanmıştı. Haymarket Trajedisi'ne giden yoldaki dönüşü olmayan nokta da bu olaydı. Olay yerinde bulunan Spies, bu olayı kınamak için derhal çalışmalara başladı.

Chicago anarşistleri ve işçi sendikaları ertesi gün "polis vahşetini" kınamak için akşam saatlerinde bir gösteri düzenlemeye karar verdiler. Toplantı için bastırılan ilk el ilanlarında toplantıya katılacak işçilerin silahlanarak gelmesi çağrısı yer alsa da, bu ibare, dağıtılan ilanlardan çıkartılmıştı. Bugün, ilk bastırılan ilanının ne sayıda insana ulaştığı bilinmiyor.

Randolph ve Desplains caddelerinin kesiştiği yerde yapılan gösteriye katılım daha önce toplanan kalabalıklar dikkate alınacak olursa zayıftı. Katılımcıların sayısı, yağmurun da başlamasıyla bin iki yüz kişiden beş yüz kişiye kadar düştü.[35] Bu esnada alana giren 176 kişilik bir polis birliği, göstericilere dağılmalarını emretti. Bunun üzerine grup dağılmaya hazırlanırken beklenmedik bir şey oldu: İşçilerin arasından fırlatılan bir dinamit, polislerin hattında patladı. Bir polis memuru anında, altısı daha sonra (bir kısmı meslektaşlarının açtığı ateşle), hayatını kaybetti ve bugün Haymarket Trajedisi dediğimiz olay gerçekleşti. Günün sonunda kayıplar, 7 polis memuru, 4 işçiydi. 60'a yakın polis memuru ve tıbbi yardım almadıkları için bilinmeyen sayıda işçi yaralanmıştı. Ancak Haymarket olayını tarihe geçiren unsur bu olaydan çok, olayın soruşturma ve yargı safhasıydı.[36]

DAVA

Olayla ilgili olarak işçi hareketinin önderlerinden sekiz kişi tutuklandı ve bombayı atmak ya da bombayı atmaya azmettirmekle suçlandı. Bu sekiz kişi, August Spies, Albert Parsons, Adolph Fischer, George Engel, Louis Lingg, Michael Schwab, Samuel Fielden ve Oscar Neebe'ydi. Sanıklar devleti yıkacak bir anarşist komplonun yaratıcıları olmakla ve bombayı attırmakla veya bombayı atanı azmettirmekle suçlansalar da, savcılık bu sekiz kişinin olayla bağlantısına dair doğrudan bir kanıt sunamadı.

İddia makamının kanıtları, McCormick fabrikasında yaşanan olaylardan sonra Spies tarafından yazılan ve Spies'in iddiasına göre başlığını matbaada çalışan bir mürettibin "İntikam" olarak uygun gördüğü toplantı broşürü gibi belgeler, Pinkerton ajanlarının ifadeleri gibi, atılan bombayla ve sanıklarla doğrudan ilişkilendirilemeyecek ya da şüpheli kanıtlardı.[37]

Sanıklardan Parsons, Haymarket meydanını bombanın atılmasından çok önce terk etmiş bulunuyordu. evinde bir tabanca, bir kızıl bayrak ve bir kılıç bulunmuştu.[39] Savunma ve iddia makamının tanıkları, birbirinin tam zıddı ifadeler verdiler.[40] Özellikle bombayı atanın kimliği konusunda ortaya net bir tarif koyulamadığı gibi, bombanın ne taraftan atıldığının üzerinde dahi bir uzlaşma oluşmadı.

1871 büyük Chicago yangınından sonraki yıllarda gitgide yükselen toplumsal gerilim, davanın adil bir şekilde görülmesini de imkânsız bir hale getirdi. Orta ve üst sınıf halk kendi

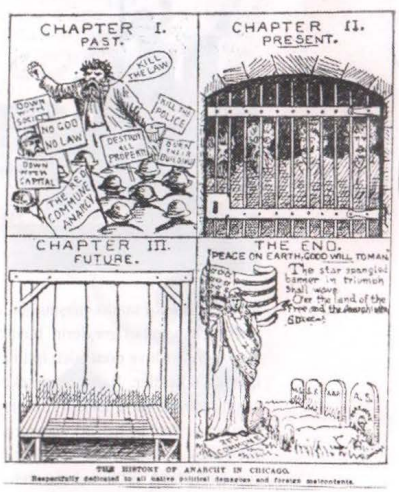

Rudolph Schnaubelt

Haymarket Trajedisi'ni tasvir eden saçcı bir karikatür. Tanrı, yasa ve düzen tanımayan anarşistler hak ettikleri şekilde asılırlar ve mezarlarının üzerinde dalgalanan Amerikan bayrağının altında tekrar barış ve düzen egemen olur.

İşçi sınıfının önde gelenleri, ulusal çapta tekrar diriltilmeye uğraşılan azami 8 saatlik çalışma hakkı için Chicago'da çalışıyordu. Amerika'nın en büyük işçi örgütü The Knights Of Labor (Emeğin Şövalyeleri), işverenlere ve hükümete 1 Mayıs 1886 gününe kadar bu hakkın yasalaşması için süre tanımıştı. 1 Mayıs 1886 günü Birleşik Devletler'in dört bir yanında başlayan grevlere Chicago'da büyük bir katılım vardı; 90 bine yakın işçi sokaklarda, 30 ila 40 bin arası işçi grev yerlerindeydi ve şehir tam manasıyla paralize olmuş durumdaydı.

Fielden'in polise ateş açtığı iddialarına, savunmanın bütün tanıkları böyle bir şey görmediklerini söyleyerek cevap veriyor, Fielden da, hayatı boyunca silah taşımadığında ısrar ediyordu. *Die Arbeiter Zeitung*'un editörlerinden Schwab da, Parsons gibi bomba patlamadan çok önce meydandan ayrılmıştı. Sanıklardan George Engel ve Louis Lingg ise olay günü Haymarket meydanına hiç gelmemişlerdi. Olayla ilgili tek elle tutulur bağlantıları, işçi sınıfı ve anarşist hareketin önde gelen isimleri olmalarından ibaretti. Lingg buna ek olarak patlayıcı maddeler konusunda bilgi sahibi olması ve olaydan üç hafta önce bir tanığın ifadesi uyarınca bomba hazırlarken görülmesi nedeniyle suçlanıyordu. Oscar Neebe hakkındaki suçlama ise, olay günü Haymarket'te bulunmadığı halde, bir Pinkerton ajanının ifadesine göre bir zamanlar birilerine "işçilerin şansını kullanmasının zamanının geldiğini" söylediğinin iddia edilmesi ve *Die Arbeiter Zeitung*'da 2 dolarlık[38] hisse senedi sahibi olmasıydı. Ayrıca polisin yaptığı yasa dışı aramada, arasında "eğitimli polis memurları dahi anarşizmle başa çıkamıyorsa hangimiz güvendeyiz ki?" sorusunu soruyor; Protestan vaizler, eğer cumhuriyet bu anarşistlerin bu şekilde davranmalarını haklı ve özgür kılıyorsa, cumhuriyetin demir yumruklu bir monarşiyle değiştirilebileceğine dair nutuklar atıyordu. Olay sadece Chicago'da değil, bütün Birleşik Devletler'de yankı uyandırmıştı ve sanıklara sınır boyu adaleti olarak da adlandırılan lincin uygulanmasını isteyenlerden, anarşistleri at hırsızı, nankör çakal şeklinde ifadelerle tanımlayıp, "en iyi anarşist ölü anarşistir" manşetini atanlara kadar hemen herkes sekiz sanığı suçlu ilan etmekte gecikmemişti. Birçok gazete sanıkların çoğunun Alman asıllı olduğunun altını çizmiş, suçlamalar ırkçı yaklaşımlarla bezenmeye başlamıştı. İş dünyası ve Chicago basını toplantıya izin verdiği için belediye başkanı suçluyor ve başta *Die Arbeiter Zeitung* olmak üzere anarşist, sosyalist ve işçi sınıfı yanlısı yayınların derhal kapatılmasını istiyordu. Belediye başkanı bu isteğe boyun eğerek "tehlikeli gör-

düğü" bütün dernek ve örgütleri geçici olarak yasakladı ve *Die Arbeiter Zeitung*'un da kapatılmasını emretti. Birleşik Devletler ilk "kızıl korku"sunu yaşıyordu. Aslında Belediye Başkanı Harrison, olay günü bomba atılmadan önce Haymarket'e gösteriyi tetkik etmeye gitmiş ve kayda değer bir sıkıntı

yaşanmayacağına kanaat getirerek evine dönmüştü. Harrison, her ne kadar biraz "patavatsızca" konuşuyor olsalar da anarşistlerin böyle bir komplo içine girdiğini düşünmüyordu. Ancak sekiz saatlik çalışma hakkı talebi ve grevin hâlâ sürmesi işverenlerin belediye başkanına baskı yapmasına neden oluyordu.[41]

Mary Brogger'ın 2004 yılında yaptığı Haymarket anıtı.

15 Mayıs'ta, sekiz saatlik çalışma günü hakkı için yapılan grevlerin büyük kısmı sona erdi ve dönebilen işçiler, işlerine döndüler. Daha önce sekiz saatlik çalışma günü hakkını kazanan bazı işçiler dahi bu haklarından feragat etmek zorunda kaldılar. Üç gün sonra, 18 Mayıs'ta Chicago gazeteleri, "sekiz saat" direnişinin tamamen kırıldığını duyurdular.[42]

Bu şartlar altında görülen mahkeme, sekiz sanığı da suçlu buldu. Sekiz saat direnişi, sekiz kurban vererek rafa kalkıyordu. Oscar Neebe dışındaki bütün sanıklar idam cezasına, serbest bırakılmayı bekleyen Neebe 15 yıl hapse mahkûm edildi.[43] Savunma avukatları kararın iptali ya da düzeltilmesi için bütün yasal yolları denerken, sanıklardan Lingg hücresinde ölü bulundu, Lingg'in önce küçük bir bomba düzeneği kullanarak kaçmayı denediği iddia edildiyse de, düzeneğin ancak kendisini öldürebilecek kadar küçük olduğunun anlaşılması ve bu düzeneği hapishaneye nasıl soktuğunun gizemini koruması, yargısız infaz şüphesini de akıllara getirmişti. Ancak Lingg'in ölümü ya da intiharı Belediye Başkanı Harrison'ın kararını hızlandırdı. Belediye Başkanı, Fielden ve Schwab'ın cezalarını gerçekte anarşist olmadıkları ve "özünde iyi birer insan" oldukları gerekçesiyle ömür boyu hapis cezasına çevirdi ve diğer sanıkların idam cezalarını onayladı. Olaylardan bir yıl yedi ay sonra, 11 Kasım 1887'de August Spies, Albert Parsons, Adolph Fischer ve George Engel asılarak idam edildiler.[44]

DAVADAN SONRA

Haymarket davasında yargılanan dört işçi liderinin asılmasından beş yıl sonra, 1892'de John Peter Altgeld, işçi sınıfı örgütlerinin de desteğiyle vali seçildi. Aradan geçen yıllar içinde kamuoyunun korkuları az da olsa yatışmış ve asılanların masum olduğu düşüncesi dile getirilmeye başlanmıştı. Vali Altgeld, kamuoyu ve sivil toplum örgütleri tarafından Haymarket sanıklarının affedilmesi isteğiyle karşı karşıyaydı. Ancak özellikle iş dünyası bu affetmenin bir "merhamet eylemi" olarak gerçekleştirilmesi gerektiğinde birleşiyordu. Buna karşılık Altgeld bu şekilde bir affa karşıydı ve 26 Haziran 1893'te, cezaevindeki Fielden, Schwab ve Neebe'yi "merhamet eylemi" olarak değil, "suçsuz oldukları" gerekçesiyle affetti. Altgeld, kararının gerekçesi olarak sanıkların adil bir şekilde yargılanmadığını, iddia makamının ileri sürdüğü kanıtların sanıklarla ilişkili olmadığını, jürinin önyargılı olduğunu ve sekiz sanığın adaletsiz bir şekilde mahkûm edildiğini belirtti. Bu yalnız cezaevindeki Fielden, Schwab ve Neebe'nin değil, asılan Spies, Parsons, Fischer ve Engel'in ve hücresinde ölü bulunan Lingg'in de suçsuz olduğu anlamına geliyordu. Bir affa karşı çıkmayan, ancak bu affın "merhamet" gerekçesiyle yapılmasında ısrarlı iş çevreleri karara büyük tepki gösterdi. Bu karar, birçoklarına göre Altgeld'in politik kariyerinin de sonu oldu.[45]

PROVOKASYON ŞÜPHESİ

Haymarket'te bombayı atanın kim olduğu bugün hâlâ bilinmiyor. Şimdiye kadar ortaya birçok isim atıldı elbette. Polis kaynakları, Alman asıllı anarşist Rudolph Schnaubelt'in bombayı attığında ısrarlıyken,[46] buna kanıt olarak Schnaubelt'in tariflere uymasını ve olayın ardından aranmasına rağmen adalete teslim olmayarak kaçmasını gösteriyorlardı. Anarşist grup içinde de, Schnaubelt'in bombayı atmış olabileceğini ancak kendisinin bir ajan provokatör olduğunu düşünenler yok değildi. Anarşistlerin dayanağı daha ilginçti. Schnaubelt, olaydan sonraki gün polis tarafından gözaltına alınmış ancak serbest bırakılmıştı. Bu, polisin ilgili ilgisiz bütün anarşistleri tutukladığı bir dönem için tek başına dikkat çekiciydi ancak iddialar bununla da kalmıyordu.[47] Schnaubelt, birşüresonra Arjantin'de ortaya çıkmış ve kısa süre içerisinde Arjantin'deki önemli fabrikatörlerden biri olmuştu.[48] Haymarket isyanından on yıl sonra çekilen bir fotoğrafta üç çocuklu zengin bir fabrikatör olarak poz veren Schnaubelt'in, bu kadar kısa süre içinde nasıl olup da

varlıksız bir işçiden varsıl bir fabrikatöre dönüştüğünün cevabı verilebilmiş değil.

Bombayı atanın kim olduğu, Paul Avrich'in de belirttiği gibi aslında bir önem taşımıyor. Nasıl ki bugün dünyanın dört bir yanında yaşanan istikrarsızlaştırma faaliyetlerinin asli failleri genellikle meçhul kalıyorsa, o dönemde de "bombayı attıran" gücün kim olduğu meçhul kaldı. Bir kısım anarşist çevrelere göre Pinkerton ajanları "olağan şüphelilerdendi";[49] aralarında Emma Goldman'ın da bulunduğu bazı anarşistler de bombayı atanın bir anarşist olduğunu ve sonuçları her ne olursa olsun haklılığını savundular. Yıllar içinde hem anarşist hareketin içinden, hem konuyla alakası olmayan şöhret meraklıları arasından bombayı kendisinin attığını söyleyenler çıksa da, ya kimi itirafların gerçekle ilgisi olmadığı açıktı ya da ikna edici bir kanıta dayanmıyordu.[50] Bunların en yürek parçalayıcı olanı, ölüm döşeğindeki ve anarşist olup olmadığı bile şüpheli bir işçinin, sanıkların asılmasından hemen önce, büyük ihtimalle sanıkların asılmasını engellemek için "suçunu" itiraf etmesiydi. Ancak avuçlarının arasından kayıp giden hayatını, onurlu olduğunu düşündüğü bir eylem için feda etmek isteyen bu işçi ne Chicago'da yaşıyordu ne de olayın yaşandığı dönemde Chicago'ya gidip geldiğine ilişkin bir bilgi vardı.[51]

Her halükârda, Haymarket olayı kendisine Chicago tarihinde olduğu kadar Birleşik Devletler ve işçi sınıfı tarihinde de çok önemli bir yer edindi. Bütün dünyada 1 Mayıs günü yapılan kutlamalarda çoğu kez sol söylem içerisinde "Haymarket şehitleri" olarak bilenen kurbanlar anılıyor. "Haymarket şehitleri" yüz yıl sonra, Türkiye'de çıkan bir siyasi dergının kapağını süsleyebiliyor. Konunun Chicago tarihi için önemi, literatürden ve Chicago Tarih Müzesi'nin bu olaya ayırdığı geniş alandan da anlaşılıyor. Chicago Tarih Müzesi'nin kütüphanesinde ve internet sayfalarında da konuyla ilgili hemen bütün bilgiler ve yazılı materyaller kullanıma sunulmuş durumda. Ancak Hay-

Haymarket İsyanı'nın önemli figürleri

ALBERT PARSONS 1848-1887

13 yaşında gönüllü olarak Konfederasyon ordusuna yazılsa da daha sonra bu kararından ötürü pişmanlık duydu. Bir melez olan ama bazı kaynaklarda iç savaştan önce siyahi bir köle olduğu iddia edilen Lucy Ella Gonzales'le evlendi. Gerek evlilik tercihi, gerek eşitlik yanlısı siyasi çalışmaları yüzünden Ku Klux Klan tarafından tehdit ve baskılara maruz kalınca Teksas'ı terk ederek Chicago'ya geldi. Chicago'da aynı zamanda *Times* gazetesinde mürettiplik yapan Albert Parsons, 1877 grevi sırasında, 30 bin kişilik kalabalığa yaptığı bir konuşmadan ötürü işinden atıldı, benzer bir işte çalışmasını engellemek için kara listeye alındı ve ardından şehrin en yetkili amirleri, önde gelen sanayici ve işadamları tarafından ölümle tehdit edilerek bir an önce şehri terk etmesi öğütlendi. Bu öğüdü dinlemeyen Parsons, Haymarket trajedisinin sorumlularından biri olduğu gerekçesiyle 11 Kasım 1887'de idam edildi.

AUGUST SPIES 1855-1887

1855 yılında Almanya'da doğan Spies, 1872 yılında Amerika'ya göç etti. İlk olarak New York'ta mobilyacılık öğrendikten sonra ertesi yıl Chicago'ya yerleşti. Kendi ifadesine göre, Chicago'ya geldiği sırada sosyalistler ve sosyalizm hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Kendi kendini yetiştiren Spies, daha sonra ateşli konuşmalarıyla ön plana çıktı. Almanca yayınlanan *Die Arbeiter Zeitung*'un yönetimine getirildi. Haymarket trajedisinin sorumlularından biri olduğu gerekçesiyle 11 Kasım 1887'de idam edildi.

ADOLPH FISCHER 1858-1887

1858 yılında Almanya'da doğan Fischer, sosyalist bir ailede büyüdü. Henüz 15 yaşındayken Amerika'ya göç etti. Chicago'ya geldiği 1883 yılına değin Amerika'nın çeşitli şehirlerinde matbaalarda çalıştı. Chicago'da, Spies'in yanında *Die Arbeiter Zeitung*'da işe girdi. Haymarket bombası atıldığı sırada bir birahanede bulunuyordu. 11 Kasım 1887'de idam edildi.

GEORGE ENGEL 1836-1887

1873 yılında Almanya'yı terk ederek Amerika'ya göç eden Engel, Haymarket şehitlerinin en yaşlısıydı. 1874 yılında geldiği Chicago'da bir vagon fabrikasında çalışırken işçi hareketine ilgi duymaya başladı. Daha sonra 1876'da bir oyuncakçı dükkânı açarak 8 Saatlik Çalışma Günü hareketinde daha etkin rol oynadı. Bombanın atıldığı gün Haymarket'te değildi. 11 Kasım 1887'de idam edildi.

LOUIS LINGG 1864-1887

Haymarket şehitlerinin en genci, Amerika'ya Haymarket Trajedisi'nden henüz bir yıl önce göç etmişti. Grev kırıcı olarak kendisine teklif edilen bir işi kabul etmediği için işverenler tarafından kara listeye alındı. Marangozlar Sendikası üyesiydi ve Haymarket Trajedisi'nden bir gün önce, McCormick fabrikasının önünde coplananlardan biriydi. Dava sürerken hücresinde patlayıcılar bulunması, kamuoyunun hakkındaki yargısını olumsuz etkiledi. 10 Kasım 1887'de, Haymarket idamlarının gerçekleşmesinden bir gün önce hücresinde ölü bulundu. Ölümü kayıtlara intihar olarak geçti.

MICHAEL ASHER SCHWAB 1854-1898

Almanya'dan Amerika'ya 1879 yılında göç etti. Sosyalist düşünceyle henüz Almanya'dayken tanışmıştı. Mücellitlikle başladığı çalışma hayatına *Die Arbeiter Zeitung*'un editörlerinden biri olarak devam etti. Haymarket Trajedisi'nin yaşandığı gün, alanı bombanın atılmasından önce terk etmişti ancak ölüm cezasına çarptırıldı. Cezası vali tarafından müebbet hapse çevrilen Schwab, 1893 yılında yeni vali Altgeld tarafından Haymarket Trajedisi'yle ilgili yargılanan diğer sekiz kişiyle beraber affedildi. İki yıl daha *Die Arbeiter Zeitung*'da çalıştı ve daha sonra istifa etti. 1898 yılında solunum yetmezliği sonucu hayatını kaybetti.

SAMUEL FIELDEN 1847-1922

İngiltere'de, fakir bir ailede dünyaya geldi. 1868 yılında New York'a, ertesi yıl da Chicago'ya göç etti. İşçi sınıfı mücadelesi içinde yer aldı. Altgeld'in affından sonra Colorado'ya yerleşerek hayatının sonuna kadar orada yaşadı. Haymarket şehitleri arasında Chicago'daki anıt mezarda gömülü olmayan tek kişi.

OSCAR NEEBE 1850-1916

New York'ta dünyaya geldi ancak doğumunun hemen ardından ailesi Almanya'ya geri döndü. 14 yaşına geldiğinde tekrar Amerika'daydı. Lehim ustası olarak çalışmaya başladı. 1877 yılında Chicago'ya yerleşti. Çalıştığı fabrikadan, sendikal çalışmaları yüzünden atıldı ve kara listeye alındı. 1881 yılında bira mayası üreten bir şirket kurdu ama işçi sınıfı mücadelesinde aktif rol üstlenmeye devam etti. Mahkemede 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı, Altgeld'in affıyla serbest kaldı. Son yıllarını hâlâ işçi sınıfı mücadelesinde aktif bir bira salonu sahibi olarak geçirdi ve 65 yaşında hayatını kaybetti.

market olayı ve olaya ilişkin anıtlar Chicago ve hatta dünya tarihi için en az büyük Chicago yangını ya da 1893 Dünya Fuarı kadar önem taşımasına karşın, turistik rehberlerde, resmi tanıtım kitapçıklarında çok nadiren ve hayli üstün körü bir şekilde yer bulabiliyor. Eğer turistik rehberleri karıştırarak Haymarket olayının yaşandığı yeri bulmak isterseniz işiniz biraz zor.

Olayın gerçekleştiği yerde herhangi bir anıt yapılması aslında zaten uzun yıllar boyunca yasaktı ve 1969 yılında kurulan Illinois İşçi Tarihi Derneği (ILHS), kurulduğu yıldan itibaren, bölgenin resmi olarak tarihsel önem taşıyan yer sınıfına sokulması için girişimlerde bulundu. Aynı yıl artık meydan olmayan Haymarket meydanında düzenlenen gösteriye destek veren, radyo programlarıyla geniş bir üne de sahip olan ve 31 Ekim 2008'de hayatını kaybeden sözlü tarihçi Studs Terkel de 1886 yılında üzerinde konuşmaların yapıldığı arabanın bir benzerinin üzerine çıkarak yaptığı konuşmayla kamuoyunun ilgisini bu konuya çekti. Bu konudaki taleplerin resmi makamlarca yanıtlanması ise ancak 1998 yılında mümkün olabildi. Anarşistlerin karşı çıkmalarına rağmen polis teşkilatının da içinde olduğu bir komite kurulmasına ve olayın yaşandığı yere yapılacak heykelin ana temasının "konuşma özgürlüğü" olmasına karar verildi. Yapılan yarışmaya projelerini sunan sekiz heykeltıraştan Mary Brogger'ın eseri, olayın üzerinden 118 yıl geçtikten sonra, 14 Eylül 2004'te bugün bulunduğu yere dikildi. Chicago anarşistleri, anıtın dikilme şeklini, kendi tarihlerinin çalınarak konunun sadece "konuşma özgürlüğü" kapsamına sıkıştırıldığını iddia ederek protesto ettiler.[52]

Bugün Chicago'da, birisi Waldheim (Forrest Home) mezarlığında, diğeri olayın gerçekleştiği noktada Haymarket Trajedisi ve şehitleri anısına dikilmiş iki etkileyici anıt var, ancak daha önce de belirttiğim gibi şehir yönetiminin bu anıtların tanıtımına yönelik kayda değer bir çalışma yürüttüğünü söylemek hayli güç. Şehir yönetimi bir yandan Haymarket

Trajedisi'nin yaşandığı noktaya bir anıt dikilmesine izin vermekle kalmayıp bu anıt için kendi olanaklarını da seferber ederken, diğer yandan anıtı tanıtmaya ya da ziyaretçileri anıta yönlendirmeye yönelik herhangi bir girişimde bulunmayarak olayın hatırlanması konusunda yeterli isteğe sahip olmadığı şüphesini doğuruyor. Tıpkı Haymarket Trajedisi'nin evrensel anlamından soyutlanarak salt "ifade özgürlüğü" bağlamına sıkıştırılması gibi, bu önemli olayın anısına dikilen anıtlar da sıradan birer şehir mobilyası muamelesi görüyor. Ancak her halükârda, söz konusu anıtlar "var" ve turistler tarafından ziyaret edilmeleri ya da en azından farkına varılmaları bir hayli güç olsa da şehir yönetimi bir şekilde üzerine düşen görevi "savmış" durumda.

Buna benzer "görev savma" kabilinden değerlendirilebilecek diğer bir konu ise, Haymarket Trajedisi'nin, Avrich'in belirttiği gibi kim olduğu değil, kimler tarafından yönlendirildiği ya da yönlendirilip yönlendirilmediği önem taşıyan bombacısı. Eğer bugün, Haymarket Trajedisi'nin ardından bir ajan provokatör şüphesinin altı yeterince kuvvetli çizilemiyor ve örneğin olayın şüphelilerinden Rudolph Schnaubelt'in Arjantin'de çok kısa süre içinde zengin bir sanayiciye dönüşmesinin uyandırdığı doğal şüpheler dile getirilemiyorsa, bunun arkasında öncelikle "delil yokluğu" var. Hatırlayacağınız gibi, Haymarket Trajedisi'nin sorumlusu olarak yargılanan sekiz kişinin savunmasında en çok üzerinde durulan konu, iddia makamının elinde, bu sekiz insanı olayla ilişkilendiren kayda değer bir delil bulunmamasıydı. Haymarket Trajedisi'nin sekiz sanığının aldığı cezalara yönelen tepkinin daha çok "delil yokluğu" noktasında yoğunlaştığını söylemek mümkün. Olaydan on yıl sonra, ansızın zengin bir sanayiciye dönüşen Schnaubelt'in bu şaşırtıcı başarısı örneğin konunun uzmanı James Green tarafından, "Chicago anarşistleri genellikle zeki ve yetenekli insanlardı, böyle bir başarıya ulaşmasında şaşılacak bir şey yok,"[53] şeklinde yorumlanıyor. Elbette Emma Goldman gibi tarihsel önemi haiz şahsiyetlerin bir ajan provokatör ihtimalini reddetmeleri de etkili olmuş olabilir. Yani nasıl sıralanabilecek onlarca nedenden ötürü, Haymarket Trajedisi'nin arkasında nelerin yattığı derinlemesine irdelenmiyor ve olay bir trajedi olarak kabul edilmesine karşın bu trajedinin gerçek aktörlerinin üzerindeki örtünün aralanması için yeterince çalışılmıyorsa, Haymarket anıtlarının fark edilmeleri için de hiçbir çaba gösterilmiyor. Şu halde Haymarket anıtlarının, ironik bir şekilde, temsil ettikleri trajediyle benzer bir kaderi paylaştıklarını ileri sürmek pek de yanlış olmayacaktır.

DİPNOTLAR

1 Oprah, ya da Oprah Winfrey, Amerika'nın en ünlü talkshow programcılarından biri.

2 http://www.kentlaw.edu/ilhs/

3 Aslında Google'ın sunduğu Maps hizmetinin bir özelliği sayesinde, bu kısa yolculuğu bilgisayarınızın başında da yapabilirsiniz. Google Maps'te aradığınız adres sorulduğu zaman ilgili satıra "160 N Desplaines St, Chicago" yazmanız yeterli. Google bizi olay mahalline götürüverir. Üstelik söz konusu anıtı da içeren sokak görüntüleriyle beraber.

4 Christopher Thale, "Haymarket Riot", *Encyclopedia of Chicago*, Chicago: University Of Chicago Press, 2004, s. 375-377.

5 *"The day will come when our silence will be more powerful than the voices you are throttling today."*

6 James R. Green, *Death In The Haymarket*, New York: Pantheon Books, 2006, s. 290.

7 John MacPhee, Erik Reuland, *Realizing the Impossible: Art Against Authority*, Oakland: Ak Press, 2007, s. 265-267.

8 Christine M. Rosen, *The Limits of Power: Great Fires and the Process of City Growth in America*, Cambridge University Press, Cambridge: 2003, s. 176.

9 Carl Smith, *Urban Disorder & The Shape Of Belief*, University of Chicago Press, Chicago 1995, s. 101.

10 Smith, *age*, s. 102.

11 Smith, *age*, s. 103.

12 Smith, *age*, s. 103.

13 Albert Parsons, (Philip S Foner, ed.), *The Autobiographies of the Haymarket Martyrs*, Monad Press, New York: 1977, s. 30.

14 Smith, *age*, s. 104.

15 Smith, *age*, s. 105-106.

16 *Historical Statistics of the United States ve Statistical Abstracts of the United States*'in tüketici fiyatları endeksi uyarınca 2007 yılı yaklaşık değeri 9.63 dolar.

17 Robert V. Bruce, *1877: Year Of Violence*, Elephant Paperbacks, Chicago: 1989, s. 234.

18 Bruce, *age*, s. 236-237.

19 Alan Pinkerton'ın kurduğu dedektiflik hurosu Pinkerton Dedektiflik, bu tür konularda pek temiz bir geçmişe sahip değil. Önlü polisiye yazarı ve Amerikan Komünist Partisi üyesi Dashiel Hammett'in gençliğinde bu şirkette bağlı olarak çalıştığı ve şirketin kendisini birçok kereler grevkırıcılıkla vehatta bazı sendika liderlerine suikast düzenlemekle görevlendirdiği, kendisinin bunu kabul etmemesi üzerine, satın alınan işçilerle suikast düzenlenmek istenen liderin linç edildiği gibi bilgiler Hammett hakkındaki birçok biyografide karşımıza çıkıyor (Otto Friedrich, *City of Nets: A Portrait of Hollywood in the 1940's*, Los Angeles: University of California Press, 1997, s. 77-78).

20 Smith, *age*, s. 107-109.

21 Robert P. Weiss, "Private Detective Agencies and Labour Discipline in the United States, 1855-1946", *The Historical Journal*, Cambridge University Press, Vol. 29, No. 1, Mart 1986, s. 89-90.

22 Paul Avrich, *The Haymarket Tragedy*, Princeton University Press, 1986, s. 177.

23 Smith, *age*, s. 106.

24 Avrich, *age*, s. 31.

25 John N. Ingham, *Biographical Dictionary of American Business Leaders*, Connecticut: Greenwood Publishing, 1983, s. 1099.

26 Judith Pinkerton Josephson, *Allan Pinkerton: The Original Private Eye*, Minneapolis: Lerner Publications Co., 1996, s. 103.

27 Green, *age*, s. 85.

28 Bruce Nelson, *Beyond the Martyrs: A Social History of Chicago Anarchism 1870-1900*, yayınlanmamış doktora tezi, Northern Illinois University, 1986, s. 33-34.

29 Ironik bir şekilde, söz konusu madde özellikle bugün aşırı sağ görüşlü American Rifle Association gibi örgütlerce "bireysel silahlanma" hakkının dayanağı olarak gösterilmekte.

30 *New York Times*, 20 Temmuz 1886, Çarşamba, s. 5.

31 Philip S. Foner, *May Day: A Short History of The International Workers' Holiday 1886-1986*, New York: International Publishers, 1986, s. 14-29.

32 Avrich, *age*, s. 128.

33 O yıllarda Chicago'da bu denli yüksek tirajlı bir Almanca gazete yayınlanmasına karşın, bugün Almancanın Amerika Birleşik Devletleri'nde örneğin İtalyanca, Çince ve hatta Yiddiş gibi kullanılmıyor ve neredeyse hiç kimse tarafından konuşulmuyor olması dikkat çekici. İtalyan asıllı Amerikalılar, kendi aralarında İtalyanca kullanmaya devam ettikleri halde Alman asıllı Amerikalıların Almanca konuşmuyor olmasının nedenlerini birincisi ve bilhassa ikinci dünya savaşlarına bağlamanın doğru olacağı kanaatindeyim.

34 Avrich, *age*, s. 188, 189.

35 Green, *age*, s. 185.

36 Naden, *age*, s. 12-17.

37 Naden, *age*, s. 21.

38 *Historical Statistics of the United States ve Statistical Abstracts of the United States*'in tüketici fiyatları endeksi uyarınca 2007 yılı değeri 4560 dolar.

39 Naden, *age*, s. 21-22.

40 Green, *age*, s. 221.

41 Green, *age*, s. 200-203.

42 Green, *age*, s. 204-205.

43 Naden, *age*, s. 33-34.

44 Naden, *age*, s. 39-41.

45 Naden, *age*, s. 42-47.

46 Avrich'in hayli alaylı birşekilde aktardığınagöre, 1942 yılında, bombanın atılmasından 56 yıl sonra FBI ajanları, adı Rudolph Schnaubelt olan 40 yaşındaki bir başka şüpheliyi, şüphelinin doğumundan 16 yıl önce atılmış olan Haymarket bombasının zanlısı olarak sorgulamışlar.

47 Avrich, *age*, s. 438.

48 Avrich, *age*, s. 440.

49 Bruce Nelson, Beyond the Martyrs: A Social Hisnry of Chicago Anarchism 1870-1900, yayınlanmamış doktora tezi, Northern Illinois University, 1986, s. 369.

50 Avrich, *age*, s. 437-445.

51 Henry David, *The History of the Haymarket Affair: A Study in the American Social-revolutionary and Labor Movements*, Russel & Russel, 1958, s. 508.

52 MacPhee, Reuland, *age*, s. 265-270.

53 James R. Green, Kişisel Yazışma, 13.08.2008.

İŞÇİ SINIFININ UZUN TAKSİM YÜRÜYÜŞÜ

HAKAN KOÇAK

Bir meydanda bir araya gelerek dayanışmayı hissetmek, gücünü tüm topluma ve egemenlere göstermek... Bugün olduğu gibi dün de işçi sınıfının vazgeçilmez talebi, en temel refleksi ve stratejisiydi. Yazının kaleme alındığı sıralarda devam etmekte olan, Taksim meydanının işçilere açılması tartışmalarının ve sendikaların bu yöndeki talep ve girişimlerinin tarihi de 50'li yılların başlarına kadar uzanmaktadır. Sendikaların o sıralarda çeşitli talepleri için düzenlemeye çalıştıkları miting girişimleri içinde en etkili ve sonuca yaklaşanı, 1953 yılının mart ayındaki çimento işçilerinin Taksim mitingi girişimidir.

1953'te Taksim'de miting yapmalarına izin verilmeyen sendikacılar bir yıl sonra düzenlenen bir eğitim seminerinin sonunda Taksim Atatürk anıtı önündeler.

Hollanda Sosyal Tarih Enstitüsü, Kemal Sülker Arşivi (IISTE-KSA).

Antikomünizmin en saldırgan dönemini yaşadığı 1950'lerde bu talebin 1 Mayıs gösterisi biçiminde tezahür etmesi pek mümkün değildi. Ancak çokpartili siyasi yaşamın getirdiği atmosfer içinde giderek canlanıp güçlenen işçi hareketi, güncel talepler çerçevesinde kentin en merkezi meydanında kitlesel bir miting yapmayı en az bugünkü kadar güçlü bir iradeyle istiyor ve girişimlerde bulunuyordu. Sendikaların o sıralarda çeşitli talepleri için düzenlemeye çalıştıkları miting girişimleri içinde en etkili ve sonuca yaklaşanı, 1953 yılının mart ayında çimento işçilerinin Taksim mitingi girişimidir. Biz, öncesi ve sonrasındaki gelişmelerle birlikte bu mitingin öyküsünü anlatmayı, Türkiye işçi hareketinin yarım asrı geçen "Taksim'de miting yapma" iradesinin emek tarihimizde hak ettiği ölçüde ele alınmamış bu önemli örneğini ortaya koymayı hedefliyoruz.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin (İİSB) ya da ona bağlı sendikaların 50'ler boyunca düzenlemek istedikleri ve her seferinde hükümet ve valilik tarafından engellenen miting girişimleri, işçi hareketi tarihimizin nihai başarıya ulaşamamış ama üzerinde durulmayı hak eden eylemleridir. 1951 yılında, tekstil başta olmak üzere kimi sektörlerde yerli üretiminin zayıflaması ve büyük tensikatlara neden olan ithalat rejimi değişikliğine karşı yerli üretimin desteklenmesi ve ithalatın sınırlandırılması taleplerini ifade etmek üzere gündeme gelen mitinge valilik tarafından izin verilmemiştir. Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikası tarafından Taksim'de düzenlenmek istenen ve İİSB içinde de tartışmalara neden olan mitingin yapılamaması üzerine sendika sert bir protesto bildirisi yayınlamıştır.[1] Aynı sendikanın ertesi yıl, 1952 Nisan'ında yapmak istediği mitinge valilikçe izin verilmemesi ise mecliste sert tartışmalara neden olmuş, "sınıf mücadelesi hayaleti" karşısında antikomünist ajitasyonun en sıradan örnekleri meclis kürsüsünden çalışma bakanı tarafından dillendirilmiştir. Bakan Samet Ağaoğlu, mitingin yasaklanmasının, o sıralarda artan iş ihtilafları ve grev hareketlerinin belli bir merkezden -Komünist Partisi'ni ima etmektedir- idare edildiği yönündeki şüphelerinin ve miting talebinin de bunların devamı olduğu yönündeki kanaatlerinin sonucu olduğunu söylemektedir.[2] Bakan, komplo teorilerini ileri götürerek miting düzenleyicilerinin, yasaklama durumunda polisle çatışarak olaylar çıkarmayı planladıklarını iddia eder ve yasaklama kararını protesto eden sendika bildirisinden şu satırları okur: "İşçi vatandaş, emeğini istismar ederek sebepsiz yere işine nihayet veren iş verenlerin (...) kanunun bize bahşettiği hakları vermemekte ısrar eden türlü kaçamak yollarla alıştığı fahiş kazancı yine sırtımızdan çıkarmak isteyenlere daha fazla göz yumamayız" ve meclise dönerek sorar: "İşte arkadaşlar, bu satırlar okunduktan sonra haklı olarak soruyoruz: Nereye gidiyoruz? Sınıf mücadelesine mi gideceğiz? Meydanlarda toplanarak sermaye ve say mücadelesi mi yapacağız?" Tüm bu olumsuzluklara karşın işçi hareketinin muhalefet enerjisini yitirmediği, "meydanlarda sınıf mücadelesini" sürdürme kararlılığında olduğu görülecektir.

ZEYTİNBURNU ÇİMENTO FABRİKASINDA YAŞANANLAR

1938 yılında genişleyen çimento pazarından yararlanarak kurulan Türk Çimento ve Kireci Anonim Şirketi Zeytinburnu Çimento Fabrikası 50'li yılların başlarında aldığı büyük miktardaki Marshall yardımı ile büyük bir gelişme evresine girmiştir. Yardım kapsamındaki fonlar öncelikle, bu dönemde karaborsası oluşan ve aynı nedenle önemli bir kâr alanına dönüşen çimento sektörüne verilmektedir.[3] Fabrikanın sahibi Hasan Tahsin Aker o yılların sayılı milyonerleri arasında yer almaktadır.[4] Ancak bu ciddi ekonomik gelişkinliğin fabrikanın işçilerine yansımadığı, işyerinde huzursuz bir çalışma ilişkileri atmosferinin hüküm sürdüğü anlaşılır. Fabrikanın işçileri daha 1951 yılında Yüksek Hakem Kurulu'nun (YHK) karara bağladığı bir iş ihtilafı çıkarmışlardır.[5] İşçilerin, hayat pahalılığı karşısında geçinebilmek için talep ettikleri %50'lik ücret zammı talebi kabul edilmemişse de, YHK, yapılan işin ağırlığının gerektirdiği beslenme ve konut koşullarının yerine getirilebilmesi için %20'lik bir artışı hükme bağlamıştır.[6] 1952'de ise bu kez fabrikadaki işçileri temsilen İstanbul Çimento Endüstrisi İşçileri Sendikası tarafından açılan iş ihtilafı yine YHK'da sonuçlanmıştır.[7] Bu kez bir önceki yıl karara bağlanan zam yeterli bulunarak işçi tarafının talepleri reddedilir. İşçilerin bu girişimleri karşısında işveren giderek artan bir baskı ve sendikasızlaştırma politikası geliştirmeye başlar. İşçilerin gazetelere yansıyan şikâyetleri dikkat çekicidir. Bir işçi, Fransız kökenli müdürün kendisini kapıya çarparak bayılttığını, müdürün anlamasını sağlamak için birilerine para vererek yazdırdıkları Fransızca dilekçelerle taleplerini dile getirmek durumunda kaldıklarını aktarır.[8] Ayrıca işçiler arasında ayrımcılık yaratan bir ücret politikasının uygulandığı anlaşılır. 1952 yılı sonbaharında ise işveren toplu işçi çıkarmalara başlar. Yürürlükteki iş kanunu hükümlerine aykırı biçimde kıdem tazminatları ve bonservisleri de verilmeden işten çıkarılanlar arasında çok uzun yıllardır fabrikada çalışanlar da bulunmaktadır. Çıkarılanlar öncelikle sendikalı işçilerdir. İşçiler gazetelere verdikleri mülakatlarda bu tutumun ardında yatan asıl sebebin haksızlıklara ses çıkaran, şikâyette bulunan işçilerin cezalandırılması isteği olduğunu belirtirler.[9] Haylı yüksek kârlar elde ettiği bilinen işverenin gösterdiği tasarruf tedbiri bahanesi hiçbir şekilde geçerli görünmemektedir.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin (İİSB) ya da ona bağlı sendikaların 50'ler boyunca düzenlemek istedikleri ve her seferinde hükümet ve valilik tarafından engellenen miting girişimleri işçi hareketi tarihimizin nihai başarıya ulaşamamış ama üzerinde durulmayı hak eden eylemleridir.

Sendika başkanı tensikata engel olmak için çeşitli düzeylerde yaptıkları girişimlerden söz eder. Mesele artık bölge çalışma müdürünün bizzat ilgilendiği bir hale gelmiştir. Konuyla ilgili olarak meclise, başbakanlığa ve cumhurbaşkanlığına yapılan yazılı başvurular, Ankara'ya gönderilen heyetler sonuç getirmez. İşyerinde bulunan iki sendikanın güçsüz du-

rumundan da yararlandığı anlaşılan işveren, tensikatları parça parça sürdürmektedir. Atılanlar arasında işçi temsilcileri, sendika başkanları da bulunmaktadır. Sonunda Zeytinburnu Çimento Endüstrisi İşçileri Sendikası, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne (İİSB) başvurarak artık kamuoyunda ciddi bir sendika düşman-

meydanı belirlenir ve basına duyurulur: "Sendikacılara baskı yapanlara Türk işçisinin kanunlara bağlılığı ve hürriyetlerini müdafaa azmı vakarla belirtilecektir."[11] O sıralarda, konuyla ilgili yazarlarca, ülkenin farklı yerlerindeki işverenlerin, sendikacılara ve sendikal faaliyetlere yönelik geliştirdikleri baskıcı tutumların yaygınlık

işçileri bir vapur kiralamış, diğer sendikalar ise kamyon ve otobüs kiralamaya başlamışlardır. Komite, mitinge binlerce işçinin katılacağının işçi muhitlerinde elle tutulur bir şekilde müşahade edildiğini vurgular.[15] Tertip komitesi mitinge çağrı için hazırladığı 50 bin bildiriyi kentte dağıtmaya başlamıştır.[16]

Miting için ciddi ve kapsamlı bir organizasyon yapılmaktadır. Boğaziçi'nin iki yakasındaki işçiler için özel bir vapur ayarlanmakta, vapurla topluca gelen grubun Beşiktaş'tan Taksim'e çıkması planlanmaktadır. Tekstil ve Örme İşçileri Sendikası çeşitli semtlerden özel otobüs seferleri düzenlemektedir. Tertip komitesi mitinge çağrı için hazırladığı 50 bin bildiriyi kentte dağıtmaya başlamıştır.

Taksim meydanında yapılmasına izin verilmeyen mitingle ilgili *Gece Postası* gazetesinde 16 ve 17 Mart 1953 tarihlerinde çıkan haberler.

Müsaade edilmiyen işçi mitingi meselesi

Sendikalar Birliği yarın toplantı yapıyor

ileri sürülen mütalealar:
1- Sendikaları kapatalım
2- Broşür neşredelim
3- Daima çalışacağız

Ev sahibi

Yasak edilen işçi mitingi

Hâdise B. M. M. ne intikal ettiriliyor

ılgı örneği olarak değerlendirilen bu soruna el koymasını talep eder.[10]

MİTİNG KARARI VE HAZIRLIKLAR

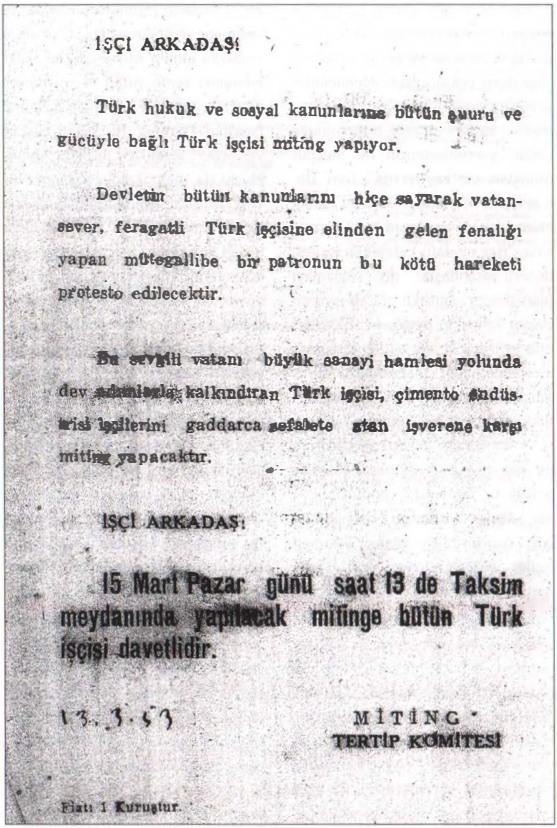
Hemen girişimlere başlayarak çalışma bakanı ve başbakanlıkla konu hakkında temasa geçen birlik bir yandan da işverene görüşme randevusu talebinde bulunur. Ancak hem birliğin hem de bölge çalışma müdürünün girişimleri sonuç vermez ve işveren görüşmeye yanaşmaz. 25 Ocak 1953 tarihine kadar 52 sendikalı işçi işten çıkarılmıştır. Bu tarihten iki gün sonra, kısa süre önce yapılan sendika genel kurulunda seçilmiş olan sendika başkanı ve iki yönetim kurulu üyesinin işten çıkartılması üzerine İİSB işverene daha sert davranılması gerektiği sonucuna varır. Birlik, son girişimleri de fayda etmeyince Zeytinburnu Çimento işvereninin tavrını protesto etmek üzere bir miting düzenleme kararı alır. Bir miting komitesi oluşturulur, tarih olarak 15 Mart 1953 ve miting yeri olarak da Taksim kazandığı belirlenmekte ve ilgililer göreve çağrılmaktadır.[12]

Çimento işçileri için düzenlenecek miting bir anlamda tüm bu örnekler karşısında gelişen sembolik bir eylem olarak da görülmektedir. Bir gazete haberinde, işçilere baskı yapan işverenlerin yanı sıra işyerlerini saat 19'dan sonra açık bulunduran ayakkabı imalathanelerinin de aynı gün protesto edileceği bildirilir.[13] Öte yandan miting için ciddi ve kapsamlı bir organizasyon yapılmaktadır. Boğaziçi'nin iki yakasındaki işçiler için özel bir vapur ayarlanmakta, vapurla topluca gelen grubun Beşiktaş'tan Taksim'e çıkması planlanmaktadır. Tekstil ve Örme İşçileri Sendikası çeşitli semtlerden özel otobüs seferleri düzenlemektedir.[14] Miting tertip komitesi *Gece Postası* gazetesine gönderdiği yazıda mitingi Türk-İş'in de bütün gücü ile desteklediğini, diğer kentlerden de katılacak işçiler olduğunu ve hummalı bir hazırlık çalışmasının sürdürüldüğünü duyurmaktadır. Paşabahçe cam

Bu arada kararlı ve enerjik biçimde sürdürülen miting hazırlıklarının etkisi de görülmektedir. Vali ve Belediye Başkanı F. Kerim Gökay, işveren Hasan Tahsin Aker'le miting tertip komitesini belediyede bir toplantıya davet eder.[17] Bu arada basında, valinin bu mitingi de yasakladığını bildirerek durumu eleştiren sert bir yazı çıkmıştır.[18] Daha sonra DP'ye yönelik muhalefeti yüzünden hapis cezası alacak olan *Zaman* gazetesi başyazarı Nusret Safa Coşkun, daha önce yasaklanan miting girişimlerine de gönderme yaparak, hem anayasada yer alan hem de temel insan haklarından olan toplantı yapma özgürlüğünün engellenmesini eleştirir. İdari makamların bu tür toplantılara "mutlakiyet devri zihniyetiyle" yaklaşmalarından yakınır. 13 Mart günü yapılan toplantıda vali bu yazıyı göstererek, sendikacılara böyle bir vaziyet var mı diye sorar, siz anlaşmazsanız tekrar mitinginizi yaparsınız, der. Birlik temsilcileri ise bu yazının tekzip edileceğini söyler ve gerçekten de gazeteye bir tekzip gönderirler.[19]

Komite temsilcileri toplantıda işlerinden edilen 55 işçinin yeniden işlerine alınmasının, boşta kaldıkları zamanların yevmiyelerinin ödenmesi ve bundan sonra sendikalı işçilerin bu işyerindeki huzurunun sağlanmasının taahhüt edilmesi halinde miting girişiminden vazgeçebileceklerini be-

lirtirler. Aker'in toplantıya katılmayarak yerine vekillerini göndermesi üzerine vali işçileri haklı bulduğunu belirtir. Sendikacılar bunu mitinge engel olunmayacağı biçiminde yorumlayarak ertesi gün (15 Mart) için tüm işçileri bir kez daha Taksim'e davet ederler.[20] Ancak 14 Mart günü öğleden sonra emniyete davet edilen tertip komitesi üyelerinden, mitingden sarfınazar etmeleri istenir. Buna karşı sendikacılar, kanunun kendilerine tanıdığı toplanma ve söz hürriyetini kullanacaklarını beyan edince, emniyet yetkilileri aldıkları emir gereğince mitingi men edeceklerini belirtirler. Komite temsilcileri; "polis ve asker tarafından işçinin Taksim meydanına gitmesi önlenirse hiçbir şekilde zabıta kuvvetlerine karşı gelinmeyeceğini, fakat bariz bir kanuni hakkın menından dolayı çıkacak hadiseden de mes'ul olamayacaklarını" belirtirler.[21]

İŞÇİ ARKADAŞ!

Türk hukuk ve sosyal kanunlarına bütün şuuru ve gücüyle bağlı Türk işçisi miting yapıyor.

Devletin bütün kanunlarını hiçe sayarak vatansever, feragatli Türk işçisine elinden gelen fenalığı yapan mütegallibe bir patronun bu kötü hareketi protesto edilecektir.

Bu sevgili vatanı büyük sanayi hamlesi yolunda dev adımlarla kalkındıran Türk işçisi, çimento endüstrisi işçilerini gaddarca sefalete atan işverene karşı miting yapacaktır.

İŞÇİ ARKADAŞ!

15 Mart Pazar günü saat 13 de Taksim meydanında yapılacak mitinge bütün Türk işçisi davetlidir.

13.3.53

MİTİNG TERTİP KOMİTESİ

Fiatı 1 Kuruştur.

MİTİNG GÜNÜ TAKSİM'DE YAŞANANLAR

15 Mart Pazar günü sabah saatlerinden itibaren İstanbul'un en uzak semtlerinden kalabalık işçi grupları şehre doğru ilerlemeye başlarlar. Vapurlar adam almamakta, Boğaz'dan gelen vapurlar işçilerle dolu olarak yanaşmaktadır.[22] Taksim meydanında ve meydana açılan yollarda ise çok yoğun bir polis ve asker yığınağı olduğu görülür. Galata ve Atatürk köprüleri polis kordonuyla tutulmuştur. Bu arada Taksim meydanı alınan tedbirlere rağmen işçilerle dolmuş, kalabalık işçi kitleleri meydanın etrafındaki mahallelere, pastane ve işkembeci dükkânlarına yayılmışlardır. Giderek artan kalabalığı dağıtmak konusunda kararlı olan emniyet yetkilileri tertip komitesini Taksim karakoluna davet eder. Burada emniyet müdürü, içişleri bakanlığından kesin emir aldığını ve mitingi yaptırmayacağını, gerekirse ateş etmek durumunda kalacağını ifade eder, görevli jandarma yüzbaşısı ise elindeki makineli tüfeği uzatarak, "İçinde leblebi veya kahve çekirdeği bulunmadığını," söyleyerek tehdit eder.[23] İİSB yöneticileri durumun ciddiyetini görerek, işçilerle polis arasında olaylar meydana gelmemesi için iptal kararına uyar ve işçileri geri göndermeye başlar. Birlik yönetim kurulunda yer alan 21 sendikacının Taksim anıtına çelenk koymasına izin verilir. Saat 13 sularında daha önceden hazırlanmış olan çelenk anıta konur ve işçiler dağılmak zorunda kalır. Miting katılımcılarının sayısıyla ilgili olarak gazetelerde ve raporlarda yer alan rakamlar, toplanan kitlenin hiç de azımsanmayacak nitelikte olduğunu gösterir. *Gece Postası*'na göre sendikacılarla polis arasında süren görüşmeleri, Harbiye'den Galatasaray'a kadar olan bir alanda gruplar halinde on bin kadar işçi beklemiş, üç yüz kadar işçi de Beşiktaş'taki İİSB merkezinde kalmıştır.[24] *Zaman* gazetesi de anıta çelenk koyma ve saygı duruşu sırasında Taksim'de on binleri aşan işçinin bulunduğunu ve bunların daha sonra sessizce dağıldıklarını bildirir.[25] İİSB raporunda ise o gün havanın şiddetli muhalefetine rağmen miting yerinde hazır bulunmak üzere gelen işçi sayısının tahminen 50-60 bin civarında olduğu ve bu rakamın miting saatine doğru daha da yükseldiği belirtilir.[26]

ÇEPLERDE KALAN KONUŞMALAR

Miting günü Taksim'e gelen sendikacıların ceplerinde o gün kürsüden yapmaya hazırlandıkları konuşmaların metinleri bulunmaktadır. Kemal Sülker'in saklayıp arşivleyerek ulaşmamızı sağladığı metinler, o yıllarda başarılı bir sendikacı olmanın başlıca göstergelerinden biri sayılan hatiplik zanaatının birer örneği görünümündedir. Oleyis Sendikası Başkanı İrfan Süleymancıkoğlu: "Ey Asil Türk İşçisi; İşçi Kardeş" diyerek başladığı konuşma metninde, mitingin Türk

işçisini köle gibi görüp kullanmak isteyenlere bir ders vermek için yapıldığını vurgular ve şöyle seslenir:[27] "Sus devri çoktan geçti. Memlekette demokrasi var, kanun var. Binaenaleyh kanunlara hürmet, bizim olduğu kadar işverenlerimizin de mecbur oldukları bir keyfiyettir." Deri Debağ İşçileri Sendikası Başkanı Rahim Mumcular ise yapamadığı konuşmasına, "Hak müdafii kahraman işçiler, değerli vatandaşlar," diye başlamayı planlamıştır. Ağırlıklı olarak işveren Hasan Tahsin'in uyguladığı baskıları dile getirdiği ve eleştirdiği konuşma metninde, işten çıkarılanların yalnız olmadıklarını göstermek için toplandıklarını vurgular. "Çimento fabrikasının bir Hasan Tahsin'i varsa bizim de her haksızlığı protesto edecek birliğimiz, azmimiz, sendikalarımız var," sözleriyle devam eden konuşma, "Yaşasın hak müdafii kahraman işçiler, yaşasın hürriyet ve hak aşığı sendikacılar, kahrolsun hak ve kanun tanımayanlar!" sloganları ile son bulur. Bir başka deri işçisi Yaşar Şengeldiler'in hazırladığı metin edebi bir üslup taşır: "Çimento işçilerini bu soğuk günde işsiz bırakan başına buyruk efendi bilmelidir ki karlar altında hakkını aramasını bilmek çini sobalar karşısında yüz kızartmaktan şereflidir, zevklidir."

Dönemin yoğun milliyetçi atmosferini yansıtan ifadeler de az değildir. Birlik ikinci başkanı Celal Beyaz, işverene şöyle seslenmeyi hedeflemiştir: "Ey nalbur Hasan kısa bir müddet içinde kazandığın milyonlar seni bu kadar mağrur ve gaddar etmesin. Senki Ecnebi uyruklu bir adama 5000 lira maaş veriyorsunda bu aziz topraklar için her zaman kanını döken şehitlerin torunlarının haklarını vermiyor ve onları açlığa ve sefalete mahkum etmek istiyorsun. Bu halin eminimki senin vatan ve memleket duygularından neşet etmemektedir." İstanbul Çikolata ve Şekerli Sanayii İşçileri Sendikası Başkanı Ahmet Muşlu da temiz kalpli, vatanperver Türk işçisine yaptıklarından dolayı Hasan Tahsin Aker'i kıyasıya eleştirdiği konuşmasını İstiklal Marşının dizeleriyle bitirmektedir. Bu mitingi büyük bir coşku ile organize eden sendikacıların, mitingin gerçekleştirileceğine dair beklentilerinin de yüksek olduğu anlaşılır. Sonraki yıllarda İİSB başkanlığı da yapacak olan tekstil işkolunda sendikacı Avni Erakalın konuşmasını bu beklenti üzerine kurmuş görünür: "Aziz işçi kardeşlerim. Şu an çoktandır hasretini çektiğim açık havada toplanmak ve konuşmak fırsatına kavuşmanın zevki ve heyecanı içindeyim." Hemen

Hemen tüm konuşmacıların hazırladıkları metinlerde ortak olan, Türk işçisinin kanunlara olan saygısı ve vatana bağlılığıdır. Milliyetçi söylem, emek mücadelesi içinde yer alan herkesin kolaylıkla komünist olarak yaftalandığı soğuk savaş yıllarının atmosferinde neredeyse kaçınılmaz bir meşruiyet sağlayıcı özellik taşımaktaydı.

Hemen tüm konuşmacıların hazırladıkları metinlerde ortak olan, Türk işçisinin kanunlara olan saygısı ve vatana bağlılığıdır. Milliyetçi söylem, emek mücadelesi içinde yer alan herkesin kolaylıkla komünist olarak yaftalandığı soğuk savaş yıllarının atmosferinde neredeyse kaçınılmaz bir meşruiyet sağlayıcı özellik taşımaktaydı.

MİTİNGİN ENGELLENMESİNE YÖNELİK PROTESTOLAR

Mitingin son dakikada engellenmesi sendikal kamuoyunda doğal olarak çok yoğun tepkilere neden oldu. Gazetelerde mitingin yasaklanma nedeniyle ilgili farklı yorumlar ve tartışmalar yer aldı. Vali Gökay, vilayette yapılan toplantıda sendika temsilcilerine mitingin yapılabileceği yönünde bir ifade kullanmadığını, durumu değerlendirdikleri bilgisini verdiğini, ancak bundan sonra eline geçen mitinge davet bildirisinin "muhteviyatı ile memleketin yüksek menfaatleri kabili telif görülmediği için" mitinge izin vermediklerini iddia eder.[28] Oysa İİSB yöneticilerinin tanıklıkları farklıdır. 13 Mart günü vilayette gerçekleşen görüşmede vali dağıtılan bildiriyi okumuş ve onlara, "daha mutedil yazabilirdiniz" demekle yetinmiştir. Valinin yanında bulunan Emniyet Müdürü Ahmet Topaloğlu ertesi gün gelip izin belgesini almalarını söylemiş, ancak o gün resmi izni almak için yanına giden sendikacılara mitingin yasaklandığını bildirmiştir.[29] Yasaklanmanın hemen ertesinde İİSB geniş katılımlı bir toplantı düzenleyerek bu durum karşısında nasıl tavır almak gerektiğini değerlendirir. Bu toplantıda söz alan işçi temsilcileri mitingin yasaklanmasının patronları şımartmaktan başka bir şey olmadığını, hemen Ankara'ya bir heyet gönderilmesi gerektiğini, miting için yapılan masrafların validen tazmin edilmesi gerektiğini söylerler. Kimileri topluca istifa etmekten, kimileri de sendikaların anahtarlarını vilayete teslim etmekten söz ederler. Söz alan Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası Başkanı Şaban Yıldız ise, "Bu vali burada iken sendikalara rahat yüzü yoktur. Artık yaptıkları çekilmez oldu. İstifa ederek makamını terk etmelidir," sözleriyle Gökay'a yönelik tepkisini ortaya koyar.[30]

Mitingi yasaklayan yönetimin tavrını ve kararını mizahi bir dille eleştiren işçiler de vardır. Miting sonrası izlenimlerini aktaran gazeteci E. Ebcioğlu işçiler arasında geçen şu diyaloğu aktarır: "Bu seferki mitingde büyük bir terakki kaydettik, Daha evvelkinde hiç müsaade etmemişlerdi. Halbuki bu sefer son dakikada vazgeçtiler. Demek bir daha sefere toplantı hakkımızı tam olarak verecekler (...) Herşeyde aheste aheste gitmek iyidir. Malum ya acele işe şeytan karışır."[31] Ebcioğlu dağılma sonrası çorbacıya giren sendikacılardan bazılarının hazırladıkları nutuklara son bir defa baktıklarını görerek onlardan metinleri isterse de, sendikacılar, "Yok

olmaz, bir dahaki mitingde bazı kelimeleri değiştirerek okuyacağız," diyerek espirili bir şekilde geleceğe dair umutlarını ortaya koyarlar. Mitingin yasaklanması sendikal yayınlarda da eleştiri yazılarına konu olur. İstanbul Şişe ve Cam İşçileri Sendikası'nın yayın organı olan *Cam-İş* gazetesinde konuyu ele alan yazıda, "Memleket tarihlerinin yanında bir de sanat, meslek v.s. tarihleri vardır. Bu arada Türk işçileri tarihi de (mazisi çok eski olmasa da) geçmiş ve haldeki olayları kaydedecektir. Zannetmeyiz ki bu tarih Hasan Tahsin Aker'den de bahis olmasın," ifadeleriyle protestolara neden olan işverenin adını bir kez daha tarihe düşerken, bir yandan da, "15 Mart'ta Hasan Tahsin Aker için miting yapacaktık olmadı. 15 Nisanda da Vali bey için miting yapsak müsaade ederler mi dersiniz. Bence evvela ederler sonra da etmezler. Çünkü Vali bey bu, tornistan ediverir," sözleriyle Gökay'ın tutarsız tavrıyla dalga geçmeyi ihmal etmez.[32]

İİSB yönetimi mitingin yasaklanmasını protesto etmek için bir dizi girişimde bulunur. Ankara'ya gönderilen heyet Çalışma Vekili Samet Ağaoğlu ile görüşür. Bakan, "Bir şahıs aleyhine miting yapma metodunu beğenmediğini, hukuken miting yapma hakkının bulunduğunu," belirterek işvereni Ankara'ya davet eder ve heyetle görüşmelerini sağlar. İşveren Aker, kendisini işçiye kötü tanıttıklarını, aslında kendisinin görüşmeye hazır olduğunu söylemiştir. Kendisiyle İstanbul'da yapılan görüşmede de sendikanın bir kolektif mukavele imzalama talebine olumlu yaklaşmıştır.[33] İİSB aynı zamanda milletvekillerine yönelik olarak hazırladığı konuyla ilgili bir mektubu da basıp dağıtmış, konunun meclis gündemine taşınmasına çalışmıştır.[34]

Türkiye işçi sınıfının ülkenin sembolik merkezi olan Taksim meydanında miting yapma iradesinin tarihi 1950'lerin başlarına kadar uzanır. Bu konudaki birçok girişim engellense de talep hep canlılığını korur. 1961 yılının son günü gerçekleştirilen Saraçhane mitingi de valilikle İİSB arasında süren uzun tartışmalar sonrasında o mekânda gerçekleşmek durumunda kalmıştır. İşçi sınıfının Taksim'e çıkması ancak 1976 yılının güçlü ve cesur DİSK'inin öncülüğünde olabilecektir. Günümüzde halen süren Taksim'de 1 Mayıs mitingi yapılması talebi Türkiye işçi sınıfının meşru ve hak edilmiş tarihsel özlemi ve iradesi olarak görülmelidir.

Sayın Milletvekili,

Sanayileşmenin gelişmesi ve muasır medeniyetin icab ettirdiği hedefe ulaşmak yolunda büyük bir azim ve fedakârlık ile çalışan Türk İşçisinin ön plândaki rolünü İstanbul İşçi Sendikaları Birliği olarak sizlere hatırlatırken bu topluluğun emsal kanunların yanı sırasında âdil hukuk yollarıyle de himayesi icab ettiğini belirtmeyi bir vazife bilirsiz.

Elindeki İş Kanununun mahdut imkânlarından başka hiç bir dayanağı olmayan işçi, aynı kanunun işçi aleyhinde kullanılmasında maddî ve manevi imkânlara sahip sui'niyet sahibi iş verenlerin baskısı altında kalmaktadır.

Sayın Milletvekili,

Büyük sanayi hamlesi yapan her memleketin iş hukuku bu hamle ile birlikte ve buna muvazi olarak gelişir ve yerleşir. Buna inanmamen iş gücünden başka menedi olmayan işçiyi grev hakkı ve en masum bir protesto hareketi olan miting denilen

İşte, biz burada, sizlere, en masum bir hakkımız olan «miting» den keyfî bir emirle menedildiğimizi ve bundan duyduğumuz teessürü belirtmek isteriz.

Kalbinde evvelâ vatan sevgisine, sonra aile ocağına ve daha sonra da işine bağlılık besleyen, bunun harricinde ve memleket aleyhine matlûb en zayıf bir ideolojiye kapılmayı aklından geçirmeyen ve bu noktada dalma kuvvetli ve uyanık bulunan Türk İşçisi İstanbulda tertipleştiği ve tamamen hakkı bulunduğu bir mitingten keyfî bir emirle ve en son dakikada menedilmiştir.

Bizim için ne veya bu işveren meselesi bahis değildir. Asıl mühim nokta kanunlara dayanan demokrasi bir devlet içinin, kanunların kendisine bahşettiği bir hakkı kullanmaktan menedilmesi ve bu gibi hareketlerin suiniyet sahibi bazı işverenlere cesaret vermesidir.

Muhterem Milletvekilleri,

Türk işçisi namına İstanbul İşçi Sendikaları Birliği olarak belirttiğimiz yukarıdaki hakikatleri nazarlarınıza arzederken yüksek Mecliste Türk işçisinin ana davaları yolunda âzami meşaiyi sarfetmenizi saygı ile arzederiz.

İSTANBUL
İŞÇİ SENDİKALARI BİRLİĞİ

DİPNOTLAR

1 Kemal Sülker, *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, İstanbul: Tüstav Yayınları, s. 163-164.

2 *TBMM Tutanak Dergisi*, B. 69, 7.5.1952, Cilt: 15, Dönem: 9, Top. 2, s. 100.

3 O sırada Darıca ve Zeytinburnu'ndaki iki fabrika için yapılan 7 milyon dolar civarındaki kredi talebi kabul edilmiştir. 1955 sonuna kadar Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu'ndan verilen krediler içinde çimento sektörü en önde gelmektedir. Tolga Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı yayını, 2007, s. 245, 247.

4 Gürgör Uras, "Zenginin parası zügürdün çenesini yorar (zabîn milyonermiz varmışı)", *Milliyet*, 5.02.2008.

5 Bir işyerinde %51 mümessilleri ya da sendikalarca temsil edilen işçilerle işveren arasında toplu bir iş uyuşmazlığı oluştuğunda, bunun belli bir prosedür çerçevesinde önce İl Hakem Kurulu'nda, burdan çıkan karara tarafların itirazı durumunda ise Yüksek Hakem Kurulu'nda, devlet'in hakemliğinde görüm bulunmasını öngören zorunlu tahkim sistemi ilgili yazında kısaca iş ihtilafları başlığıaltında ele alınır. 1936'da çıkan İş Kanunu'na dayalı olarak yürütülen toplulukla iş ihtilafları, 50'li yıllar boyunca işçilerin işyerlerindeki ücret ve sosyal haklarını geliştirmek için kullandıkları başlıca mekanizma olmuştur.

6 YHK kararının metni için bkz., *Resmi Gazete*, 13 temmuz 1951, s. 1615.

7 YHK kararı için bkz., *Resmi Gazete*, 22 Ağustos 1952, s. 4369-4370.

8 Kemal Sülker, "Zeytinburnu çimento fabrikası işçilerinin yeni şikâyetleri", *Gece Postası*, 4.5.1952.

9 Kemal Sülker, "Zeytinburnu Fabrikasından çıkarılan işçilerin durumu", *Gece Postası*, 3.11.1952.

10 İİSB 1952-1953 Devresi 9 Aylık Faaliyet Raporu, İstanbul, 1953, s. 26.

11 *Gece Postası*, "Sendikalar Birliği Kararını Verdi: Protesto Mitingi Yapılacak", 2 Şubat 1953.

12 Kemal Sülker, "Sendikalı işçilere baskı, kanunlarımıza aykırıdır", *Gece Postası*, 3 Şubat 1953.

13 *Gece Postası*, "İstanbul ve Eskişehir'de", 15 Şubat 1953. Ayakkabı İşçileri Sendikası İdare Heyeti Reisi miting haberini duyunca İİSB'ye gönderdiği bir yazıyla kendi işkollarındaki uzun çalışma saatlerine neden olan bu sorunun da miting konuşmalarında ele alınabilmesi için birlikten izin talep eder. (Bkz. İİSB Reisliğine yazılmış, 4 Şubat 1953 tarihli ve Ayakkabı İşçileri Sendikası İdare Heyeti Reisi Kamil Örkmezer imzalı yazı örneği).

14 *Gece Postası*, "15 Mart mitingi hazırlığı ilerledi", 7 Mart 1953.

15 USTE-KSA, 401-402, Meetings, 1949-1962 *Gece Postası* Yazı İşleri Müdürlüğüne gönderilen 13.3.1953 tarihli ve Miting Tertip Komitesi imzalı yazı örneği.

16 *Gece Postası*, "İşçi mitingi", 13 Mart 1953.

17 *Gece Postası*, "İşçi mitingi", 13 Mart 1953.

18 Nusret Safa Coşkun, "İdari Makamlar Hatâ Mutlakiyet Zaptiyesi Zihniyeti Taşıyorlar", *Zaman*, 12 Mart 1953.

19 İİSB raporu, 28.

20 *Gece Postası*, "Yarınki işçi mitingi", 14 Mart 1953.

21 İİSB raporu, s. 29.

22 *Akis*, "Sendikalar / Çimento İşçileri", 17 Ağustos 1957, s. 17.

23 *Akis*, s. 19; *Zaman*, 15 Mart 1953.

24 *Gece Postası*, "Müsaade Edilmeyen İşçi Mitingi", 16 Mart 1953.

25 *Zaman*, "Dediğimiz Çıktı! İşçilere Miting Yapılmadı", 16 Mart 1953. Gazete aynı zamanda sendikaları zor durumda bırakarak kendisine tekzip yollamak durumunda bırakan Vali Gökay karşısında haklı çıkmış olduğunu vurgulamayı ihmal etmemektedir.

26 İİSB raporu, s. 30.

27 USTE-KSA 401-402, Meetings, 1949-1962. Bu bölümde örnek verdiğimiz tüm metinler aynı arşiv dosyasında yer almakta olduğundan, daha sonrakiler için de bu referans geçerli olacaktır.

28 *Zaman*, "Gökay Tezat İçinde", 17 mart 1953.

29 *Gece Postası*, "Yasak Edilen İşçi Mitingi", 17 Mart 1953 ve *Son Saat*, "Yasak edilen miting hakkında işçiler neler anlatıyorlar?", 24 mart 1953.

30 *Son Saat*, a.g.ö.

31 F. Ebcioğlu, "İşçilerin yapmak istedikleri mitingin sebebi ne idi?", *Son Saat*, 18 Mart 1953.

32 *Cam-İş*, "Mitinge Dair, 1 Nisan 1953.

33 İİSB raporu, s. 31.

34 *Milletvekillerine Açık Mektup*, İstanbul: İİSB yayını, 1953.

KENT, DEVLET, ARİSTOKRASİ VE SERBEST PAZARIN DOĞUŞU

URUK DÖNEMİ

DR. ALEV ERARSLAN

MÖ 4. binyılın başlarıyla birlikte güneyin alüvyonlu düzlüklerinden güneybatı İran ve kuzey Mezopotamya ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini içine alan "Büyük Mezopotamya" topraklarında büyük toplumsal ve ekonomik dönüşümler oluşmaya başlar. Uruk dönemi olarak bilinen bu dönemle birlikte bu bölgelerde kent ve devlet olguları, yerleşim sistemleri, işgücü, ürün ve üretim üzerinde merkezi otorite, üst düzey sosyal tabakalaşma, ileri dereceli uzmanlaşma, organize olmuş uluslararası ticaret ve serbest pazar gibi heterojen toplumsal yapının tüm nüveleri belirgin şekilde ortaya çıkar.

MÖ 3900-3700 yıllarına tarihlenen erken Uruk evresinden itibaren tüm büyük Mezopotamya'da kentleşme süreci hız kazanır ve güney Mezopotamya ve güney İran'da kentsel karaktere kavuşmuş büyük ebatlı bölgesel merkez yerleşmeler -başkent- ile onların etraflarındaki daha küçük yerleşmeleri içeren bir yerleşme düzeni ortaya çıkar. Artan tarımsal verimlilik sonucunda bölgede nüfus artar ve bu ekonomik etki kentleşmenin ortaya çıkışında önemli rol oynar. Bu dönemle birlikte önceki dönemlerdeki dağınık iskân modeli yerine yerleşim yerleri arasındaki farklar belirginleşmeye başlar ve merkez yerleşme niteliğindeki büyük kent yerleşmeleri ile onların etrafındaki uydu yerleşmeler olarak adlandırılan kasabalar ve küçük köylerden oluşan bir yerleşme modeli ortaya çıkar.[1] Merkezler ve onların etrafında onlara tabi olan uydu yerleşmelerden oluşan bu iskân modeli kümeleşmiş iki, hatta üç bağlı bir yerleşme hiyerarşisinin doğuşunu gösterir.[2] Döneme adını veren Kitab-ı Mukaddes'te adı Erek olarak geçen Uruk (bugünkü Warka) yerleşmesinin ebatları erken evreden itibaren büyüyerek 70 hektarlık alana yayılmış ve bölgesel merkez yerleşme -kent- hüviyetine bürünmüştür.[3] Uruk bölgesinde, Uruk dışında 20-40 hektar arasında değişen dört büyük yerleşme daha bulunur.[4] Bu dönemde sadece Susiana ovasının nüfusunun 25.000 olduğu düşünülmektedir. Ovanın en önemli merkez yerleşmesi ise etrafı köy ve küçük kentlerle çevrelenen 12 hektarlık alan ve 10.000'den fazla nüfusa sahip Susa'dır.[5]

Dönemin ikinci yarısına tarihlenen geç Uruk dönemiyle birlikte (MÖ 3600-3100) hemen tüm bölgelerde nüfus ve kentleşme açısından ciddi bir artış gerçekleşir. Bu dönemde bölge nüfusunun büyük çoğunluğu kent ve kasabalarda yaşar.[6] Uruk kenti önceki dönemlere göre daha da büyüyerek 250 hektara ulaşır.[7] Etrafı çok sayıda köy ve kasabalarla çevrelenen kentin nüfusunun 25.000-50.000 civarında olduğu düşünülmektedir.[8] Kentin hinterlandında yapılan yüzey araştırmalarında, bu dönemde kentin etrafında, ebatları 1 hektarla 20-30 hektar arasında değişen 100'den fazla yeni yerleşmenin bulunduğunu görülür.[9] Küçük yerleşmelerin daha büyüklerin uydusu olduğu bu karma örgütlenmiş yerleşme sisteminde Uruk tepede olup, bu haliyle bölgede dört bağlı bir yerleşme modeli bulunmaktadır.[10] Boyutları ve nüfusu ile Uruk kenti binlerce yıl sonra kurulan birçok kentten bile çok daha büyüktür. Bu dönemde yerleşmenin 20 hektarlık alanı E-anna ve Anu alanı olarak adlandırılan

Uruk döneminde neolitik çağdan beri kullanılmakta olan baskı mühür geleneği yerini zengin çeşitlilikte idari kontrol aygıtına bırakır. Bunlardan biri olan silindir mühür.

Louvre Müzesi, Paris.

kamu yapılarından oluşur. Bunlardan tanrıça İnanna'ya adanmış olan E-anna kutsal alanında, her birinde farklı kamusal etkinliğin yürütüldüğü çeşitli plan ve ebatlarda inşa edilmiş çok sayıda tapınak, saray, toplantı salonu ve depo ile yönetici konutlarından oluşan anıtsal kamu yapıları bulunur. Gök tanrısı Anu'ya adanan Anu alanında ise 13 m yüksekliğindeki görkemli bir platform üzerinde basamaklarla ulaşılan bir tapınak/zigurat (Beyaz Tapınak) yükselir. Ziggurat bu haliyle sonraki üç bin yıl boyunca Mezopotamya kentlerinin siluetine

Funduweh'in aşağı kenti 6 hektardır. Tüm bu kentsel yerleşmelerin gelişmişliğinin bir diğer göstergesi de, yerleşmelerin tümünün aşağı ve yukarı şehir bölümlerine sahip olmasıdır. Bu dönemde İran'ın diğer bölümlerinde iki bağlı yerleşme düzeni devam ederken, Susiana ovasında Susa ve Choga Mish gibi büyük kentsel merkezler, 1-2 hektarlık küçük köyler (mezra), 5-7 hektarlık büyük köyler ile 10-12 hektarlık küçük kasabalardan oluşan dört bağlı yerleşme hiyerarşisinin varlığından söz edilmektedir[13]. Susa kentinin merkezinde 5000 m²'lik bir alanı kaplayan 10 m yüksekliğinde, cephesi kil ve taştan yapılmış konik, renkli çivilerden oluşan mozaik süslemeli bir platform/teras üzerinde kentli yaşam biçiminin kurumu olan anıtsal nitelikte tapınak, yöneticiye ait büyük ve çok gösterişli bir rezidans ve depo yapısı, yönetim işlevinin gerçekleştirildiği akropolisi oluşturur.[14]

Geç Uruk dönemi olarak bilinen MÖ 4. binyılın ikinci yarısıyla birlikte Uruk kültürü çevre bölgelere yayılır. Nedeni oldukça tartışmalı olan,

Uruklu tüccarlar, hammadde açısından bir yokluklar ülkesi olarak tanımlanan güney Mezopotamya'daki kentlerin ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirdikleri bir kolonizasyon hareketi ile Fırat Nehri boyunca hammadde kaynakları ve stratejik öneme sahip ana ticaret yolları üzerinde koloniler kurarak ticaret ağı oluşturdular.

hâkim olacak olan zigguratların ilk öncülerinden biridir. Dönemin başkent yerleşmesi olan şehrin E-anna kutsal alanı olarak adlandırılan kent merkezinde yoğun ve yaratıcı bir mimari faaliyet göze çarpar. Gerçek bir şehircilik anlayışı olarak nitelendirilen bir yaklaşımla öntasarımlı olarak kurgulanan bu yapılar oldukça büyük boyutlu (bazıları 70 m üzerinde), farklı planlarda ve mozaik ve nişli süslemelerle oldukça dekoratif bir görünüme sahiptir. Kent, tüm bu özellikleriyle bölgenin tamamının organizasyonunda ve komşu bölgelerle olan ilişkilerde temel rol oynamaktadır.

Geç Uruk döneminde nüfus artışı ve kentleşmenin hız kazandığı bir diğer bölge de güneybatı İran'ın Susiana ovasıdır. Bölgenin en önemli merkez yerleşmeleri, birbirlerinden bağımsız olan ve etraflarında köy ve kasabaların bulunduğu batı Susiana ovasındaki Susa ve doğu Susiana ovasındaki Chogha Mish'dir.[11] Başkent yerleşme olan Susa'nın aşağı kent yerleşmesinin kapladığı alan bu dönemde 25 hektarı bulur.[12] Susa'dan bağımsız ikinci merkezyerleşme olan Choga Mami'nin aşağı kent yerleşmesi ise 18 hektarlık bir alanı kaplar. Bir diğer önemli yerleşme olan Abu

ancak araştırmacı Guillermo Algaze tarafından "ticaret" olarak formüle edilen bu yayılma sonucunda bu bölgelerde de kentleşme olgusu gelişir ve kuzey Suriye ve güneydoğu Anadolu'daki stratejik noktalara Uruk ticaret ağının idare merkezleri olan ve küçük yerel uydu yerleşmelerle çevrelenen merkez yerleşme konumundaki kentsel nitelikte büyük koloniler (Habuba Kabira, Jebel Aruda, Tell Brak, Tell Şeyh Hasan, Ninive, Kargamış, Samsat, Şadi Tepe, Tiladir Tepe, Kum Ocağı, Komeçli) ile daha küçük istasyon (Hassek, Hacınebi, Tell Oraya, Tell Hadidi, Tell Ramadi) ve ileri karakollar (Godin Tepe, Tepe Sialk) kurulur.[15]

MERKEZİ KURUMLARIN DOĞUŞU: DEVLET EKONOMİSİ

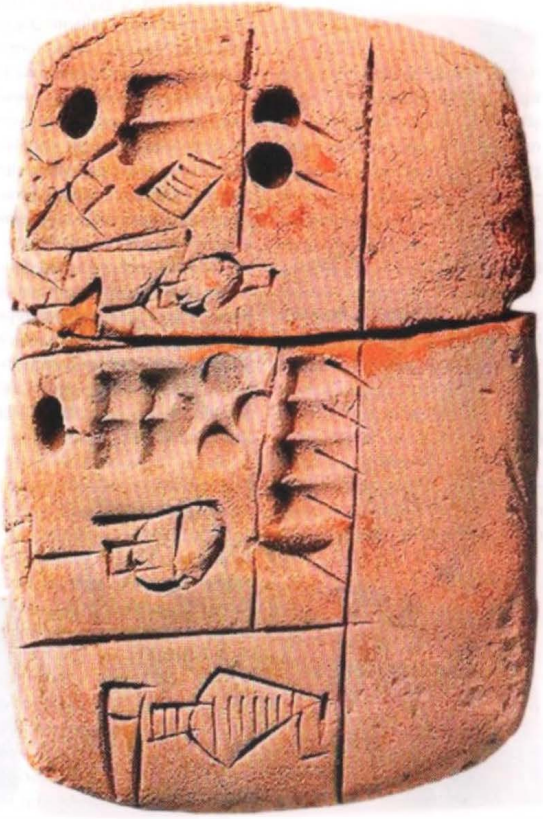
Bu dönemde başkent veya merkezi yerleşme olarak adlandırılan Uruk, Susa ve Tepe Gawra ile koloni yerleşmelerinde bulunan kutsal alanlarda, merkezileşmiş politik kurumlara işaret eden kamu yapıları ile birlikte çok sayıda yönetimsel nesne bulunur. Buradaki tapınaklar salt bir tapınım merkezi olmanın ötesinde siyasal ve ekonomik gücün odaklandığı seküler gücün temsili yerler olup, bu

E-anna kutsal alanındaki tapınakların birinden çıkarılan ünlü Uruk vazosu. 1.5 m yüksekliğindeki vazo Tanrıça İnanna'ya adanmış. Kabartmalarla, enine bantlar halinde, süslü vazoda Tanrıçaya ve tapınağa yiyecek -içecek taşıyan- sunan- Uruklular betimlenmiş. Bu sahneler aynı zamanda tapınak ekonomisini de temsil etmektedir.

(http://www.uned.es/geo-1-historia-antigua.universal/MESOPOTAMIA/votive_vase_uruk.jpg)

yapılarda çok sayıda farklı kamusal etkinliğin yürütüldüğünü gösteren zengin yönetimsel malzeme bulunur. Bu dönemde gerçekleştirilen kamusal aktivitenin çokluğu nedeniyle kayıt altına alınan ekonomik işlemler sonucunda bir işaretler sistemimin -kontrol araçları- ortaya çıkışı kaçınılmaz olmuş ve bu süreç yazının icadına kadar gitmiştir. Neolitik çağdan beri kullanılmakta olan baskı mühür geleneği yerini silindir mühür, farklı tipte bulla, kayıt tabletleri, mühür baskıları, üzerinde ilk piktografik yazının bulunduğu kil tabletler, calculi, karmaşık jeton, zarf ve sayı tableti gibi çok zengin idari kontrol aygıtına bırakır. Bu nesneler bir arada ilk kez Uruk yerleşmesindeki E-anna alanının IV. yapı katında görülür. Burada tüm bu yönetimsel argümanı kapsayan 4000'den fazla yönetimsel nesne bulunur.[16] Toplumun ekonomik ve siyasal örgütlenme düzeyi hakkında bilgi veren bu tabletlerden, Uruk toplumunda devlet benzeri bir örgütlenme modelinin olduğu anlaşılır. Yeni bir toplumsal, ekonomik ve politik yapıyı yansıtan bu örgütlenmede siyasi erk odağı, tapınak ve dini etkinliklerden sorumlu olan "Rahip Kral/EN" olup, görevi tanrı adına tapınağı ve ekonomiyi yönetmektir. Bu hükümdar-rahip, mühürler üzerinde bazen uzun bir giysi, bazen saçı ve sakalıyla bazen de fazlasıyla büyük

Uruk toplumunda tüm ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkiler gibi kamuyu ilgilendiren konularda tek başına karar veren bir lider (kral) yerine aile bağlarına dayanmayan, iyi yapılanmış bir görevlendirme dizgesiyle oluşturulmuş farklı kademelerdeki memur ve bürokratlardan oluşan kurumsallaşmış yöneticilerin de bulunduğu geniş ölçekteki yönetim çarkı ve ileri dereceli hiyerarşik düzenden oluşan bir siyasi örgütlenme ve politik denetim görülmektedir.

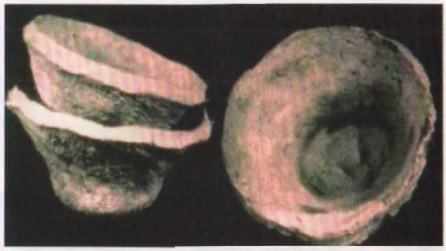

Bu dönemde gerçekleştirilen kamusal aktivitenin çokluğundan dolayı, kayıt altına alınan ekonomik işlemler sonucunda bir işaretler sistemimin -kontrol araçları- ortaya çıkışı kaçınılmaz olmuş ve bu süreç yazının icadına kadar gitmiştir. Üzerinde ilk piktografik yazının da bulunduğu kil tabletler.

(http://rm-f.net/~pennywis/MITECS/Images/schmandt_besserat.gif)

olan boyutlarıyla, kendisiyle birlikte betimlenen kişilerden ayrılarak resmedilirdi.[17] "Tapınak Ekonomisi/Devlet Ekonomisi" adlı bu sistemde ekonomik ve siyasi yönetim artık politik bir kurum olan tapınak bünyesinde merkezileşmiştir. Tapınakların temel ekonomik geçim kaynağı sahip oldukları araziler olup, rahip kral büyük sulama tarımını örgütleyip yönetmekte ve bu yolla elde edilen topraklardan sağlanan ürünleri tapınakta toplamaktaydı. Ancak Uruk toplumunda tüm ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkiler gibi kamuyu ilgilendiren konularda tek başına karar veren bir lider (kral) yerine, aile bağlarına dayanmayan, iyi yapılanmış bir görevlendirme dizgesiyle oluşturulmuş farklı kademelerdeki memur ve bürokratlardan oluşan kurumsallaşmış yöneticilerin de bulunduğu geniş ölçekteki yönetim çarkı ve ileri dereceli hiyerarşik düzenden oluşan bu siyasi örgütlenme ve politik denetim görülmektedir. Tabletlerde üretim etkinliklerinde karma bir örgütlenmenin bulunduğunu gösteren 100 farklı unvan adı geçer.[18] Erken devlet yapısı ve bürokrasinin doğuşunu yansıtan bu modelle birlikte kamuyu ilgilendiren konular ve kapital üzerinde artık kurumsal-

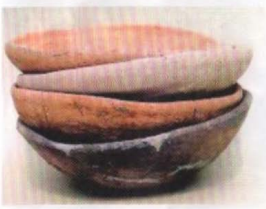

laşmış yönetici ve yönetim organları ortaya çıkmıştır. Uruk'taki devlet örgütü egemen (kral), danışmanlar ve bakanlardan ibaret olan yönetsel çekirdekten oluşur. Merkezdeki siyasal erk -devlet yetkesi- kural koyma, yürütme, üretim fazlası üzerinde haraç alma (vergi), üretim araçları üzerinde doğrudan denetim, kamusal etkinliklerin finansmanı, yasa yapma ve aldığı kararları dayatma gücüne sahip olup, bu gelişmiş denetim ağı ile devlet ekonomisi oluşur. Tüm çevre yerleşmeler ve Uruk'taki üretim, üreticiler (zanaatkârlar), ticaret ve emek üzerinde, merkezi ekonominin göstergesi olarak devlet kontrolü bulunmaktadır. Bu dönemde görülen ekonomik yapı ise merkezileşmiş bir mal saklama düzeni, ileri derecede gelişmiş yönetim çarkı ve yeniden dağıtım sisteminden oluşan ve tabanı, temel girdileri birincil dereceli ürünler olan toprak, su ve emeğin (işgücü) kontrolüne dayanan "temel maliye ekonomisi" ile elitler için gerekli olan prestij ve statü nesneleri olarak kullanılan lüks ve egzotik malların üretilmesi veya ticaret yoluyla elde edilmesine dayanan "refah maliyesi ekonomisi" adlı iki ekonomik modelin bir arada bulunmasından oluşur. Uruk'taki tabletlerin %85'ini ekonomik işlemlerle ilgili belgeler oluşturmakta olup yapılan tüm işlemlerin kaydının tutulduğu görülmektedir. Tapınağın ekonomik varsıllığının kaynağı olan tahılların depolanması, hayvan sürülerinin idaresi, tayın dağıtımı, vergi ve haraç sistemi, metal ve tekstille ilgili metinler, bu belgeler arasındaki en büyük dört grubu oluşturmaktadır.[19] Kamusal alanlarda bulunan ve yönetimdeki uygulamaların genişliği ve yoğunluğuna tanıklık eden bir diğer yönetim aygıtı ise devlet kontrolündeki atölyelerde üretilen ve işgücü üzerindeki katı devlet kontrolüne işaret eden, politik kurumlarda çalışan görevlilerin yemek kapları olan, "devrik ağızlı kâseler" olarak adlandırılan kaplardır. "Tayın kâseleri" olarak da bilinen bu kaplar genelde standart olup, kişi başına düşen tayın miktarı bir kâse arpa olarak belirlenmiştir.[20] Ancak bir çeşit "ücret" olan tayın miktarlarında, tabakalı toplumsal yapının gereği olarak üst düzey memurlarla işçiler arasında miktar farkı bulunmaktadır.[21]

"Erken/arkaik devlet" olarak adlandırılan ve toplum içindeki zorlayıcı gücün -merkezi erkin- toplum üzerinde denetime sahip olduğu, merkezileşmiş ve hiyerarşik biçimde örgütlenmiş bir siyasal sistem olan devlet örgütünde alt birimlerin devletin monark niteliğindeki başına karşı sorumlu olup, merkez yetke tarafından atanan memurlarla (bürokratlar) olan ilişkileri kanalıyla hiyerarşiye bağlandığı bu sistemin bir diğer örneğine, bu dönemde güneybatı İran'daki Susa ile kuzey Mezopotamya'daki Tepe Gawra ve Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Arslantepe yerleşmelerinde rastlanır. Tüm güneybatı İran bölgesini kontrol eden başkent Susa, Uruk yerleşiminden sonraki en zengin yönetimsel malzeme koleksiyonuna sahip olup, burada devlet sektörünün -tapınak- ekonomik ve politik gücü, yönetimdeki uygulamaların genişliği ve yoğunluğuna, yani karmaşık kayıt işlemleri ile farklı kademelerdeki görevliler ağına tanıklık eden 783 tane basit ve karmaşık jeton ile çok sayıda damga ve silindir mühür, mühür baskıları, içi boş ve mekik biçimli bulla, sayı tabletleri ve delikli jetondan oluşan yönetimsel malzeme portföyü bulunur.[22] Tepe

Dönemin en önemli yönetimsel elemanlarından bir diğeri, yönetici hesabına karın tokluğuna çalışan işçilerin önemli göstergesi olan tayın kapları.

(proteus.brown.edu/mesopotamianarchaeology/699)

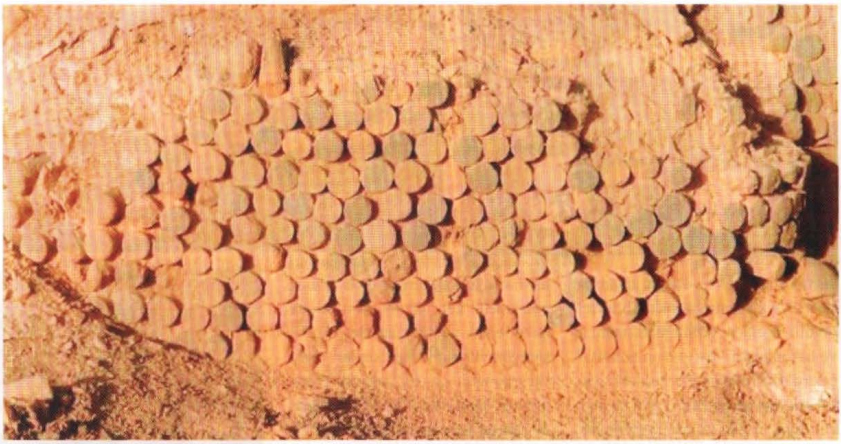
(http://faculty-web.at.northwestern.edu/anthropology/stein/HNfindsUruker tifacts.html.)

(proteus.brown.edu/mesopotamianarchaeology/699) (http://w3.uniroma1.it/arslantepe/ VIIenghtml)

Tayın kapları ve onların Ubaid Dönemi öncüleri olan Coba kaselerinin Oylum Höyük örnekleri (altta).

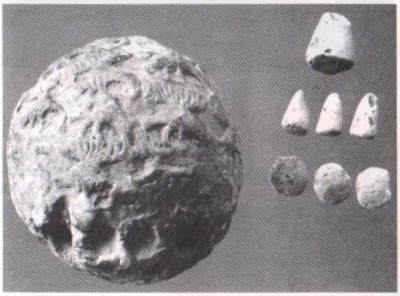
(http://www.dainst.org/index_3012_en.html)

Gawra yerleşmesinin VIIIC-B yapı katlarındaki akropolis alanlarında tapınak, farklı kamusal işlevlere sahip yapılar, yönetici konutu, depo ve hamamdan oluşan görkemli kamu yapıları görülür. İktidarın yönetsel merkezi olan bu yapılardan tapınakta idari sistemlerin göstergesi olarak çok sayıda mühür ve mühür baskısından oluşan yönetimsel malzeme bulunur. Kamusal alandaki bir diğer yönetimsel nesne buluntusu, yönetici konutu ile depo yapısından gelir. Her iki yapıda da mühür buluntusunun yanı sıra içinde tahıl içeren büyük depolama küpleri ile çakmaktaşı ve obsidyen hammadde ve nesnenin bulunması, tarımsal artının yanı sıra zanaatkârlık üretiminin de arkaik devletin kontrolünde olduğunu gösterir.[23] Doğu Anadolu'da bulunan Malatya Arslantepe yerleşmesinin VII. yapı katındaki sıra dışı büyüklüğe sahip tapınak yapısında bulunan mühür ve mühür baskıları ile burada çalışan görevlilerin tayın kapları

Uruk döneminde kamu yapılarının mozaik süslemesinde kullanılan konik kil çiviler.

(http://www.britishmuseum.org/images/Uruk/web_large/Uruk-362.jpg).

Bu dönemde ortaya çıkan zengin yönetimsel malzemenin bir diğeri, küresel bulla ve tokenlar.

(http://lh6.ggpht.com/_5UtGzdiGG60/RdtCWxnD7I/AAAAAAAAT3c/XBdiokiuJjg/Cuneiform+Seals,+tokens+bullae.jpg)

olan seri üretim kâseleri -Uruk'taki devrik ağızlı kâselerin eşdeğeri- merkezi ekonomi ile üretim ve emek/işgücü üzerinde denetim gücüne sahip devlet dizgesinin Anadolu köklerine işaret etmektedir.[24] Yerleşmenin VIA tabakasında bulunan farklı işlevlere sahip iki tapınak ve depo odaları ile arşivden oluşan bir tapınak-saray kompleksi ise devlet sisteminin gelişmiş halinin tanığıdır. Bu kamusal alanda bulunan tapınaklardan biri ile depo odalarında, ekonomik işlevin göstergesi olarak çok sayıda kil mühür baskısı bulunur.[25] Kompleksin saray bölümünü oluşturan hacimdeki depo odalarından birinde ise tarımsal artı ürün büyük küpler (pithos), çuval ve sepetler içinde depolanırken, diğerinde merkezi ekonominin önemli argümanlarından olan ve görevlilerin yemek kabı olarak kullanılan yüzlerce seri üretim kâsesi ve mühür baskıları bulunur. Depo odalarının karşısında ise üretimin kontrol altında olduğunu gösteren binlerce mühür baskısının bulunduğu arşiv bölümü vardır. Bu kontrol aygıtları, politik denetimin sınırlarının genişlediğine ve kamuyu ilgilendiren çok sayıda etkinlik ve yetkililer ağı ile yoğun ve geniş ölçekte bir yönetimsel örgütlenme düzeyi ve bürokrasiye işaret eder.[26] Yöneticilerin toprak, tarımsal ürün fazlası, zanaat üretimi ve emek üzerindeki ekonomik kontrolleri o denli artmıştır ki, tüm etkinlikler, uzmanlaşarak bölümlere ayrılmış çeşitli merkezi kurumlar tarafından hiyerarşik şekilde sıralanmış çok sayıdaki görevli (bürokrat) tarafından yürütülmektedir. İleri derecede hiyerarşik olan ve oligarşik yönetime işaret eden bu sistemde kamusal işler ve üretim etkinlikleri merkezdeki yetkili tarafından, rütbe farklılıkları olan görevlilere verilmekte ve bu görevlilerin tümü iktidardaki merkez yetke tarafından denetlenmektedir.

ÖZEL SEKTÖR VE ARİSTOKRATLAR

Uruk toplumu sadece bir tapınak devleti (*tempelstadt*) değildi. Toplum, kamu sektörünün yanı sıra bazı önemli aileler biçiminde de örgütlenmişti. Üst düzey sosyoekonomik güce sahip olan egemen aileler politik ve ekonomik yönetime sahipti. Toplum önderlerini güçlü aile veya ailelerin oluşturduğu bu toplumsal yapılanmada üretim ve emekten oluşan tüm ekonomik etkinlik ile siyasal erk aynı zamanda merkezi otoriteyi de temsil eden en nüfuzlu aile veya aileler elinde merkezileşmiştir. Yani sosyopolitik ve ekonomik organizasyonun bir kısmı da, yerleşmelerin ileri gelen aileleri olan ve yönetici zümreyi oluşturan bu seçkin aileler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Güçlü ailelerin ekonomik, dinsel ve siyasal gücü önceki dönemlerden farklı olarak bu kez örgütlenmiş halde devam eder. Seçkinler katmanının ekonomik ve siyasal alandaki ilişkilere hükmettiği toplumsal yapının bu dönemdeki en güzel örneği, kuzey Suriye'de bulunan bir Uruk kolonisi olan Jebel Aruda ve Habuba Kabira ile kuzey Mezopotamya'daki Tepe Gawra yerleşmelerinde görülür. Sosyal hiyerarşi her üç yerleşmenin kent mimarisine de yansıtılmıştır. Bu yerleşmelerde üretim etkinlikleri tümüyle konut birimleri içinde yürütülmekte olup, aile oldukça özerk birer ekonomik varlık -*oikos*- işlevini kazanmış ve tapınağın politik ve ekonomik denetim gücüne rağmen üretim ve ticareti kapsayan ekonomik etkinliğin bir kısmı topluluğun içinden yükselen bazı seçkin ailelerce sürdürülmüştür.[27] Özel toprak mülkiyetine de sahip olan bu aileler kendi hesaplarına çalışan bireysel tüccarlar olup, özel girişimcileri oluşturur. Bir anlamda serbest pazarın da kökenini oluşturan bu esnek sosyal yapıda aristokrat zümre siyasal stratejilerini destekleyebilmek için kaynakları ve emeği bir merkezde -kendilerinde- toplayıp, elle-

Uruk kentinde Tanrıça İnanna'ya adanmış olan E-anna kutsal alanındaki anıtsal nişli kamu yapılarından biri.

(http://www.egyptertigris.org/uruk22.jpeg)

rindeki sosyal güç gereğince kentin en büyük, en gösterişli ve en gelişkin plana sahip evlerinde oturmaktaydılar. Evlerinde ürün, üretim ve ticaret üzerinde sahip oldukları yönetimsel gücün işareti olarak ekonomik denetim göstergesi olan ve cretulae -mühür baskısı-, kompleks jeton, silindir mühür, bulla ve üzerlerinde ekonomik işlemlerin kayıtlı olduğu tabletler gibi sayı ve çeşitlilik açısından olağanüstü zengin içerikteki yönetim aygıtı, farklı maddelerden yapılmış statü objeleri, ithal hammadde ve yönetsel erkin kanıtı işgücü -emek- üzerindeki hâkimiyetlerinin göstergesi olarak yönetici hesabına karın tokluğuna çalışan işgücünün -işçiler- önemli göstergesi olan çok sayıda seri üretim kâseleri (tayın kapları) bulunur.[28] Dinsel ideolojilerle birlikte kapital ve emeği düzenleme gücüne sahip olan burjuva ailelerin hiyerarşik konumununun bir diğer göstergesi de, sosyal derecelerine uygun olarak altın ve elektrum gibi değerli madenlerle turkuaz, lapis lazuli, fildişi, hematit, serpantin gibi ithal değerli taşlardan yapılmış çok zengin repertuvara sahip prestij/statü nesnelerinin ve farklı materyallerden yapılmış mühürlerden oluşan zengin gömü armağanlarının bırakıldığı elit gömüleridir.[29]

ULUSLARARASI TİCARET VE SERBEST PAZAR

Uruk dönemiyle birlikte artık devlet yapısı oluşmuş, tapınak ekonomisi tüm kurum ve kuruluşlarıyla işlemeye başlamış ve ürün, üretim ve ticaretten oluşan tüm ekonomi tapınağın denetimi -devlet ekonomisi- altına girmiştir. Bir kısmı tapınağa -devlete- bağlı, bir kısmı ise özel teşebbüsçülerden oluşan Uruklu tüccarlar, hammadde açısından bir yokluklar ülkesi olarak tanımlanan güney Mezopotamya'daki kentlerin ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirdikleri bir kolonizasyon hareketi ile Fırat Nehri boyunca hammadde kaynakları ve stratejik öneme sahip ana ticaret yolları üzerinde koloniler kurarak ticaret ağı oluşturdular. Bu serbest piyasa ekonomisi ile gelişen pazar ağı ile birlikte, orta ve kuzey Suriye-Mezopotamya, İran ve doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile yoğun ticaret ilişkisine girilir. Dönemin en önemli ticari nesneleri güney Mezopotamya'da bulunmayan metaller, değerli ve yarı değerli taşlar ve kerestedir. Bunların karşılığında güney Mezopotamya kent-devletlerinin uluslararası ticarete dahil ettiği ihraç malları ise tarımsal ürünler, deri, tekstil malları, bitumen, aromatik ve hayvansal yağlar ile parfüm ve merhemlerdir. Bu dönemde Anadolu'nun bölgeler arası ticarette oynadığı rolün en önemli parçasını metaller oluşturur. Altın, gümüş, bakır ve kurşun gibi güney Mezopotamya kent-devletlerinin ihtiyacı olan değerli metallerin önemli bir kısmı Keban-Altınova ve Ergani bölgelerinden sağlanır. Anadolu orijinli bu nesnelere Uruk'un yanı sıra dönemin diğer yerleşmelerinde de rastlanır.[30] Bir diğer önemli madde olan obsidyen güney ve kuzey Mezopotamya kentleri için son derece önemli bir madde olup, hammadde olmanın yanı sıra bıçak ve vazo gibi bitmiş nesne şeklindeki Anadolu kökenli obsidyen, bölge yerleşmelerine yaygın olarak ihraç edilmiştir.[31] Güney Mezopotamya'da inşa edilen kamu yapılarının çatıları için gerekli olan ve bölgede bulunmayan kereste de güneydoğu Toroslar'daki ormanlık alandan ihraç edilmektedir.[32] Arslantepe tapınak-saray kompleksinin tapınaklarında ve deposunda bulunan çok sayıdaki mühürlü Uruk çömleği şarap, reçine, aromatik yağlar, tıbbi merhem ve çeşitli hayvansal yağlar gibi, yerleşmeye büyük ihtimalle güney Mezopotamya'dan gelen ithal nesneleri taşımaktadır.[33] Bölgeler arası ticaretin önemli kanıtlarından biri de bu dönemde bir Uruk kolonisi olan Hassek Höyük'te görülür. Buradaki işliklerde -atölyeler- üretilen Bingöl Çavuşlar ve Nemrut Dağı kökenli çakmaktaşından imal edilmiş Kenani tarzdaki bıçaklar tamamen ihracata yönelik olup, dönemin çoğu komşu yerleşmesinde bu bıçaklar bulunmuştur.[34]

Görüldüğü gibi Uruk dönemi, kent, devlet, bürokrasi, kapitalizm ve aristokrasi gibi günümüz uygarlığındaki birçok sistem, kurum ve olgunun nüvelerinin oluştuğu bir dönem olarak MÖ 4. binyılda büyük bir toplumsal değişime yol açmıştır.

DİPNOTLAR

1 Adams, McC. *Heartland of Cities. Surveys of Ancient Settlement and Land Use on the Central Floodplain of the Euphrates*, Chicago, University of Chicago Press, 1981, s. 60-61; Pollock, S. "The Uruk Period in Southern Mesopotamia". *Uruk Mesopotamia and Its Neighbors: Cross-cultural Interactions in the Era of State Formation*. (eds). M. Rothmann, Santa Fe: School of American Research, 2001, s. 185; Algaze, G. "Trade and the Origins of Mesopotamian Civilization", *Bibliotheca Orientalis 61*, 2004, s. 11-12; Algaze, G. "The Sumerian Takeoff", *Structure and Dynamics: eJournal of Anthropological and Related Sciences, vol: 1, Issue: 1*, 2005, s. 17-18.

2 Algaze, G. "Trade and the Origins of Mesopotamian Civilization". *Bibliotheca Orientalis 61*, 2004, s. 11-12; Algaze, G. "The Sumerian Takeoff", *Structure and Dynamics: eJournal of Anthropological and Related Sciences, vol: 1, Issue: 1*, 2005, s. 17-18.

3 Roaf, M. *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9*. İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

4 Adams, McC. *Heartland of Cities. Surveys of Ancient Settlement and Land Use on the Central Floodplain of the Euphrates*, Chicago, University of Chicago Press, 1981, s. 60-61; Pollock, S. "The Uruk Period inSouthern Mesopotamia". *Uruk Mesopotamia and Its Neighbors: Cross-cultural Interactions in the Era of State Formation*, (eds). M. Rothmann, Santa Fe: School of American Research, 2001, s. 185; Algaze, G. "Trade and the Origins of Mesopotamian Civilization". *Bibliotheca Orientalis 61*, 2004, s. 11-12.

5 Wright, H. T. "Recent Research on the Origin of the State", *Annual Reviews Anthropology 6*, 1977, s. 387; Wright. H. T., Johnson, G. A. "Regional Perspectives on Southwest Iranian State Development", *Paleorient 11/2*. 1985, s. 25; Wright. H. T. "Uruk States in Southwestern Iran", *Archaic States*. (eds). G. M. Feinman, J. Marcus, Santa Fe: SAR Press, 1998, s. 179.

6 Adams, McC. *Heartland of Cities. Surveys of Ancient Settlement and Land Use on the Central Floodplain of the Euphrates*. Chicago, University of Chicago Press, 1981, s. 75; Algaze. G. "Initial Social Complexity in Southwestern Asia: The Mesopotamian Advantage". *Current Anthropology 43*. 2001, s. 209.

7 Nissen, H. J. "Uruk: Key Site of the Period and Key Site of the Problem", *Artefacts and Complexity: Tracking the Uruk in the Near East*. J. N. Postgate (ed). Warminster: Aris and Phillips, 2002, s. 7; Algaze. G. "Initial Social Complexity in Southwestern Asia: The Mesopotamian Advantage", *Current Anthropology 43*. 2001, s. 209; Algaze, G. "Trade and the Origins of Mesopotamian Civilization". *Bibliotheca Orientalis 61*, 2004, s.11-12. Johnson, G. A. "Late Uruk in Greater Mesopotamia: Expansion or Collapse", *Origini 14/2*. 1988-89, s. 597.

8 Nissen, H. J. "Uruk: Key Site of the Period and Key Site of the Problem", *Artefacts and Complexity: Tracking the Uruk in the NearEast*. J. N. Postgate (ed). Warminster: Aris and Phillips, 2002, s. 7; Adams. McC. *Heartland of Cities. Surveys of Ancient Settlement and Land Use on the Central Floodplain of the Euphrates*. Chicago, University of Chicago Press, 1981, s. 60-64; Algaze, G. "The Sumerian Takeoff", *Structure and Dynamics: eJournal of Anthropological and Related Sciences, vol: 1, Issue: 1*, 2005, s. 17.

9 Nissen. H. J. "Uruk: Key Site of the Period and Key Site of the Problem", *Artefacts and Complexity: Tracking the Uruk in the Near East*. J. N. Postgate (ed), Warminster: Aris and Phillips, 2002. s. 7.

10 ibid.

11 Wright, H. T. "Uruk States in Southwestern Iran", *Archaic States*, (eds). G. M. Feinman, J. Marcus, Santa Fe: SAR Press, 1998, s. 179; Johnson, G. A. "Nine Thousand Years of Social Change in Western Iran", *The Archaeology of the Western Iran Western Iran: Settlement and Society from Prehistory to the Islamic Conquest*, F. Hole (ed). Smithsonian Institution Press, Washington, D. C., 1987a, s. 287; Algaze, G. "The Uruk Expansion Cross-Cultural Exchange in Early Mesopotamian Civilization". *Current Anthropology 30/5*, 1989, s. 576, Algaze, G. *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization*. Chicago, University of Chicago Press, 1993; Lamberg-Karlovsky. C. C. *Beyond the Tigris and Euphrates. Bronze Age Civilizations*. Ben-Gurian University of the Negev Press. Jerusalem. 1996.

12 Johnson, G. A. *Local Exchange and Early State Development in Southwestern Iran*, University of Michigan, Ann Arbor, 1973; Wright, H. T. "The Susiana Hinterlands during the Era of Primary State Formation". *The Archaeology of the Western Iran: Settlement and Society from Prehistory to the Islamic Conquest*, F. Hole (ed), Smithsonian Institution Press. Washington, D. C., 1987, s. 145; Wright. H. T., Johnson, G. A. "Regional Perspectives on Southwest Iranian State Development", *Paleorient 11/2*, 1985, s. 27.

13 Hole, F. "Settlement and Society in the Village Period in Iran", *The Archaeology of the Western Iran: Settlement and Society from Prehistory to the Islamic Conquest*, F. Hole (ed), Smithsonian Institution Press, Washington, D. C., 1987, s. 89.

14 Pollock, S. *Ancient Mesopotamia*. Cambridge: Cambridge Umversity Press, 1999, s. 91.

15 Algaze, G. "The Uruk Expansion. Cross-Cultural Exchange in Early Mesopotamian Civilization", *Current Anthropology 30/5*. 1989, s. 577; Guillermo Algaze, "Mesopotamian Expansion in the Second Half of the Fourth Millennium B.C.: An Early Instance of Momenum towards Empire", *Paleorient 15/1*. 1989a, s.281.

16 Frangipane, M. *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s. 216.

17 Frangipane, M. *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s. 222.

18 Frangipane, M. *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s. 219.

19 Frangipane, M. *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s. 219; Çevik, Ö *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci. Kuramsal Bir Değerlendirme*, İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005, s. 37.

20 Mattessich, R. "Recent Insights into Mesopotamian Accounting of the 3rd Millennium BC. Successor to Take Accounting", *Accounting Historians Journal*. Th., 1998, s. 126.

21 Englund, R. K. "Grain Accounting Practices in Archaic Mesopotamia". *Changing Views on Ancient Near Eastern Mathematics*. J. Hoyrup, P. Damerow (ed). 2001, s. 16.

22 Schmand-Besserai, D. *Before Writing. From Counting to Cuniform*, Autin: University of Texas Press, 1992, s. 85, 183.

23 Frangipane, M. *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s. 266-270.

24 Frangipane, M. "Developments in Fourth Millennium Public Architecture in the Malatya Plain, From Simple Tripartite to Complex and Bipartite Patiern", *From Village to Cities. Studies Presented to Ufuk Esin*, 2. (ed). M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen, İstanbul. Arkeoloji ve Sanat, 2003, s. 151.

25 Frangipane, M. "A 4th Millennium Temple/Palace Complex at Arslantepe-Malatya. North-South Relations and the Formation of Early State Societies in the Norihern Regions at Greater Mesopotamia", *Paleorient XXIII/1*. 1997, s. 56.

26 Frangipane, M. "A 4th Millennium Temple/Palace Complex at Arslantepe-Malatya. North-South Relations and the Formation of Early State Societies in the Northern Regions at Greater Mesopotamia", *Paleorient XXIII/1*, 1997, s. 67; Frangipane, M. *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s. 275.

27 Frangipane, M. *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s. 251; Schmand-Besserat, D. *Before Writing. From Counting to Cuniform*, Autin: University of Texas Press, 1992, s. 85, 116.

28 Schmand-Besserat, D. *Before Writing. From Counting to Cuniform*. Autin: University of Texas Press, 1992, s. 85, 116; Sürenhagen, D. "The Dry-Farming Belt: The Uruk Period and Subsequent Developments", *The Origins of Cities in Dry-Farming Syria and Mesopotamia in the Third Millennium*, H. Weiss (ed). Guilford (CT), Four Quarters Publishing Co: 1986, s. 19-25; Kohlmeyer, K. "Habuba Kabira", *Oxford Encyclopedia 2*, 1997, s. 448; Driel, G. V. "Jebel Aruda: Variationson a late Uruk Domestic Theme", *Artefacts of Complexity: Tracking the Uruk in the Near East*, J. N. Postgate (ed). Archaeological Reports vol. 5, Warminster: Aris & Philips, 2002, 191-195; Frangipane, M., A. Palmieri. "Aspects of Centralization in the Late Uruk Period in Mesopotamian Periphery", *Origini 14/2*, 1988, s. 551; Rothman, M. S. *Tepe Gawra: The Evolution of a Small Prehistoric Center in Northern Iraq. Philadelphia: University Museum Monographs 112*, 2002; Rothman, M. S., M. J. Blackman. "Monitoring Administrative Spheres of Action in Late Prehistoric Northern Mesopotamia with the Aid of Chemical Characterisation of Sealing Clays". *Economy and Settlement in the Near East: Analyses of Ancient Sites and Materials*. N. F. Miller(ed), Philadelphia: MASCA Research Reports in Science, 1990, s. 35, 38; Rothman, M. S., B. Peasnall. "Societal Evolution of Small, Pre-State Centers and Polities: The Example of Tepe Gawra in Northern Mesopotamia", *Paléorient 25/1*, 2000, 110-111.

29 Frangipane, M. *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s. 222.

30 Algaze, G. "The Uruk Expansion. Cruss-Cultural Exchange in Early Mesopotamian Civilization", *Current Anthropology 30*, 1989a, s. 580; Algaze, G. *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization*, Chicago. University of Chicago Press, 1993, s. 76; Algaze, G. "Initial SocialComplexity in Southwestern Asia .The Mesopotamian Advantage". *Current Anthropology 42/2*. 2001, s. 208; Algaze, G. "The Prehistory of Imperialism: the Case of Uruk Period Mesopotamia". *Uruk Mesopotamia and Its Neighbors: Cross-Cultural Interactions and their Consequences in the Era of State Formation*. (ed). M. S. Rothman, Santa Fe: SAR Press, 2001a, s. 52; Efe, T. "Batı Anadolu. Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", *Arkeo Atlas 2*. 2003, s. 110.

31 Algaze, G. "The Uruk Expansion, Cross-Cultural Exchange in Early Mesopotamian Civilization". *Current Anthropology 30*, 1989a, s. 580; Algaze, G. *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization*. Chicago, University of Chicago Press, 1993, s. 78; Algaze, G. "The Prehistory of Imperialism: the Case of Uruk Period Mesopotamia", *Uruk Mesopotamia and Its Neighbors: Cross-Cultural Interactions and their Consequences in the Era of State Formation*, (ed). M. S. Rothman, Santa Fe: SAR Press, 2001a, s. 53.

32 Algaze, G. "Mesopotamian Expansion in the Second Half of the Fourth Millennium B.C.: An Early Instance of Momentum towards Empire", *Paleorient 15/1*, 1989, s. 580; Algaze. G. *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization*, Chicago. University of Chicago Press, 1993, s. 77-78.

33 Algaze, G. *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization*, Chicago, University of Chicago Press, 1993, s. 74, 84; Algaze, G. "The Prehistory of Imperialism: the Case of Uruk Period Mesopotamia", *Uruk Mesopotamia and Its Neighbors: Cross Cultural Interactions and their Consequences in the Era of State Formation*, (ed). M. S. Rothman, Santa Fe: SAR Press, 2001a, s. 53.

34 Harmankaya. S., Tanındi. O., Özbaşaran. M. *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 3. Kalkolitik*, 1998; Sürenhagen, D. "The Dry-Farming Belt. The Uruk Period and Subsequent Developments", *The Origins of Cities in Dry-Farming Syria and Mesopotamia in the Third Millennium B.C.*, (ed). H. Weiss, Connecticut, 1986, s. 26; Algaze, G. *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization*, Chicago. University of Chicago Press, 1993, s. 79-80.

TARİHSEL VE ARKEOLOJİK KAYNAK OLARAK ANADOLU VE TRAKYA'DA ANTİK SİKKELER

Nümizmatik ve Tarih

DOSYA EDİTÖRÜ: OĞUZ TEKİN

Eski Yunanca *nomos* sözcüğünden türetilmiş olan *nomisma* ve Latince *nummus*, sikke anlamını taşımaktadır. Bu nedenle sikkelerle uğraşan bilim dalı, numismatik (ya da daha yaygın kullanıldığı şekliyle nümizmatik) olarak adlandırılmaktadır. Sikkeler arkeolojik ve tarihsel birer belge olduğundan, her iki alan için de çok önemlidir. Ancak ne yazık ki numismatik Türkiye'de yeterince bilinen bir bilim dalı değildir. Bu konuyla bilimsel olarak ilgilenenlerin ve uluslararası yayın yapabilecek düzeyde olanların sayısı sanırım bir elin parmaklarının sayısını geçmez. Bunun bir nedeni bu konuya olan ilgisizlik ise, bir diğer nedeni de üniversitelerimizde bu konuda yeterli eğitimin verilmemesidir.

Altı yazardan altı yazıyı kapsayan bu dosyayı oluştururken, ülkemizde numismatik konusunda yapılanlara dikkat çekmek, sikkelerin tarihsel ve arkeolojik önemine vurgu yapmak ve okuyucularımızı numismatik dünyasının içine çekmek istedik. Kuşkusuz dosyamız antikçağ sikkeleriyle sınırlı kaldı; İslam devletlerinin (Emevi, Abbasi, Anadolu beylikleri, Selçuklu, Osmanlı vb.) sikkelerinin de bir başka dosya konusunu oluşturacağını umuyorum.

Oya Yağız, Tekirdağ-Karaevlialtı mevkiinde yer alan Heraion Teikhos kazılarında ele geçen Thrak ve Makedon krallarının sikkelerini ele alıyor. Thrak krallarının sikkeleri, diğer sikkelerle karşılaştırıldığında, koleksiyonlarda az bulunan sikkelerdendir. Bu nedenle Oya Yağız'ın yazısı hem Thrak sikkelerini bize tanıtmakta hem de Makedon sikkeleriyle birlikte bölgedeki Thrak kralları sikkelerinin sirkülasyonu hakkında fikir vermektedir.

Tolga Tek, hepimizin adını çok iyi bildiği Romalı devlet adamı Brutus'un Roma'dan çıkıp Anadolu'nun güneyine gelmesini, burada Lykialılardan para ve asker talep etmesini ve sonraki olayları anlatmaktadır. Brutus'un Anadolu'daki icraatları sanırım pek çok kişiye yabancı bir konudur.

Zeynep Çizmeli Öğün, Roma İmparatorluğu döneminde Anadolu'daki kentlerin kendilerini öne çıkarmak, propagandalarını yapmak veya önemli bir kent olduklarına vurgu yapmak için sikkeleri araç olarak kullandıklarına dikkati çekmekte ve Karadeniz bölgesindeki Neokaisareia ile Amaseia kentlerini örnek olarak sunmaktadır.

Aliye Erol, esas olarak bugünkü Ankara ve civarında hüküm süren Galatia Krallığı'nın son kralı Amyntas'ın sikkelerini ele almakta ve kralın problemli sikkeleri üzerinde durmaktadır. Erol, on yılı aşkın bir süre tahtta kalan Amyntas'ın Pisidia bölgesi ve Side'de basılan sikkelerindeki atribüsyon sorunlarına da değinmektedir. Bilindiği üzere Amyntas'ın MÖ 25'teki ölümünden sonra Galatia Roma Eyaleti yapılmıştır.

Filiz Dönmez Öztürk, özellikle Roma İmparatorluğu döneminde öne çıkan Anadolu'daki *homonoia* anlaşmaları üzerinde durmakta ve bu anlaşmaların nedenleri ve kentlere sağladığı avantajları sikkeler ışığında anlatmaktadır. Antikçağ'da kentler arasındaki ilişkilere ışık tutan *homonoia* sikkeleri, antik yazarlardan elde edemediğimiz bilgilere de ulaşmamıza olanak verdiğinden, tarihsel ve arkeolojik açıdan önemli bir kaynak grubunu oluşturmaktadırlar.

Oğuz Tekin, Anadolu'nun güneyinde, antik Kilikia bölgesindeki Nagidos'ta bulunan kazı sikkelerini tanıtmaktadır. Büyük çoğunluğunu Makedon, Ptolemaios ve Seleukos sikkelerinin oluşturduğu sikkeler, Nagidos'un helenistik dönem tarihinin anlaşılması için önemli katkı sağlamaktadır.

HELENİSTİK KRALLIKLARIN GÖLGESİNDEKİ BİR KOLONİ KENTİNDE SİKKE TEDAVÜLÜ

NAGIDOS KAZI SİKKELERİ

OĞUZ TEKİN

Nagidos'ta yürütülen arkeolojik kazıda 344 adet sikke bulunmuş olup sikkeler Mersin Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Kazı sikkeleri, Nagidos'ta Makedonların, Ptolemaiosların ve Seleukosların etkisini açıkça ortaya koymakta olup aynı zamanda kentin MÖ 2. yy başlarından itibaren terk edilmeye başlandığını ya da en azından MÖ 2. yy ve sonrasında sikke dolaşımının olmadığını işaret etmektedir.

Güney Anadolu'daki antik Kilikia bölgesi kentlerinden biri olan Nagidos (bugün Bozyazı, Paşabeleni tepesi), 1998-2002 arasında Mersin Üniversitesi'nden Prof. Dr. Serra Durugönül başkanlığında bir ekip tarafından kazılmış ve kazıya ilişkin değerlendirme ve sonuçlar bir yayınla kamuoyuna duyurulmuştur.

Büyük Kolonizasyon döneminde, olasılıkla MÖ 7. yüzyılda, Samos kolonisi olarak kurulan Nagidos'un tarihi ancak MÖ 5. yüzyıldan itibaren daha sağlıklı olarak izlenebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, Pers dönemi öncesine ilişkin bilgilerimiz puslu ve azdır. Kazıda bulunan sikkeler (ve de yazıtlar) Nagidos'un (önceki dönemlere nazaran) ağırlıklı olarak Helenistik dönemde önem kazanmış bir koloni kenti olduğunu işaret etmektedir.

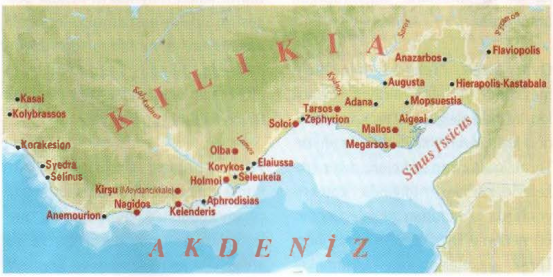
Res. 1:
II. Ptolemaios Philadelphos (MÖ 285 - 246). Arka yüz: şimşek demeti üstünde kartal. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ. **Bronz Obol, 15,6 gr., 27 mm. Kazi env. no. Na.2000.30.M.**

MAKEDONIA KRALLIĞI SİKKELERİ

Kazılar sırasında 72 adet Makedon sikkesi bulunmuştur; bu rakam toplam sikke sayısının %21'ini oluşturmaktadır. Sikkelerden yalnızca biri gümüş olup geri kalanlar bronzdur. Makedon sikkeleri içerisinde birinci sırayı 40 sikke ile Herakles başı / sadak içinde yay ve gürz tipi alırken, onu, yaklaşık yarısı oranında sikke ile Makedon kalkanı / Makedon miğferi tipi izlemektedir.[2] Makedon sikkeleri içinde en büyük grubu oluşturan Herakles başı / sadak içinde yay ve gürz sikkeleriyle Makedon kalkanı / Makedon miğferi sikkelerinin darp yerlerinin Salamis ve Tarsos gibi Nagidos'a yakın yerler olduğunun saptanmasına rağmen çoğunun darp yerini belirlemek güçtür. Nispeten kayda değer miktarda (9 adet) ele geçen ve çoğunun Salamis (Kıbrıs'ta) darbı olduğu anlaşılan I. Demetrios Poliorketes (MÖ 306/305-283) sikkelerinin bazılarının -tahrip olmaları nedeniyle- tam teşhis ve tanımlarının yapılması güçtür. Bu grup sikkeler MÖ 3. yüzyılın başlarına tarihlendirilmekte olup kazıda ele geçen Makedon sikkelerinin en geç tarihli olanlarıdır.

PTOLEMAIOS KRALLIĞI SİKKELERİ

Kazıda bulunan Ptolemaios sikkeleri, tüm kazı sikkelerinin yaklaşık %17'sini

oluşturmaktadır. Bu, nispeten yüksek bir rakam olup anlaşılabilir bir durumdur. Zira biliyoruz ki Ptolemaiosların Kilikia bölgesine özel bir ilgileri vardı. Nagidos, Büyük İskender'in ölümünden sonra bazen Seleukosların bazen de Ptolemaiosların egemenliğine girmişti. Mersin Müzesi'ndeki yazıt,[3] Ptolemaiosların Nagidos ve civarındaki etkinliği hakkında güzel bir örnektir. Ptolemaiosların Kilikia'ya ulaşmalarındaki yollardan biri Doğu Akdeniz (Levant) kıyıları üzerinden ise, diğeri Kıbrıs üzerindendi. Kilikia, Ptolemaiosların Anadolu'da ulaşabilecekleri ve kontrol altında tutabilecekleri en yakın bölgeydi.

Nagidos kazılarında ele geçen Ptolemaioslara ait sikkeler arasında her ne kadar I. Ptolemaios Soter'in (MÖ 305/304-283/2) sikkeleri varsa da en fazla sikke II. Ptolemaios Philadelphos'a (MÖ 285-246) aittir. Bu da bize, Nagidos'un Ptolemaioslarla ilişkisinin esas olarak II. Ptolemaios zamanında yoğunluk kazandığını işaret etmektedir. Kazıda bulunan en geç tarihli Ptolemaios sikkeleri ise IV. Ptolemaios Philopator'a (MÖ 221-204) aittir. Böylece, numismatik kanıtların ışığında, MÖ 3. yüzyılın ikinci çeyreğinden MÖ 2. yüzyılın başlarına kadar olan zaman diliminde (yaklaşık 75 yıl) Ptolemaiosların Nagidos'taki varlığından / etkisinden söz edilebilir.

Ptolemaioslara ait sikkelerin sınıflandırılması, krallara ve darphanelere atfedilmeleri halen bazı sorunlar taşımaktadır. Define buluntularının yanı sıra üslup ve darp teknikleri bu konuda yardımcı olmaktadır. Ayrıca yoğun darp nedeniyle, her zaman yeni varyasyonlar çıkmaktadır. Ptolemaioslara ait sikkeler (özellikle bronzlar) uzun süre aynı tiplerle basılmıştır: Ön yüzde Zeus başı, arka yüzde şimşek demeti üstünde kartal (Res. 1). İkinci önemli sikke tipi, İskender başı / kartaldır. Sikkelerden bazılarının üzerinde yer alan trident kontrmarkı nedeniyle, (Res. 4) onları, II. Ptolemaios Philadelphos'a atfettik.[4] Esas olarak bronz sikkelerin arka yüzlerine vurulan trident kontrmarkı Kıbrıs'ta yoğun olarak uygulandığından, Nagidos kazı sikkeleri arasında bulunan örneklerin de Kıbrıs'ta kontrmarklanmış olduklarını düşünmekteyiz. Kontrmarkların krali / resmi niteliği olduğu da açıktır.

Kazıda ele geçen ve önceki yazımda[5] IV. Ptolemaios'a atfettiğimiz ön yüzde Zeus başı, arka yüzde şimşek demeti üstünde kartal ve kartalın sol kanadı yukarısında bereket boynuzu bulunan sikkeleri (Res. 2) -yapmış olduğumuz yeni değerlendirmenin ışığında- III. Ptolemaios'a atfediyoruz.[6] Ön yüzde Ammon başı, arka yüzde şimşek demeti üstünde kartalın yer aldığı bir sikke (Res. 7), arka yüzde yer alan bereket boynuzu kontrmarkından dolayı[7] IV. Ptolemaios'a atfedilmiştir.

Kazıda bulunan Ptolemaioslara ait sikkelerden ön yüzde Ammon başı, arka yüzde Aphrodite kült heykelinin yer aldığı sikkeler genelde III. Ptolemaios'a,[8] bazen de V. Ptolemaios'a[9] atfedilmektedir (Res. 3). Biz burada, bu grup sikkeleri III. Ptolemaios'a atfettik. Bunu yaparken, Nagidos kazılarında MÖ 2. yüzyıl içlerine kadar tarihlenen sikkelerden ele geçmemiş olmasını ölçü aldık ve dolayısıyla sikkelerin V. Ptolemaios'un nispeten daha geç tarihteki iktidarı sırasında basılmış olmasının daha zayıf bir ihtimal olduğunu düşünerek tercihimizi III. Ptolemaios'tan yana kullandık.

Res. 2
III. Ptolemaios Euergetes (MÖ 246-222).
Arka yüz: şimşek demeti üstünde kartal, başının sağında bereket boynuzu.
ΒΑΣΙΛΕΩΣ [ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ].
Bronz Pentobol, 47.8 gr, 40 mm.
Kazı env. no. Na. 2001.417.

Res. 3
III. Ptolemaios Euergetes (MÖ 246-222).
Ön yüz: Zeus Ammon başı; Arka yüz: Aphrodite kült heykeli.
ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ.
Bronz Obol, 11.8 gr, 26 mm.
Kazı env. no. Z 5.

SELEUKOS KRALLIĞI SİKKELERİ

Nagidos'ta bulunan Seleukos Krallığı sikkeleri, Makedonia, Ptolemaios ve Nagidos sikkelerinden sonra 28 adet ile (%8) dördüncü büyük grubu oluşturmaktadır. Seleukosların sikkeleri I. Seleukos ile III. Antiokhos arasındaki döneme tarihlendirilmektedir. Ele geçen sikkeler arasındaki bir grup, nadir Seleukos Krallığı sikkeleri arasında bulunmalarından dolayı ilgi çekicidir. Bu sikkeler, yaklaşık 11 mm çapında ufak bronz sikkelerden oluşan ve ön yüzde kanatlı Medusa başının, arka yüzde bukranion'un (öküz kafası) yer aldığı sikkelerdir. Sikkelerin bazı örneklerinde ΣΕ harflerinin bulunması, bunların I. Seleukos'a atfedilmelerini kolaylaştırmıştır. Yayımlanmış kataloglardan şimdiye kadar yalnızca birkaç örneğin bilindiği bu sikkelerden Nagidos'ta 9 adet ele geçmiştir. Bu grup sikkelerden üç adet, Imhoof-Blumer tarafından yayımlanmıştı; ağırlıkları 1.85, 1.08 ve 0.89 gram olarak verilmişti.[10] Lindgren-Kovacs kataloğundaki sikkenin ağırlığı ise 1.76 gr olup normalin üstünde bir ağırlığa sahiptir.[11] Sikkeler, içerisinde Pisidia sikkelerinin de olduğu bir paket içinde Imhoof-

Res. 4:
II. Ptolemaios Philadelphos (MÖ 285/84 - 246). Sikkenin arka yüzüne vurulmuş trident kontrmarkı. Silik olsa da şimşek demeti üstünde kartal da görülebilmektedir. Yazı silik. Bronz Obol, 16.00 gr., 28 mm. Kazı env. no. Na. 2001/516.

Res. 5:
I. Seleukos (MÖ 312-281) sikkesi. Ön yüz: Kanatlı Medusa başı; arka yüz: bukranion (öküz kafatası), yukarıda BA. Bronz 1.00 gr, 12 mm. Kazı env. no. Na. 2000/251.

Tablo: Kazı sikkelerinin dökümü

Makedonia Krallığı	72
Troas	
Abydos	1
Ionia	
Ephesos	1
Miletos	1
Samos	1
Karia	
Rhodos	1
Pamphylia	
Side	1
Kilikia	
Nagidos	35
Soloi	1
Pers Satrapları	1
Seleukos Krallığı	28
Ptolemaios Krallığı	60
Teşhis edilemeyen	141
TOPLAM	**344**

Blumer'e ulaştığında, önceleri darp yerleri için Anadolu'nun güneyinde bir yer önerilmişti. Ancak sikkeler Newell tarafından Sardeis darphanesine atfedilmiş[12] ve bu öneri Lindgren ve Kovacs[13] ile Houghton ve Lorber[14] tarafından da kabul görmüştür. Newell, bu sikkelerin darp yerinin -Sardeis'te basılmış Medusa başı / boğa sikkelerine benzer tipler taşıması nedeniyle- Sardeis olabileceğini önermişti. Ancak, Sardeis'te Medusa başı / bukranion sikkelerinden hiç ele geçmemiştir. Newell, yaklaşık 20 mm çapındaki Medusa başı / boğa sikkelerini ana birim, yaklaşık 11 mm çapındaki Medusa başı / bukranion sikkelerini ise yarım birim olarak tanımlamıştır.

Nagidos'ta ele geçen Medusa başı / bukranion sikkelerinin, Sardeis gibi bölgeye nispeten uzak bir yerden gelmiş olmaları ihtimali zayıftır; bir doğu darphanesi daha uygun görünmektedir. I. Seleukos zamanında Medusa başı / boğa sikkelerinin darp yerleri göz önüne alındığında olası darphane adayları arasında Sardeis, Magnesia (Menderes kıyısındaki), Antiokheia (Orontes kıyısındaki), Seleukeia (Tigris kıyısındaki), Susa, Ekbatana ve Ai Khanoum öne çıkmaktadır. Ancak parametreler arasındaki ikinci önemli nokta da bu darphanelerin Nagidos'a olan mesafesidir. Bu durumda, söz konusu darphanelerin çoğu uzakta olduğundan, devre dışı kalmaktadırlar. Dolayısıyla Nagidos'a en yakın darphane olarak Antiokheia kalmaktadır. Kuşkusuz bu iki noktayı (tip ve darphane uzaklığı) göz önüne alarak yaptığımız değerlendirme kesinlikten uzaktır ama yakın bir olasılıktır. Ön yüzde kanatlı Medusa başının olduğu bu emisyonlarda, arka yüzde tos vurma pozisyonunda bir boğa yer almaktadır. Üstelik Antiokheia'da basılmış bir emisyonda[15] ki çap olarak aynı birimde olmaları gerekir, ön yüzde yine kanatlı Medusa başı yer alırken, arka yüzdeki boğanın yukarısında BA, altında ΣΕ vardır. Yani, bu emisyon, ön yüzde kanatlı Medusa başı, arka yüzde bukranion'un yer aldığı Newell, *WSM*, no. 1358'deki sikke, Lindgren-Kovacs, no. 1752'deki ΣΕ inisiyalli sikke ve Nagidos kazısında bulunan BA inisiyalli sikkeler ile (Res. 5) benzerlik göstermektedir. Ayrıca, Sardeis kazılarında, Medusa başı / boğa tipli sikkelerin Antiokheia darplı olanlarından da bulunmuştur.[16] Bu nedenlerle, Medusa başı / bukranion sikkelerinin de Sardeis yerine, Antiokheia, (Nagidos'u da göz ardı etmeden) Orontes kıyısındaki Antiokheia darphanesine yerleştirilmesini önermekteyiz.[17] Dolayısıyla Nagidos örnekleri, Medusa başı / boğa sikkelerinin yarı birimi veya yine aynı tipi taşıyan 11-14 mm çapındaki sikkelerin[18] bir varyasyonu olabilir.

NAGIDOS SİKKELERİ

Kazılarda ele geçen Nagidos sikkeleri, 35 sikke ile üçüncü sıradadır (%11). Her ne kadar Nagidos sikkelerinin sayıca diğerlerinden fazla olması beklense de, fiilen kendisinden daha

fazla sayıda olan sikkelerin kent sikkeleri değil de daha geniş bir coğrafi alanda dolaşımda olmaları hiç yadırganmayacak krali nitelikli (Makedonia ve Ptolemaioslar) sikkeler olması, bu beklentiyi geçersiz kılmaktadır. Anlaşılan o ki, MÖ 4. ve 3. yüzyıllarda, Nagidos'ta kayda değer miktarda Makedon ve Ptolemaioslara ait sikkeler, Nagidos sikkeleriyle birlikte dolaşımdaydı.

Nagidos kazı alanı.

Kazı arşivi

Bir yüzlerinde Aphrodite ve Pan başının yer aldığı Nagidos'un ufak birimdeki gümüş sikkelerinin diğer yüzündeki baş, bazı kataloglarda[19] "sakallı baş (Dionysos?)" olarak tanımlanmaktadır. Ancak, Nagidos'un gümüş staterlerinde Dionysos'un betimlenmiş olması, ayrıca küçük birimdeki bronz sikkelerinde kantharos ve amphoranın ana tip olarak kullanılması, Dionysos'un Nagidos'ta özel bir ilgi / saygı gördüğünü işaret etmektedir. Bu nedenle, kazıda ele geçen ufak bronz sikkelerdeki söz konusu başın Dionysos olması gerekir.

Kazıda ele geçen Nagidos kazı sikkeleri arasında en büyük grubu yaklaşık 10 mm çapındaki Pan başı / amphora sikkeleri ile yaklaşık 15 mm çapındaki Aphrodite başı / kantharos sikkeleri oluşturmaktadır. Tüm Nagidos sikkeleri arasında yalnızca ikisi gümüş olup, diğerleri bronzdur.

Kazı sikkeleri arasında, Abydos, Ephesos, Miletos, Samos, Rhodos, Side ve Soloi (Res. 6) birer sikke ile temsil edilmektedir.

OĞUZ TEKİN
İÜ ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

Res. 6: Kilikia'daki Soloi kenti sikkesi (MÖ. 4. yüzyılın ikinci yarısı). Ön yüz: Athena başı; arka yüz: üzüm salkını. Bronz 1.5 gr., 11 mm. Bronz env. no. 2001/532.

Res. 7: IV. Ptolemaios Philopator (MÖ 222/21-205-04) sikkesinin arka yüzüne vurulmuş bereket boynuzu kontrmarkı. Ana tip, şimşek demeti üstünde kartal ve ΒΑΣΙΛΕΩΣ [ΠΤΟΛΕ] ΜΑΙΟΥ. Bronz Trihemiobol, 22.4 gr, 29 mm. Kazı env. no. 573 (sağda).

DİPNOTLAR

1 S. Durugönül (ed.), *Nagidos. Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları*, Adalya Ek Yayın Dizisi 6, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2007. Ayrıca bkz. S. Durugönül, "Nagidos'un Tarihteki Yeri", *Kilikia: Mekanlar ve Yerel Güçler, Uluslararası Çiviyazılı Masa Toplantısı Bildirileri, İstanbul, 2-5 Kasım 1999*, (ed. E. Jean, AM. Dinçol ve S. Durugönül), s. 429-443.

2 Anonim Makedon sikkelerinin tarihlendirilmesine ilişkin bkz. K. Liampi, "Zur Chronologie der sogennanten 'anonymen' makedonischen Münzen des spaten 4 Jhs. v. Chr.", *JNG* 36 (1986), s. 41-65.

3 C. H. Habicht-C.P. Jones, "A Hellenistic Inscription from Arsinoe in Cilicia", *Phoenix* XLXXX (1989), s. 317-346.

4 II. Ptolemaios sikkelerine vurulan ve Kıbrıs krikenli olduğu düşünülen kontrmarklar konusunda bkz. A. Davesne, "Une contremarque au trident sur certaines monnales de Ptolemée II Philadelphe", *BSFN* 42/2 (1987), s. 145-149; H. C. Nøeske, "Gegenstempel auf prolemäischen Bronzemünzen", *Mitteilungen des Deutsches Archäologischen Instituts Abteilung Kairo*, Band 51 (1995), s. 195-206; W. Schülze, "A 'trident' contermark from Cyprus on bronze coins of Ptolemy II Philadelphus", *Numismatic Circular* (2001), s. 363-365.

5 O. Tekin, "Sikkeler", *Nagidos. Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları*, ed. S. Durugönül, Adalya Ek Yayın Dizisi 6, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2007, s. 193-198.

6 S.M. Huston-C.C. Lorber, "A Hoard of Ptolemaic Bronze Coins in Commerce, Octobre 1992 (CH 8, 413)", *Numismatic Chronicle* (2001), no. 4-12, 16-34; *Syllogе Nummorum Graecorum VII. The Hart Collection.Blackburn Museum*, Oxford, 1989, no. 1167, 1169, 1171. Bu noktaya dikkatimi çeken sayın Catharine C. Lorber'e teşekkür ederim.

7 Bereket boynuzu kontrmarkının IV Ptolemaios sikkelerine vurulmuş olmasıyla ilgili bkz.: Nøeske, *a.y.n. eser*, 203; W. Weiser, *Katalog Ptolemäischer Bronzemünzen der Sammlung des Instituts für Altertumskunde der Universität zu Köln*, West-deutscher Verlag GmbH Opladen, 1995, 86, no. 140; M. Jungfleisch, "Reflexions de praticien sur les monnaies ptolemaique en bronze", *BIC* 30 (1949), s. 57; Huston-Lorber, *a.y.n. eser*, 14 ve 19, lev. 5-6.

8 I. N. Svoronos, *Τα νομισματα των Κρατους των Πτολεμαιων*, Athens, 1904, 15,7, lev. XXX, 15 vd.; *British Museum Catalogue of Greek Coins. The Ptolemies. King of Egypt* (haz. R.S. Poole), Bologna, 1963, no. 57 v.d.; *Syllogе Nummorum Graecorum Denmark. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum. Egypt: The Ptolemies*, Copenhagen, 1977, no. 644 vd.

9 Weiser, *a.y.n. eser*, no. 107-111.

10 F. Imhoof-Blumer, *Zur griechische und römische Münzkunde*, Genf, 1908, 234, no. 2, lev. VIII, 23.

11 H.C. Lindgren- F.L. Kovacs, *Ancient Bronze Coins of Asia Minor and Levant from the Lindgren Collection*, California, 1985, no. 1752.

12 E.T. Newell, *The Coinage of the Western Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochus III*, ANS, New York, 1941, no. 1358, lev. LIII, 15-16.

13 Lindgren-Kovacs, *a.y.n. eser*, no. 1752.

14 Houghton-Lorber, *a.y.n. eser*, no. 7.

15 Houghton-Lorber, aynı eser, no. 23 ve Newell 1941, no 928.

16 T.V. Buttrey- A. Johnston-K.M. MacKenzie-M.J. Bates, *Greek, Roman, Byzantine and Islamic Coins from Sardis*, Massachusettes, 1981, no. 353 ve 355.

17 Medusa başı / bukranion sikkelerinden 9 adet bulunması, darp yerlerinin Nagidos olabileceği fikrini de mümkün kılmaktadır. Zira, Seleukoslann ana darphanelerin yanı sıra, bazen (askeri amaçlı, garnizon) geçici darp yerlerini de kullandıkları bilinmektedir. Bu noktaya dikkatimi çeken sayın Catharine C. Lorber'e teşekkür ederim. Bkz. C.C. Lorber, "The Ptolemaic Mint of Ras Ibn Hani", *Israel Numismatic Research* 2 (2007), s. 63-75 ve S. Psoma, "Bronze Currency for the Garrison of Antiochos I/Ilat Maroneia", s. 239-242, şurada: S. Psoma, C. Karadima, D. Terzopoulou, *The Coins from Maroneia and the Classical City of Mo'yuoti*, Athens, 2008.

18 Houghton-Lorber, *a.y.n. yer*, no. 23.

19 *Syllogе Nummorum Graecorum France. 2. Cabinet des médailles, Pamphylie-Cilicie*, Paris, 1993, no. 6-13.

ROMA İÇ SAVAŞI SIRASINDA

BRUTUS'UN LYKIA SEFERİ SİKKELERİ

AHMET TOLGA TEK

Caesar ile Pompeius arasında çıkan iç savaşa Pompeius saflarında katılan Brutus, bu sırada görev yaptığı Kilikia'dan, MÖ 49 yılında yapılan Pharsalus savaşına katılmak üzere Makedonya'ya gelmiştir. Savaşta zafer kazanan Caesar'a esir düşen Brutus af dilemiş ve ardından Caesar'ın hizmetine girmiştir. Pek çok yazar, Caesar'ın, metresi olan Brutus'un annesi Servilia'nın etkisi ile Brutus'u affederek himayesi altına aldığını öne sürer.

Roma tarihinin ünlü figürlerinden birisi olan Brutus'u, hepimiz Julius Caesar'ın suikastçılarından birisi olarak biliriz. Bu isim, Shakespeare'in oyunu "Julius Caesar"da, Caesar'ın repliği, "*et tu, Brutus?* (sen de mi, Brutus?)" soru cümlesi ile hafızalarımıza kazınmıştır. Böylelikle Brutus'un adı "kişinin en yakınından gelen ihaneti" tanımlayan bir kelimeye dönüşmüştür; bilinçaltımızda kalleşlikle eşdeğer tuttuğumuz bir addır. Hatta Dante, *Inferno*'sunda, Brutus'u ve arkadaşı Cassius'u, diğer ünlü bir hainle yan yana getirir; İsa'ya ihanet eden Yehuda (Judas) ile beraber "cehennemde şeytanın üç ağzının içinde sonsuza dek çiğnenecek üç kalleş" olarak anar. İşte bu meşhur Brutus, Anadolu'ya pek çok kere gelmiş ve burada sikke bastırmıştır.

Roma'nın önemli ailelerinin birinden gelen Quintus Servilius Caepio Brutus, MÖ 85 ile 42 yılları arasında yaşamıştır. Amcası Cato Kıbrıs valiliğine atanınca, Brutus da onun hizmetine girerek politik kariyerine başlamıştır. Kıbrıs'ta iken, yan iş olarak yüksek faizle halka borç para vererek tefecilik yapan Brutus, Roma'ya oldukça zenginleşerek dönmüştür! Caesar ile Pompeius arasında çıkan iç savaşa Pompeius saflarında katılan Brutus, bu sırada görev yaptığı Kilikia'dan, MÖ 49'daki Pharsalus savaşına katıl-

Caesar'ın öldürülmesini tasvir eden bir tablo.

(Vincenzo Camuccini,1773-1844. "Morte di Giulio Cesare" 1798).

Brutus, Caesar suikastıyla ilgili meşhur sikke tipinde, suikastın hürriyet amacıyla yapıldığı propagandasını yapmaktadır. Gümüş denarius. Ön yüz: Brutus'un başı sağa dönük. Arka yüz: İki hançer arasında pileus (hürriyeti sembolize eden şapka) ve EID. MAR yazılı. (= 15 Mart, Caesar'ın öldürüldüğü günün tarihi). (yan sayfa üstte)

Ref: Crawford no. 508/3. Foto: *Classical Numismatic Group, Mail Bid Sale 66*, 2004, lot 1326.

mak üzere Makedonya'ya gelmiştir. Savaşta zafer kazanan Caesar'a esir düşen Brutus af dilemiş ve ardından Caesar'ın hizmetine girmiştir. Pek çok yazar, Caesar'ın, metresi olan Brutus'un annesi Servilia'nın etkisi ile, Brutus'u affederek himayesi altına aldığını öne sürer; hatta Plutarkhos daha da ileri giderek, Caesar'ın Brutus'un gerçek babası olduğunu bile yazmıştır. Ancak Brutus doğduğunda Caesar sadece 15 yaşında olduğuna göre bu iddia çok da olası değildir.

Caesar'ın himayesinde hızla yükselen Brutus önce Gallia Cisalpine valiliğine getirilmiş, sonra da MÖ 45'te Roma kentinin en önemli idari mevkilerinden birisi olan şehir praetorluğuna aday gösterilmiştir. O sıralar Roma'da *dictator* olan Caesar'ın gittikçe güçlenmesi ve özellikle halk lehine ama soyluların aleyhine bazı kararları senatodan geçirmesi, senato içerisinden bir grup senatörün Caesar'a karşı bir suikast planlamaya başlamalarına neden olmuştur. Brutus da, kendi tarifiyle, "cumhuriyetin değerlerini ve hürriyeti (*libertas*) tiranlığa karşı korumak üzere" bu komploya katılanlar arasındadır ve Cassius ile beraber bu hareketin başına geçmiştir. MÖ 15 Mart 44'te (l.at.: *eidibus martiis* = 3. ayın ortası) senatoda Caesar'a saldıran suikastçılar onu öldürerek amaçlarına ulaşırlar.

Suikast sonrasında Roma'da halk ikiye bölünür. Caesar'ın ölümü ile cumhuriyetin tiranlıktan kurtulduğunu düşünenler olsa da, halk arasında Caesar oldukça popüler bir liderdi. Bu nedenle senato, Caesar'ı tiran ilan etmez ve cenazesi büyük bir törenle gömülür. Diğer yandan, Brutus ve arkadaşlarına da af çıkartılır. Ancak özellikle halkın tepkisinin artması nedeniyle Roma'dan ayrılmaları istenir. Brutus, Girit adasına gönderilir.

MÖ 43 yılında consul seçilen Caesar'ın yeğeni ve evlatlığı Octavianus'un (ileride Roma'nın ilk imparatoru olarak Augustus ismini alacaktır) ilk icraatlarından bir tanesi, Senato'nun Caesar suikastçılarını "katil ve devlet düşmanı" ilan etmesi olmuştur. Bunun üzerine Brutus ve arkadaşları, çıkacak iç savaşa katılmak üzere para ve asker toplamaya başlar, Brutus. önce Atina ve civarından kuzeye doğru hareket ederek asker toplar. Burada Asia Eyaleti'nden, yani Batı Anadolu'dan İtalya'ya götürülmekte olan 500.000 drahmilik vergiyi taşıyan gemilere rastlar ve bunlara da el koyar.

Brutus daha sonra kuzeye ilerleyerek Makedonya'ya gelir ve buradan Trakya'ya ve sonra Anadolu'ya geçer. Kyzikos'ta (Erdek yakınları), Bithynia şehirlerinin gemilerinden bir donanma hazırlar. Appianos'a göre, bu şehirde masraflarını karşılamak için sikke basar. Daha sonra Smyrna'ya (İzmir) gelir. Burada, Suriye'den para ve askeri birlikler getiren arkadaşı Cassius ile buluşur. Oradan, Roma'nın müttefiki, ancak bağımsız iki devlet olan Rodos Cumhuriyeti ve Lykia Federasyonu'ndan para ve asker talep etmek üzere güneye ilerlerler.

Lykia Birliği, MÖ 46 yılında Caesar aracılığı ile Roma Cumhuriyeti ile yeni bir ittifak anlaşması yapmıştı. Bu anlaşmaya göre, Lykialılar "Roma'nın düşmanlarını sınırlarından geçirmeyecek," "Roma ile karşılıklı olarak, birbirlerinin düşmanlarına, para, kumanya, silah, gemi, para vermeyecek ve başka bir şekilde yardım etmeyecek," "her iki devletten bir tanesi savaşa girerse, diğeri mümkün olan her şekilde ona yardımı edecek"ti. Ayrıca Caesar, çeşitli nedenlerle Lykia'dan ayrılmış olan Telmessos (Fethiye), Khoma (Hacımusalar Höyüğü, Elmalı), Phaselis (Tekirova Köyü yakını, Kemer) gibi yerleri Lykialılara iade etmektedir. Belki de bu anlaşmanın temeli, Caesar'ın Aleksandria'ya (İskenderiye) giderken Rodos'ta on gün konaklaması sırasında atılmıştı. Lykialılar Aleksandria savaşında Caesar'a yardıma giden 44 gemiden 5'ini göndermişlerdi.

Dolayısıyla, Brutus bir Roma generali olarak Lykia'dan yardım talep etme hakkına sahipmiş gibi görünmekle

Brutus'un bu sikkesi doğrudan Lykia seferi ile ilişkilidir. Ön yüzdeki baş, Lykia Birliği sikkelerindeki Lykia'nın baş tanrısı Apollon'un tipinden kopyalanmıştır. Gümüş denarius. Ön yüz: Apollon'un defne çelenkli başı sağa. Arka yüz: Ganimet olarak ele geçirilmiş zırh, miğfer ve iki adet kalkandan oluşan trophaion (zafer anıtı) ve iki yanda oturan esir Lykialılar. (ortada)

Ref: Crawford 503/1. Foto: *UBS Gold & Numismatica. Auction 78*, 2008, lot 1152.

Brutus'un Lykia seferine gönderme yaptığı ikinci sikkesi. Bu sikke, arka yüzünde, kithara, sadak, defne dalı gibi Lykialıların baş tanrıları Apollon ve Artemis'e ait ve Lykia sikkelerinde kullanılan sembolleri içermektedir. Ön yüzündeki Libertas başı, Brutus'a yardım eden Oinoandalıların sikkelerindeki Artemis başına oldukça benzemektedir; ya kalıpları aynı sanatçı yontmuş olabilir veya Oinoandalılar (ya da Brutus'un sikke basımcıları) birbirlerinin sikkelerindeki tipi kopyalamış olabilirler. Gümüş denarius. Ön yüz: LEIBERTAS, Libertas (=hürriyet) başı. Arka yüz: sadak, kithara ve üzerine ip/sûs bağlı defne dalı. (en altta)

Ref: Crawford no. 501/1; Foto: *Classical Numismatic Group, Triton XII*, 2009, lot 521.

Brutus'un, Lykia seferine gönderme yaptığı üçüncü sikkesi. Gümüş denarius. Ön yüz: Apollon başı, sağa dönük, yanında sembolü kithara. Arka yüz: Victoria (=zafer) savaşta ele geçirilen zırh, miğfer, kalkan ve kılıçtan oluşan trophaiona zafer çelengi takıyor.

Ref: Crawford no 524/1. Foto: *Classical Numismatic Group, Triton XII, 2009, lot. 523.*

Brutus'un Parthia Krallığı'na gönderdiği elçisi Labienus'un sikkesi. Parthia Krallığı Brutus'un yardım talebine, Labienus'un emrine bir süvari birliği vererek yanıt verir; ancak Philippi savaşlarına yetişemeyen bu birlik, Brutus'un ölümü üzerine Anadolu kentlerini yağmalar. Gümüş denarius. Ön yüz: Labienus başı, sağa dönük. Arka yüz: Eyerinde sadak ve yay asılı bir Parthia atı.

Ref: Crawford 524/2. Foto: *UBS Gold & Numismatica, Auction 78, lot 1181.*

beraber, Roma Senatosu tarafından düşman ilan edildiği için, Lykialıların da kendisine karşı durmaları gerekiyordu. Kuşkusuz, aynı şekilde hareket eden Rodoslularla beraber Lykialılar, Caesar'ın anısına hürmet ederek, Brutus'un cumhuriyetçi partisini karşı safında yer almaktaydılar. Plutarkhos'tan öğrendiğimize göre, Lykialılar kendilerinden para ve asker talep eden Brutus'a karşı Naukrates önderliğinde ayaklanmışlardır. Bu kişi, büyük ihtimalle üç yıl önce Caesar ile yapılan antlaşmada Lykialıları temsil eden kişidir.

Plutarkhos ve Appianos, savaşın detaylarını da vermektedir bize. Yazdıklarına göre, Brutus'un ordusunun ilerlemesine karşı Lykialılar tepelere yerleşerek boğazları tuttular, ancak Brutus ani bir süvari saldırısı ile 600 kadar Lykialı askeri öldürüp, sonrasında pek çok köyü ve savunma noktasını ele geçirdi. Fakat Lykialılara hoş görünebilmek için aldığı bütün esirleri serbest bıraktı. Appianos'a göre, Lykialılarla sınır problemleri yaşayan Oinoandalılar da (İncealiler Köyü) Brutus'a yardım ederek ordusuna yol gösterdiler. Muhtemelen bütün bu çatışmalar Eşen Çayı Vadisi'nde gerçekleşmişti.

Bozguna uğrayan Lykialılar, tekrar savaşmak üzere Ksanthos (Kınık Köyü) kentinde toplandılar ve Brutus da şehri kuşattı. Ksanthoslular şehirlerinden çıkıp Romalıların kuşatma kulelerini ateşe vermeye çalışırken, geri çekilme esnasında 2000 kadar Romalı asker de şehre girmeyi başarır. Dışarıdaki birliklerin de içeri girmesiyle şehri kaybeden Ksanthoslular, esir düşmektense önce ailelerini kendi elleri ile öldürürler ve sonrasında da bütün şehri ateşe verirler. Daha önce Perslere karşı da aynı şeyi yapan Ksanthos halkı, bu nedenle tekrar hürriyet uğruna yok olur. Brutus'un askerleri sadece 150 kadar Ksanthosluyu esir alabilmiştir.

Brutus daha sonra Patara'ya (Gelemiş Köyü) gider. Ksanthos'un yok edilmesi üzerine dehşete düşen Patara halkı Brutus'a teslim olur.

Şehirdeki bütün altın ve gümüşün kendisine teslim edilmesi ile, Brutus buradan kimseye zarar vermeden ayrılır. Myra (Demre) üzerine gönderdiği komutanı Lentulus Spinther ise, Andriake (Çayağzı) limanının ağzını kapatan zinciri kırmayı başararak burayı ele geçirmiş ve tıpkı Patara gibi Myra da aynı şartlarla teslim olmuştur. Brutus diğer Lykia kentlerine de elçiler göndererek gemi, asker ve para toplar. Plutarkhos'a göre, Brutus Lykia'dan sadece 150 talent alabilmiş, buna karşılık Cassius, daha zengin bir yer olan Rodos'tan 800 talent toplamıştır. Her iki general de amaçlarına ulaşarak Sardis'te (Sart, Salihli) buluşurlar. Daha sonra, hazır olan ordu tekrar Balkanlar'a geçer.

Octavianus ve Marcus Antonius'un orduları ile Cassius ve Brutus'un orduları MÖ 3 Ekim 42 tarihinde Philippi'de karşılaşır. Birinci Philippi Savaşı'nda Brutus, Octavianus'un birliklerini yener, ancak Cassius da Marcus Antonius'a yenilir ve savaş sırasında öldürülür. 20 gün sonra yapılan İkinci Philippi Savaşı'nda ise Brutus bütün ordusunu kaybeder. Esir düşeceğini anlayınca da intihar eder.

MÖ 44 yılında Roma'dan ayrılan Brutus, MÖ 42 yılı sonuna doğru, ölümüne kadar olan yaklaşık 2 yıllık süre zarfında, yaklaşan savaşa hazırlanmak için Yunanistan ve Anadolu'dan asker toplamıştır. Ordusunda cumhuriyetçi parti fikirlerine yakın oldukları için Roma'dan kaçıp kendisine katılanlar olduğu gibi, Caesar tarafından yenilen Pompeius'un ordusunun artıkları da bulunmaktaydı. Ancak birliklerinin bir kısmı, kendisine Ksanthos'a karşı yol gösteren Oinoandalılar gibi, veya zorla askere alınan Lykialılar gibi yerel kökenliydi. Ama hiç kuşkusuz ordusunun büyük bir kısmı savaştan fayda uman maceraperestler ve paralı askerlerden oluşuyordu.

Brutus'un para basımı, Cassius ile beraber toplamayı başardığı 17 lejyonluk askere maaş ödenmesinin yanı sıra, hazırladığı deniz filosunun masraflarını karşılama ve bütün ordusunun ihtiyacı olacak erzak ve malzemelerin temin edilmesi amacını taşıyordu. Ayrıca sikkelerin basılmasında politik propaganda amacı da vardı. İlginç bir şekilde, bazı örneklere portresinin basılması, her ne kadar aynı şekilde portre basan Octavianus ve Marcus Antonius sikkelerine bir cevap ise de, aslında Brutus'u, savaştığını iddia ettiği tiranlığa yaklaştıran bir uygulamadır. Çünkü Romalılar sikke portrelerini

Brutus'un Lykia seferi ile Cassius'un Rhodos seferinin beraber kutlandığını işaret eden sikke. İki gemi pruvasından birisi Cassius'un Rodos donanmasını yenmesine, diğeri ise Lentulus Spinther'in donanma ile Andriake limanını alarak Myra'yı ele geçirmesine gönderme yapıyor olmalı. Altın aureus. Ön yüz: Defne çelengi içinde, ordu tarafından imparator ilan edilmiş Brutus'un büstü. Arka yüz: İki gemi pruvası üzerinde ele geçirilen silahlardan oluşan trophaion.

Ref: Crawford 507/1. Foto: *Classical Numismatic Group*, Triton XII, 2009, lot 529.

Brutus kuzeye ilerleyerek Makedonya'ya gelir ve buradan Trakya'ya ve sonra da Anadolu'ya geçer. Kyzikos'ta, Bithynia şehirlerinin gemilerinden bir donanma hazırlar. Appianos'a göre, bu şehirde masraflarını karşılamak için sikke basar. Daha sonra Smyrna'ya gelir. Burada, Suriye'den para ve askeri birlikler getiren arkadaşı Cassius ile buluşur.

hükümdarlık emaresi olarak algılıyordu ve bu nedenle Roma cumhuriyet döneminde sikkelere genellikle yaşayan kişilerin portreleri basılmamış, ancak yaşayanlar yerine sikkeyi bastıran kişilerin ailelerinden tarihte rol oynayan ünlü fertlerin portreleri ya da aile veya kişisel işaretleri basılarak propaganda yapmalarına izin verilmiştir.

Brutus'un düşmanları genç Caesar Octavianus (Augustus) ve Marcus Antonius. Altın aureus. Ön yüz: Genç Octavianus Caesar'ın başı, sağa dönük. Arka yüz: Marcus Antonius'un başı, sağa dönük.

Ref: Crawford no. 529/1. Foto: *Numismatica Ars Classica*, Auction 41, 2007, lot 35.

Brutus'un ölümünden sonra da sorunlar devam etmiştir. Örneğin Brutus'un doğudaki Parthia Krallığı'na yardım istemek için gönderdiği elçisi Labienus, Parth süvarileri ile beraber MÖ 39 yılında Kilikia'da Marcus Antonius'a yenilene kadar, Karia bölgesine kadar ulaşıp Anadolu'da pek çok yeri tahrip etmiş, yağmalamıştır. İşin ilginç tarafı, o da ordusuna ödeme yapabilmek için sikke bastırmıştır.

Anadolu'da toprak sahibi olmalarına rağmen, Roma cumhuriyetinin gümüş denariusu veya altın aureusu asla Anadolu'da basılarak kullanılan para birimleri olmamıştır. Bu sikkeler, Roma'daki merkezi darphanenin ürettiği sikkeler olarak daha çok Batı Akdeniz'de tedavül etmiştir. Roma cumhuriyet döneminde Anadolu kentleri kendi şehir sikkelerini basmaya devam etmiş, eski Pergamon Krallığı gibi yerlerde kistophor gibi yerel gümüş paraların basımı Romalılar tarafından da sürdürülmüştür.

Ancak Brutus'un sikkeleri gibi istisnai durumlarda, özellikle ordusuna ödeme yapmak zorunda olan komutanların yanlarında dolaştırdıkları darphaneler aracılığı ile Anadolu'da cumhuriyet denariusları basılmıştır.

AHMET TOLGA TEK
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

KAYNAKLAR

Akşit, O. *Hellenistik ve Roma Devrinde Likya*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971, İstanbul.

Appian *Roman History*, Vol. IV, The Civil Wars, Books 3.27-5, (Çev. H. White), Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1913.

Bean, G. *Lycian Turkey*, John Murray Ltd., Londra, 1989.

Crawford, M. *Roman Republican Coinage*, 2 cilt, Cambridge University Press, 1974.

Mitchell, S. "The Treaty between Rome and Lycia of 46 BC", *Papyri Graecae Schoyen* (ed. R. Pintaudi), cilt 1, s. 163-258, Floransa, 2005.

Plutarch *Lives*, VI: Dion and Brutus, Timoleon and Aemilius Paulus, (Çev. B. Perrin), Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1918.

ROMA DÖNEMİNDE ANADOLU KENTLERİ

UNVAN YARIŞINDA İÇ PONTOS

ZEYNEP ÇİZMELİ ÖĞÜN

Filolojik belgeler açısından zengin Asia ve Bithynia-Pontus gibi eyaletlerdeki unvan kavgasının kanıtları, sikkeler ve yazıtlarla koşutluk gösterir. Bu iki eyalete oranla yazılı zengin tanıklıklara sahip olmayan bölgeler için sikkelerden elde edilen bilgiler çok değerlidir. Bu karakteri taşıyan bölgelerden biri olan İç Pontos'ta Heleniştik dönemden itibaren iki metropolis bulunur: biri VI. Mithradates Eupator döneminde Kaberia adıyla anılan ve Men Pharnakes kültünü barındıran Neokaisareia, diğeri Mithradates Eupator'un başkenti Amaseia'dır.

Res. 1: Ephesos: SNG Aul. 1902

Res. 2: Smyrna'nın Severus Alexander döneminde darp ettiği sikke: SNG Aul. 2224

Anadolu kentleri Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdikten sonra da yüzyıllardır sahip oldukları geleneği terk etmeden kendilerine ait sikke darp etmeye devam etmişlerdir. Şehirlere ait betimler sikkelerin arka yüzlerinde, himayesinde bulundukları Roma imparatorlarının veya imparatorluk ailesinden kişilerin portreleri ise ön yüzlerde yer almaya başlar. "Roma Eyalet Sikkeleri"[1] olarak isimlendirilen bu sikkeler için, Roma resmi sikkelerinin aksine, Anadolu kentlerine hiç yabancı olmayan "Yunanca" seçilmiş, hatta bazı durumlarda ön yüzde doğrudan kent hayatı ile ilintili *Demos* ve *Synkleitos* betimlerine de yer verilmiştir.[2] Bu grup sikkelerin arka yüzleri, darp edildikleri döneme ait yeri doldurulamaz birer bilgi kaynağı niteliğinde ve bu dönemde zenginleşen kentlerin yaşamlarının birer tanığı görünümündedir ve kentlerin eyalet içindeki önem ve konumlarını belirleyen unvanlarını ifade edecek bir alan olarak kullanılmıştır.

Roma döneminde Anadolu kentleri sahip oldukları unvanları ile gurur duyar, bunları sikke ve yazıtlarda dile getirirlerdi. Fakat bu durum, sınırlarında birden fazla *metropolis* barındıran eyaletler içinde çekişmeye yol açarak bir anlamda "unvan yarışına" dönüşmüştür. Roma imparatorluk döneminde sıkça rastlanan bu olgunun ilk izlerine Helenistik dönemde, Seleukos toprakları içinde, Fenike bölgesinde yer alan bir grup kent arasında rastlanır. IV. Antiokhos döneminde (MÖ 175-164) sikke darp eden Byblos kenti, kendi isminin yanına niteleyici olarak "kutsal" sıfatını alır ve sikkeler üzerinde bu sıfatı kullanır. Komşu kent Berytos bu duruma "Kenan ülkesinin Metropolis'i" sıfatını benimseyerek yanıt verir. Aynı durum Tyros ve Sidon kentleri için de geçerliydi. Bu iki kent de birbirleri ile rekabet halindeydi ve sıfat çekişmesi de bu rekabetle paralellik göstermekteydi. Tyros sikkelerinde "Sidonluların başkenti Tyros'un (sikkesi)" yazısı kullanılırken, Sidon sikkelerinde ise "Kambe, Hippo, Kition ve Tyros'un başkenti" yazısı tercih edilmişti.[3] Roma dönemine gelindiğinde ise özellikle Roma eyalet sikkesi darp eden kentler arasında bu rekabet daha da kızışır. İmparatorluğun doğusundaki en zengin ve

saygın kentleri sınırları içinde barındıran Asia Eyaleti'nde çekişme çok belirgindir. Ephesos kenti, eyalet içinde yer alan kentler arasında ΠΡΩΤΕΙΑ "birinci (şehir)" olmak ile övünürdü. Sikkelerinin arka yüz yazısında ΕΦΕΣΙΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑΣΙΑΣ[4] = "Asia'nın (Eyaleti) birinci (kenti) Ephesos'un (sikkesi)", ΕΦΕΣΙΩΝ ΜΟΝΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑΣΙΑΣ[5] = Asia'nın (Eyaleti) ilk ve tek kenti Ephesos'un (sikkesi)" ifadeleri kullanılırdı. Yine aynı yüze, betim olarak diğer Asia eyalet kentlerini besleyen Ephesos kentini belirten, "yavrusunu emziren inek" (Res. no. 1)[6] tipi seçilmişti. Diğer kentler ile karşılaştırıldığında kentin hem sikke tipi hem de kent isminin yanında yer alan unvan bakımından daha ön plana çıktığı düşünülürse de, Asia eyaletinde büyük kent statüsünde olup benzer iddiaları dile getirenler arasında sadece Ephesos bulunmamaktadır. Smyrna da aynı dönemde darp ettiği sikkelerin üzerinde aşağıdaki yazıları kullanır: ΣΜΥΡΝΑΙΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑΣΙΑΣ[7]= Asia (Eyaletinin) birinci (kenti) Smyrna'nın (sikkesi); ΣΜΥΡΝΑΙΩΝ ΠΡΩΤΩΝ Γ ΝΕΟΚΟΡΩΝ ΤΩΝ ΣΕΒΑΣΤΩΝ.[8] Bu son yazıdan anlaşılacağı üzere, Smyrna da kendini Asia Eyaleti'nin "birinci" kenti ve imparatorun 3. *neokoros*'unun sahibi ilan etmiştir (Res. no. 2).[9] İfadede yer alan bu çekişmede, kente verilen *neokoros*, yani şehirlerin bünyelerinde bulundurma ayrıcalığına sahip oldukları imparator kültü unvanının da önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Gerçekte Ephesos da, iki adet imparator kültü ile bir adet Artemis *neokoros*'una sahiptir[10] ve yazılarda bu onuru daha uzun şekilde ifade eder: "Asia'nın ilk ve en büyük metropolü, çok kutsal Senato kararı ile iki kez İmparator ve Artemis *neokoros*'una sahip, imparatorların dostu, Ephesos'luların kenti."[11] Bu övünmeye Smyrna sikke yazılarında şu şekilde yanıt verir: "Asia'nın güzellik ve büyüklük bakımından ilki, çok ünlü, metropol, çok kutsal Senato kararı ile iki kez İmparator'ların Neokoros'una sahip, Ionia'nın süsü, Smyrna'lıların kenti..."[12]

Aslında Asia Eyaleti'nde birincilik unvanının üç kent, yani Ephesos, Smyrna ve Pergamon tarafından kullanıldığını bilmekteyiz.[13] Pergamon'un imparatorluk kültüne sahip "ilk şehir" olma onurunu taşıdığı, Severus Alexander döneminde darp ettiği sikkenin arka yüzüne koyduğu yazıdan anlaşılmaktadır: ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΠΡΟΤΩΝ Γ ΝΕΩΚΟΡΩΝ (Res. no. 3).[14]

Res. 3: Pergamon; SNG Aul. 1417.

Roma döneminde Sartre'ın dediği gibi yarışma, yani agon sadece atletler arasında geçmemekteydi. Yarışan kentlerin sayısı çok fazladır: En hararetlisi, Bithynia'daki Nikaia ve Nikomedia arasında geçen çekişmedir. Bithynia'nın, Asia Eyaleti gibi çok zengin epigrafik ve filolojik kaynaklara sahip olması, bu yarışmanın daha fazla ayrıntısını bilmemizi sağlar.

Roma döneminde Sartre'ın dediği gibi yarışma, yani *agon* sadece atletler arasında geçmemekteydi.[15] Birbirleri ile savaşım veren kentlerin sayısı çok fazladır. İçlerinde en hararetlisi, Bithynia'daki Nikaia ve Nikomedia arasında geçen çekişmedir. Bithynia'nın, Asia Eyaleti gibi çok zengin epigrafik ve filolojik kaynaklara sahip olması, bu yarışmanın daha fazla ayrıntısını bilmemizi sağlar.[16] Hatta Dion'dan öğrendiğimize göre yarışma sadece bu iki *metropolis*[17] arasında da değildir. Aynı eyalet içinde Apameia Myrleia ile Prusias kentleri arasında olduğu gibi Kilikia'da Tarsos ile Anazarbos, Thrakia'da Byzantion ile Perinthos gibi büyük şehirler arasında da aynı savaşını verilmektedir.[18] Aslında Augustus, bu tür çekişmeye neden olmamak için çok dikkatli davranmış, Nikomedia'ya Pergamon gibi *neokoros* hakkı tanırken, Nikaia'ya da Ephesos gibi Roma vatandaşlarına özgü Roma ve *Divi Ilius* kültünü vermiştir.[19] Daha sonra bu çekişmeye Kilikia'daki Tarsos ve Anazarbos kentleri de karışır. O dönemde *koinon*'un toplantılarına ev sahipliği yapan ve eyaletin imparatorluk kültünü barındıran kentlerin *metropolis* unvanına sahip olduğu düşünülmektedir. Fakat MS 3. yüzyılda Severus'lardan itibaren bu sarı fazla cömertçe dağıtılmış, eyaletteki diğer kentlere nazaran daha az önemli yere sahip kentler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır.[20]

Filolojik belgeler açısından zengin Asia ve Bithynia-Pontus gibi eyaletlerdeki unvan kavgasının kanıtları, sikkeler ve yazıtlarla koşutluk gösteren

Res. 4: Septimius Severus döneminde Amaseia'nın darp ettiği sikke: Dalaison 2008 D107 R 305 No 373d (= New York ANS. 1974.226.35) (sağdaki küçük sikke).

Res. 5: Severus Alexander döneminde Neokaisareia'nın darp ettiği sikke: Çizmeli 2006 no 261 D1 R1 (= Paris 1290).

rir. Bu iki eyalete oranla yazılı zengin tanıklıklara sahip olmayan bölgeler için sikkelerden elde edilen bilgiler çok değerlidir. Bu karakteri taşıyan bölgelerden biri İç Pontos'tur.[21] Bu bölgenin sınırları içerisinde Helenistik dönemden itibaren iki büyük kent bulunur. Bu *metropolis*'lerden biri olan, VI. Mithradates Eupator

danışmaya gelen Neokaisareialıların onursal yazıtından Hadrianus döneminde eklendiğini bildiğimiz *Hadriane* ismine göndermedir.[23] İmparatorun bölgeye gelmesi ile kente imparatorluk kültü tahsis edilmesi söz konusu olmuş, kent de bu ismi sikke ve yazıtlarda kullanmıştır.[24] Aynı zamanda sikkelerdeki Π Π, ΠΡΟ ΠΟΝ, ΠΡΟ ΠΟ, ΠΡΩΤΗ ΠΟΝΤ" yazıları da Neokaisareia kentinin kendisini diğer kentlerin önünde "Pontus'un ilk kenti" olarak tanıttığını gösterir.

İç Pontos'un diğer *metropolis*'i, Mithradates Eupator'un başkenti Amaseia ise,[25] aynı unvanı Neokaisareia'ya göre daha erken bir dönemde, İmparator Antoninus Pius döneminde darp ettiği sikkelerin üzerinde, AMACEIAC THC MHTPOΠ KAI ΠPOTHC TOY ΠONT[26] olarak dile getirir. *Neokoros* unvanı ise Marcus Aurelius döneminden itibaren sikkeler üzerinde belirtilme-

Amaseia'nın daha ileride olduğunun kanıtıdır: Septimius Severus döneminde darp edilen ve Caracalla'nın portresini taşıyan Amaseia sikkesinin arka yüzünde CEOYHPOY BACIΛEIONTOC O KOCMOC EYTYXEI (Res. no. 4) (Severus hükümdarlığında dünya çok mutlu) yazısı bulunur.[31] Bu ifade bize hemen Nikomedia ve Nikaia kentleri arasındaki çekişmeyi hatırlatır. Nikaia'nın İmparator Commodus döneminde darp ettiği sikkede kullandığı ifade şudur: CEOYHPOY BACIΛEIONTOC O KOΣMOΣ EYTYXEI NIKAIEΩN[32]. Nikomedia ise bu unvana yanıtını Septimius Severus döneminde darp ettiği sikkelerde verir: CEOYHPOY BACIΛEIONTOC O KOΣMOΣ MAKAPIOI NIKOMHΔEIC ΔIC NEOKOPOI[33].

İç Pontos bölgesi Amaseia'nın, Nikaia ve Nikomedia arasındaki çekişmede kullandıkları unvanların benzerlerini kullanmış olması kentin Neokaisareia'ya karşı Severus sülalesi zamanında unvan yarışını geriden götürdüğünü düşündürebilir. Aslında Neokaisareia'ya Severus Alexander döneminde ikinci *neo-*

Neokaisareia'ya göre MS 3. yüzyılın başına kadar hem daha fazla, hem de uzun süre sikke darp eden ve bazı imparatorlar tarafından yeğlenen Amaseia kenti İmparator Severus Alexander'den sonra sikke darbını terk etmiştir. Bu durum kentin çekişmede geride kaldığı, hatta önemini yitirerek çekişmede Neokaisareia'yı yalnız bıraktığı izlenimini verir.

döneminde Kaberia adı ile anılan ve Men Pharnakes kültünü barındıran Neokaisareia kenti, İmparator Domitianus'tan (MS 92/93) itibaren Gallienus'un tek başına hükümdarlık ettiği döneme kadar (MS 265/266) düzenli olarak sikke darp etmiştir.[22] Marcus Aurelius (MS 161/162) ile Septimius Severus'un MS 204/205 yıllarındaki darplarında, sikke lejandlarında Neokaisareia'nın isminin önüne ΑΔΡ eklendiği görülür. Bu kısaltma, kentin ismine Apollon Kehanet Merkezi Klaros'a kehanet ye başlanmıştır.[27] Neokaisareia gibi *Hadriane* ismini Septimius Severus döneminde benimseyen Amaseia, Severus'lar sülalesi tarafından yeğlenerek,[28] hem Septimius Severus döneminde ΣEYHEPIA (Septimius Severus için) ve ANTΩNINEIA[29] (Caracalla için) hem de Severus Alexander döneminde ΣEYHEPIA ΛΛEΞANΔPEIA[30] isimlerini benimsemiştir. Fakat sikkeler üzerinde bir başka tanıklık bulunmaktadır ki, Severus'lar döneminde bu yarışta Neokaisareia'ya oranla

koros tahsis edilmesi (Res. no. 5)[34] ve daha sonraki imparatorlar döneminde de, yaklaşık 50 yıl daha sikke darp etmeye devam etmesi bölgedeki önemini açıkça vurgular. Fakat Neokaisareia'ya göre MS 3. yüzyılın başına kadar hem daha fazla, hem de uzun süre sikke darp eden ve bazı imparatorlar tarafından yeğlenen Amaseia kenti İmparator Severus Alexander'den sonra sikke darbını terk etmiştir. Bu durum kentin çekişmede geride kaldığı, hatta önemini yitirerek çekişmede

Neokiasareia'yı yalnız bıraktığı izlenimini verir. Çağdaş numismatik bilimi bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Amaseia gibi bir kent, sadece bilinmeyen veya şu zamana kadar elimize geçmeyen bir nedenden dolayı sikke darbını durdurmuştur ve bu nedenle, sahip olduğu onursal unvanları dünyaya duyurmak için sikkeleri kullanamamıştır. Buna karşılık bölgede daha çok yönetimsel bir önemi bulunan Neokaisareia kenti Amaseia ile arasındaki çekişmede sikkeler de dahil, her aracı kullanmaya devam etmiştir.

ZEYNEP ÇİZMELİ ÖĞÜN
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ
KLASİK ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

DİPNOTLAR

1 Türkçede yanlış olarak Greko-Romen sikkeler diye adlandırılan bu grup sikkeler için doğru adlandırma "Roma Eyalet Sikkeleri" (Roman Provincial Coinage) olmalıdır.

2 Bu grup sikkelerin özellikleri için: Leschhorn, 1981, s. 252-266; Johnston, 1984, s. 240-257 ve A.y., 1985, s. 89-112. Darpedilen tüm Roma Eyalet Sikkelerinin imparatorlara göre incelenmesi projesinin ilk ürünleri RPC I, RPC I Suppl., RPC II ve RPC VII bu konuda yeri doldurulamaz çalışmalardır.

3 Mørkholm, 2000, s. 32.

4 SNGAul. 1915.

5 Franke 1968 no. 172. MONH, yani "yalnız, tek" olarak da karşımızaçıkmaktadır.

6 Franke 1968 no. 169; SNG Aul 1902 ve SNG Aul 1915. Bu tip ilk defa MÖ 5. yüzyılda Euboia'daki Karystos ve Kerkyra'da Anaşehir ve Kolonisi kavramlarını ifade etmekiçin kullanılmıştır. Ephesos kenti de bu betimi kullanarak öteki kentlerin 'sütannesi' görevinüstlendiğini vurgulamayı amaçlar.

7 Franke 1968 no. 182.

8 Franke 1968 no. 173.

9 SNGAul. 2224.

10 Robert, 1967, s. 50-57.

11 IEphesos, no. 2040.

12 ISmyrna, no. 665.

13 Sartre, s. 193, no 7-8. Asya'daki birincilik mücadeleisi Ephesos ve Smyrna arasında Traianus döneminde bile vardı. Ayrıca Nysa'nın kendisini Asia'nın "altıncı", Sipylum Magnesia'sının da "yedinci" olarak hem sikkeler hem de yazılar üzerinde belirttiğini bilmekteyiz. Bu konuda ayrıntılı araştırma için bkz.: Robert, 1977b, s. 64-77.

14 SNGAul. 1417.

15 M. Sartre, 1991, s. 191.

16 Prusias'lı Dion Khrysostomos'un (MS 40-112) 38. konuşması: Dio, *Orat.* XLVIII, 6, 21: Magie, 1950, s. 588-589, 1448, n. 58; Geniş Plinius'un Traianus'a yazdığı mektuplar: Plinius, *Epist. ad Trajan*, 49-50.

17 Nikomedia ile Nikaia arasındaki rekabet hakkında bkz.: Robert 1977a.

18 Dion Cassius, XXXVIII, XL, XLI.

19 Dion Cassius, LXI, 20, 6-9.

20 Neokoros hakkında çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Barbara Burrell'in *Neokoroi. Greek Cities of the Roman East* adlı doktora çalışması bu konuda yapılmış en kapsamlı yapıttır ve 2004'te yayınlanmıştır. Ayrıca bkz.: Sherk, 1984; Price, 1984a, s. 79-95 ve A.y. 1984b; Bowersock, 1973, s. 179-212, A.y., 1982, s. 171-182.

21 Bu bölgenin sikkeleri, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün desteği ile M. Amandry ve B. Remy'nin başkanlığında gerçekleştirilen proje kapsamında yayına hazırlanmıştır. Yayınlanançalışmalar: Sebastopolis Kenti: Amandry-Remy 1988; Comana Kenti: Amandry-Remy 1999; Neokaisareia Kenti: Çizmeli 2006 ve Amaseia Kenti: Dalaison 2008; ZelaKenti: Dalaison-Remy 2009'dur. Ayrıca Kerasos ve Trapezos sikkeleri için bkz. Wojan, 2003 ve 2006.

22 Çizmeli, 2006.

23 Macridy, 1905, p. 155-173.

24 Marcus Aurelius (MΣ 161/162) ΑΔΡ ΝΕΟΚ ΠΟΝ, ΑΔΡ ΝΕΟΚ ΝΕ ve ΠΡΟ ΠΟΝ; Commodus (MS 184/185): ΑΔΡ ΝΕΟΚ ΝΕωΚΟ ΠΡωΤΗ ΠΟΝΤ; Septimius Severus: (MS 204/205) ΚΟΙ ΠΟΝ ΑΔ ΝΕΟΚΕC ΝΕΟ Ι, ΚΟΙΝΟΝ ΤΩΝ ΝΕΟ-ΚΑΙC ΜΗΤΡΟ Ι, ΚΟΙ ΠΟΝ ΛΑ [ ], zeminde ΠΙ.

25 Amaseia metropolis unvanını Hadrianus döneminden itibaren sikkeler üzerinde kullanmıştır: Dalaison 2008, R 31-33, 38. Aynı dönemde Pontarkhus M. Antunius Rufus'un görev yaptığı sırada, Amaseia'nın ismi yine aynı şekilde belirtilmiştir: Le Guen-Pollet, 1989.

26 Dalaison 2008 R39, R 43-47.

27 Dalaison 2008 M. Aurelius'a ait R 56'dan itibaren Severus Alexander dönemine kadar sikkelerinde her zaman *neokoros* unvanını kullanmıştır.

28 Bukonuda sadece sikkeler tekkanıt niteliğindendir; başka herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

29 ΑΔΡ CEY ANT AMAClAC MHT NE ΠΡ ΠΟ Septimius Severus döneminde darp edilen sikkelerin tümünde yer alır ve hem ΣΕΥΗΡΙΑ hem de ΑΝΤΩΝΙΝΕΙΑ ismini refere eder. Dalaison 2008 R161-R433.

30 ΣΕΥΗΡΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ ismi için ise Dalaison 2008 R424-508.

31 Dalaison 2008 D108 R305.

32 Commodus döneminde Nikalaia'nın darp ettiği sikke: Babelon 1908, 439/323 ve Paris no 957.

33 Septimius Severus dönemimde Nikomedia'nın darp ettiği sikke: Babelon 1908, 540/191 ve Paris no 1368.

34 İkinci *neokoros*, Severus Alexander döneminde, MS 226/227 yılında darp edilen sikkelerde yer alır. Bkz. Çizmeli 2006, S. Alexander MS 226/227 yılı R1-R4, R6, R9-R10, R12 ve 234/235 yılı R1-R3, R11, R17, R22, R24. Aynı zamandaN Gordianus Pius R 10, R15, R17 ve Valerianus R10.

KAYNAKLAR

Amandry-Rémy 1998 M. Amandry, B. Rémy, *Pontica II. les Monnaies de l'Atelier du Sébastopolis du Pont*. Istanbul-Paris, 1998.

Amandry-Rémy 1999 M. Amandry, B. Remy, *Comana du Pont sous l'Empire romain: Étude historique et corpus monetaire*. Milan, 1999.

Babelon 1908 E. Babelon, Th. Reinach. *Recueil Général des Monnaies Grecques d'Asie Mineure*, Fascicule III.: *Nicée et Nicomédie*, Paris, 1908.

Bowersock 1973 G. W. Bowersock, "Greek Intellectuals and the Imperial Cult in the Second Century A.D.," *Le culte des souverains dans l'empire romain*, Fondation Hardt, Geneva, Entretiens, Vol. XIX (1973), s. 179-212.

Bowersock 1982 G. W. Bowersock, "The Imperial Cult: Perceptions and Persistence," *Jewish and Christian Self-Definition*, Vol. III, BF. Mayer and E.P. Sanders, eds. (1982), s. 171-82 (text), 238-41.

Burrell 2004 B. Burrell, *Neokoroi. Greek Cities of the Roman Emperors*, Leiden, 2004.

Çizmeli 2006 Z. Çizmeli, *Néocésarée et le koinon du Pont: Études numismatique et d'histoire*, Milano, 2006.

Dalaison 2008 J. Dalaison, *L'atelier d'Amaseia du Pont - Recherches Historiques - et numismatiques*, Bordeaux, 2008.

Dalaison-Remy 2009 J. Dalaison, B. Remy, M. Amandry, *Zela sous l'empire romain. Étude historique et corpus monétaire*, Bordeaux, 2009.

Dion Cassius Dion Cassius, *Histoire Romaine. Livres 48 et 49*, çev. M.-L. Freyburger ve J.-M. Roddaz, (Belles-Lettres), Paris, 1994.

Dion, Orat. Dio Chrysostom V. *Discourses* LXI-LXXX., çev. H. Lamar Crosby (Loeb. 385), New York 1951.

Franke 1968 P.R. Franke, *Kleinasien zur Römerzeit: Griechisches Leben im Spiegel derMünzen*, München, 1968.

IEphesos H. Wankel, Die Inschriften von Smyrna, *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien. Bd. XI*, Bonn 1979.

Ismyrna G. Petzl, Die Inschriften von Smyrna, *Inschriften griechischerStädte aus Kleinasien*, Bd. XXIII- XXIV, Bonn 1982, 1990.

Johnston 1984 A. Johnston, "Greek Imperial Statistics: A commentary" *RN* 1984, p. 240-257.

Johnston 1985 A. Johnston, "The so-called pseudo-autonomous Greek Imperial" *AMNSN* 30, 1985, s. 89-112.

Le Guen-Pollet, 1989 B. Le Guen-Pollet, "Sébastopolis du Pont", *EA*, XIII, 1989, s. 51-86.

Leschhorn 1981 W. Leschhorn, "Le monnayage d'Asie Mineure et la statistique" *PACT* 5, vol. III.7, 1981, s. 252-266.

Macridy 1905 Th. Macridy, "Altertümer von Nofion. I", *JOAI*, VIII, 1905, s. 155-173.

Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the end of the Third Century A.D.*, 2 cilt, Princeton,1950.

Mørkholm 2000 O. Mørkholm, *Erken Helenistik Çağ Sikkeleri: Büyük İskenderin Tahta çıkışından Apameia Barışı na Kadar (I.Ö. 336-188)*, çev. O. Tekin, Istanbul, 2000.

Plinius, Epist. ad Trajan, Pline Le Jeune, Lettres. *Panégyrique de Trajan*, çev. M. Durry, Paris, (Belles-Lettres), 1972.

RPC I A. Burnett, M. Amandry, P. P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage I: From the Death of Caesar to the Death of Vitellius. 44 BC-AD 69*, London, Paris, 1998[2].

RPC I Sup. A. Burnett, M. Amandry, *Roman Provincial Coinage I Suppl: From the Death of Caesarto the Death of Vitellius. 44 BC-AD 69*, Londres, Paris, 1998.

RPC II A. Burnett, M. Amandry, I. Carradice, *Roman Provincial Coinage II: From Vespasian to Domitian. AD 69-96*. London, Paris 1999.

RPC VII M. Spoerri-Butcher, *Roman Provincial Coinage VII: De Gordien Ier à Gordien III (238-244 Après J.-C.). 1. Province d'Asie*, London, Paris, 2006.

Price 1984a S. R.F. Price, "Gods and Emperors: the Greek Language of the Roman Imperial Cult" *JHS*, 104, 1984, s. 79-95.

Price 1984b S. R.F. Price, *Rituals and Powers : the Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Cambridge, 1984.

Robert 1967 L. Robert, "Sur des inscriptions d'Ephese" *RPh*, 1967, s. 50-57.

Robert 1977a L. Robert, "La titulature de Nicée et de Nicomédie : la haine et la gloire", *HSCP*, Bi, 1977, s. 1-37 : *Opera Minora Selecta* VI, 1989, s. 231-250.

Robert 1977b L. Robert, "Documents d'Asie Mineure: Monnaies, Villes et Cultes dans la Vallée du Meandre. Un type monétaire a Nysa", *BCH* 101, 1977, s. 64-77.

Sartre 1991 M. Sartre, *L'Orient Romain: Provinces et sociétés provinciales en Méditerranée orientale d'Auguste aux Sévères*, Paris, 1991.

Sherk 1984 R. K. Sherk, *Rome and Greek East to the death of Augustus*, Cambridge, 1984.

Wojan 2003 F. Wojan, "Kérasonte du Pont sous l'Empire romain: étude historique et corpus monétaire", *RN* 2003, s. 257-290.

Wnjan 2006 F. Wojan, "Trapézonte du Pont sous l'Empire romain: étude historique et corpus monétaire", *RN* 2006, s. 181-229.

HERAION TEIKHOS KAZILARINDA ELE GEÇEN

THRAK VE MAKEDON KRALLARINA AİT SİKKELER

OYA YAĞIZ

Türkiye Trakyası, Tekirdağ-Karaevlialtı mevkiinde (Heraion Teikhos) başlatılan kazılar 2000'den bu yana sürdürülmektedir. Thraklara ait izleri ortaya çıkaran kazı buluntuları arasında sikkeler önemli bir yer tutmakta olup. Thrakların tarihi ve yayılma alanları ile ilgili yeni bilgilerin saptanmasına katkıda bulunmaktadır. Heraion Teikhos'ta egemen olan Thrak kralları, batıdakilerin tersine Thrakia'nın doğu sınırına yakın bir bölgede yaşamışlardır ve sikke tipleri de farklılık göstermektedir.

Heraion Teikhos, Samoslular tarafından kurulmuş olan Perinthos ve Bisanthe'nin Samos Heraion'unu örnek alarak kurdukları, dini ve aynı zamanda ticari bir merkez olmalıdır. Herodotos, Heraion Teikhos'tan, "Perinthos yakınındaki Heraion kenti," Demosthenes (*Orationes*) ise, "Philippos'un kuşattığı Heraion Kalesi" olarak söz eder.

Herodotos, Thrakia'nın kırsal kesimlerinde, başlarında liderleri olmak üzere kabileler halinde yaşayan Thrakları "Hintlilerden sonra en kalabalık halk" olarak tanımlar. Güçlü silahlara sahip, asker bir halk olarak bilinen Thraklar, MÖ 6. yüzyılın birbirlerine düşman büyük güçleri olan Helenler ve Persler arasındaki tampon bölgede yaşıyor olmalarının kimi zaman faydasını görmüş, kimi zaman ise zorluklarını yaşamışlardır.

Thrak kavimlerinin örgütlü bir krallık kurmaları, Perslerin Marathon Savaşı'nda (MÖ 480) yenilgiye uğramaları üzerine oluşan otorite boşluğu ve özgürlük ortamına denk gelmektedir. Odrys Krallığı olarak bilinen bu krallık, o zamana dek göçebe olarak yaşayan Thrak boylarını merkezi bir otoriteye bağlamış gibi gözükse de, Thrakların yaşam biçimlerinden kopamadıkları anlaşılmaktadır. Odrys krallarını hiçbir zaman yöneticileri olarak tanımayan birçok otonom dağ kavminin varlığından ve aynı anda egemen oldukları anlaşılan çok sayıda kral/prens adından söz edilmektedir. Bu nedenle Odrys Krallığı'nın sınırlarını saptamak oldukça zordur. Thukydides, Abdera'dan Pontos Eukseinos'taki İstros Irmağı'nın ağzına kadar olan bölgenin Odrys Krallığı'nın sınırları içinde olduğunu yazar. Doğusunun ise Propontis ile sınırlandığı söylenebilir.[2] Thukydides'e göre ilk güçlü kralları Teres'tir. Onun oğlu Sitalkes'in yayılma politikası ise yine antik kaynaklarda ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Sitalkes ile ilgili bilinen sikke darbı olmamasına karşın kardeşi Sparadokos'a ait sikkeler vardır. Bölgedeki Helen ve Makedon darpla-

* Heraion Teikhos kazıları Prof. Dr. Neşe Atık ve Tekirdağ Arkeoloji Müzesi Müdürü Mehmet Akif Işın tarafından yürütülmektedir. Kazı sikkelerini ve damgalı amphora kulplarını çalışmama izin verdikleri için kendilerine teşekkür borçluyum.

Res. 1: I. Kotys, bronz.

Res. 2: Kersobleptes, bronz.

rından etkilenen bu sikkeler yine burada bulunan gümüş yataklarından yararlanılarak olasılıkla Olynthos'ta[3] darp edilmiştir. Ancak bronz örneklere de rastlanır.

Antik kaynaklar, Sitalkes'in ardılı olan, yeğeni I. Seuthes'in Helen ve Barbarlardan (Helen olmayan) aldığı yüksek vergilerden söz eder. Kuzey Ege kıyısında Abdera'dan Byzantion'a kadar ve yine Karadeniz kıyısındaki birçok kent Odrys Krallığı'na vergi ödemek zorunda kalmıştır.

Hakkında fazla bilgi kaynağına sahip olmadığımız I. Seuthes'ten sonra Odrys kralı olan Mesades topraklarını yitirip ölünce, oğlu II. Seuthes, babasının topraklarını ele geçiren Medokos'tan bu toprakları geri almak için, Pers seferinden dönen Yunan askerlerden yardım ister. Pazarlık konuları arasında Bisanthe'nin[4] adı geçmektedir ki bu bilgi de bize Propontis kıyılarının -Heraion Teikhos da dahil olmak üzere- Thrak prenslerinin egemenliği altında olduğunu gösterir. Hem Medokos'un, hem de Seuthes'in adlarının Atina'nın müttefikleri olarak geçmesi, kuruluşundan henüz çok uzun bir süre geçmemiş olmasına karşın Odrys Krallığı'nın çok başlı ve henüz tam olarak merkezileşmemiş bir krallık olduğunu göstermektedir. Seuthes'in gümüş didrahmi ve drahmilerinin ön yüzlerinde yer alan atlı / at betimleri aynı dönemde Makedonia'da yaygın olarak kullanılan tiplerle benzerlik göstermektedir. Ancak arka yüzlerindeki "Seutha Komma" (Seuthes'in mührü) ve "Seutha Argurion" (Seuthes'in gümüşü) yazıları, Seuthes'in etki alanının değerli maden yataklarının bulunduğu bölgelere kadar uzandığını ve gümüş sikke basmaya başladığının vurgulandığını göstermektedir. Bu krallara ait sikkeler Yunan sikke kataloglarında yer almaktadır. Makalede yer alan sikkeler ise, Heraion Teikhos kazılarında ele geçenlerle sınırlıdır.[5]

II. Seuthes'ten sonra adı geçen iki isim vardır: Hebryzelmis ve Kotys. Thrak sikkelerinde betimlenmeye başlanan "kypsele" (iki kulplu kap) tipi bu iki kral ile başlamıştır. Bu yeni betim için farklı yorumlar vardır: "Kypsele" betimli sikkeler Kypsela adlı kentin "konuşan sikke" adı verilen sikke türüdür ve bu kentte darp edilmişlerdir ya da "kypsele", bölgede yaygın olarak tapınım gören Ana Tanrıça (ya da Bendis) ile ilgili bir semboldür. Bu Ana Tanrıça figürü, arka yüzlerinde "kypsele" betimi taşıyan sikkelerin ön yüzlerinin başlıca tipi olacaktır (Res. 1).

Hebryzelmis adı, Atina Akropolü'nde ele geçen ve MÖ 386-85'e tarihlenen bir yazıtta "Odrys'lerin Kralı" olarak geçmektedir. Bu kralın başkent olarak Kypsela'yı seçtiği düşünülmektedir. Ancak krallığı çok uzun sürmemiştir. Ondan sonra yönetimi ele geçiren ve "Kıyı Kentlerinin Sorumlusu" olarak adı geçen I. Kotys'tür.

Seuthes'in gümüş didrahmi ve drahmilerinin ön yüzlerinde yer alan atlı / at betimleri Makedonia'da kullanılan tiplerle benzerlik göstermektedir. Ancak arka yüzlerindeki "Seutha Komma" ve "Seutha Argurion" yazıları, Seuthes'in etki alanının değerli maden yataklarının bulunduğu bölgelere kadar uzandığını ve gümüş sikke basmaya başladığının vurgulandığını göstermektedir.

Antik kaynaklara göre yaklaşık MÖ 380-359 arası hüküm sürmüş olan bu kral İkinci Atina Birliği'ne üye kentlerin ve Atina'nın dostluğunu kazanmış olmasına karşın birliğin bozulmasına da neden olmuş. Hellespontos ve Dardanelles'i kontrol altına almak amacıyla, Atina'nın denetiminde olan bazı kentleri (Perinthos, Sestos gibi) işgal etmiştir. Kotys'ün bu davranışı, Makedonia ile iyi ilişkiler içinde olduğu ve bu güvene dayanarak Atina'yı karşısına aldığı şeklinde yorumlanabilir. Kotys sikkelerinde, "kypsele" betiminin yanı sıra atlı (süvari) tipi de görülmektedir: Makedonia krallarının en çok kullandıkları tip olan "atlı" ve "at" betiminin, çağdaşları olan Thrak kralları tarafından da kullanılıyor olması doğaldır.

Kotys'ün ölümünden sonra, toprakları Atina'nın gözetiminde üç prens arasında pay edilmiştir. Bunlardan biri, oğlu Kersobleptes, diğerleri ise

Res. 3:
II. Philippos, gümüş.

Res. 4:
III. Aleksandros, gümüş.

Res. 5:
II. Kotys, bronz.

Res. 6:
Mostis, bronz.

Res. 7:
Sadalas, bronz.

Berisades ve Amatokos'tur. Berisades ve oğullarının paylarına batı Thrakia, Amadokos'a ise kuzeydoğu Thrakia dolayları düşmüş olmalıdır. Atina'nın bölgeden uzaklaşmasından hemen sonra bu üç Thrak kralı arasında sürtüşmeler başlamıştır. Demosthenes'in Thrakialı dostlarına savaş açmakla suçladığı Kersobleptes (MÖ 375-342/1), bu sıralarda özellikle kıyı şeridinde yer alan kentlerde egemenliğini artırmış olmalıdır. Bu arada, II. Philippos'un Makedonia'ya yakın olan kentlerden başlayarak, Khersonesos ve Propontis civarındaki kentleri yavaş yavaş ele geçirdiği görülmektedir. Demosthenes Yunanların milliyetçilik duygularını uyandırabilmek için verdiği *Söylevler*'de, Philippos'un saldırgan davranışlarının amaçlarını ve Heraion Kalesini nasıl kuşattığını anlatmaktadır. Kersobleptes'in Philippos'a yenildiği, oğlunun tutsak olarak Makedonia'ya götürüldüğü yine antik kaynaklardan edinilen bilgilerdir.

Tekirdağ Arkeoloji Müzesi tarafından kazısı yapılmış olan ve Heraion Teikhos'a yaklaşık 1 km uzaklıkta bulunan Harekattepe Tümülüsü'nün Kersobleptes'e ve yine Thrakların Kutsal Dağı (Hieron Oros=Ganos Dağı) yakınında bulunan Naip Tümülüsü'nün de oğlu Teres'e ait mezarlar olduğu anlaşılmıştır. İncelenen kazı sikkeleri grubunda en çok sikkesi ele geçen Thrak Kralı Kersobleptes'tir (Res. 2). Bu sikkelerin küçük birimlerinde hep aynı tipler yer alır: Ön yüzde Ana Tanrıça/Bendis, arka yüzde "kypsele". Bu verilere dayanarak Heraion Teikhos'un Kersobleptes ile doğrudan bağlantılı bir kent olduğu, onun, sikkelerini burada darp ettirdiği ve Heraion Teikhos'ta, özellikle ufak birimdeki bronz sikkelerin darp edildiği bir darphane bulunduğu düşünülebilir.[6] Tanımlama yapılamayacak ölçüde korozyona uğramış, üzerlerindeki "kypsele"nin görülebildiği ancak yazıları okunamayan, aynı birimde çok sayıda sikkenin ele geçmiş olması da bu kanıyı güçlendirmektedir. Bu sikkelerin Kersobleptes'ten sonra azalarak yok olması, Heraion Teikhos'un Makedonia egemenliğine girdiği anlamını taşımaktadır (MÖ 342).

Heraion Teikhos'ta ele geçen Kersobleptes dönemi sonrasına ait olan sikkeler ise Makedon Kralı II. Philippos'un, ön yüzde genç erkek başı, arka yüzde çıplak atlının yer aldığı gümüş sikke (Res. 3) ile yine ona ait, ön yüzde baş, arka yüzde atlı olan bronz sikkelerdir.

Kersobleptes'in akıbeti bilinmemekle beraber, II. Philippos ve oğlu III. Aleksandros'un (Büyük İskender) Thrakia'daki ufak prensliklere toleranslı davrandıkları, onları ordularında görevlendirdikleri bilinmektedir. Bu dönemde öne çıkan bir Thrak kralı da III. Seuthes'tir (MÖ 330-300). Thrakia'nın batısında Seuthopolis adlı bir kent kurduğu, yakın dönemlerde elde edilen kazı sonuçları bilgilerinden anlaşılmaktadır.

Kazılarda, İskender dönemine ait gümüş ve bronz sikkeler de ele geçmiştir. Erken Helenistik dönemde çok yaygın bir tip olan, ön yüzde aslan postu başlıklı Herakles başı, arka yüzde tahtta oturan Zeus'un betimlendiği sikkelerden Heraion Teikhos'ta da bulunmuştur. Ayrıca ön yüzde yine Herakles başı, arka yüzde kralın isminin üstünde okdanlık, altında ise Herakles sopası betimi yer alan sikkeler de vardır (Res. 4).

MÖ 4. yüzyıl sonu ve 3. yüzyıl başlarında Helenistik krallıkların paylaşamadıkları Thrakia topraklarında sırasıyla, Thrakia'da egemen olan Lysimakhos'un, Seleukos'ların, Ptolemaios'ların ve akınlar halinde kuzeyden gelen Keltlerin liderleri hüküm sürmüştür.

MÖ 3. yüzyıl ortalarında, antik kaynaklarda III. Ptolemaios'un emri ile Kypsela'da öldürülen Adaios adında bir Thrak prensinden söz edilmektedir. Kazılarda, Adaios'un sıkça ele geçen sikke tipleri dışında, ender olarak görülen, ön yüzde Athena başı, arkada yatay ok ucu üzerinde baykuş betimi olan sikkeleri de ele geçmiştir.

MÖ 2. yüzyıl başlarında, antik kaynaklarda ayrıntılı olarak yer verilen bir Thrak kralı da II. Kotys'tür (MÖ 178-168). Makedonia ile Roma arasında geçen III. Makedonia Savaşında

(MÖ 171-168) Roma karşıtı Thrak kralı olarak Makedonia Kralı Perseus'un yanında yer almıştır. Çok az sayıda sikkesi bilinen bu krala ait ön yüzde bir kadın başının, arkada ise sola doğru hareket eden bir atın betimlendiği bronz sikkelerden Heraion Teikhos'ta da ele geçmiştir (Res. 5).

MÖ 2. yüzyıl sonunda yaşadığı düşünülen, antik kaynakların söz etmediği, adına yalnızca sikkelerde rastladığımız Mostis ise Heraion Teikhos kazılarında çok sayıda sikkesi ele geçmiş olan bir kraldır. Mostis'in adının geçmemiş olması, Roma'nın büyük düşmanı, Pontos Kralı VI. Mithradates'in yanında yer alması ile ilgili olabilir. Oysa aynı kaynaklarda Roma'nın yanında yer alan Thrak prenslerinin adlarına rastlanmaktadır. Mostis'e ait çeşitli sikke tipleri vardır ve birçoğu ile ilgili sikke buluntusu ele geçmiştir. Ön yüzde Zeus ve Hera'nın birlikte yer aldığı sikkenin arka yüzünde şimşek demeti üzerinde kartal betimlenmiştir (Res. 6). Her iki betim de dönemin Pontos ve Kappadokia krallarının tercih ettikleri tiplerdir ki bu da Mostis'in Roma karşıtı olan müttefikleri konusunda fikir vermektedir.

II. Sadalas (MÖ 48-42) ve I. Rhoimetalkes (MÖ 11-MS 12) artık Roma'nın güdümündeki bir vassal krallığın yönetici prensleridir. Dönemlerinde, bölgede oluşan hemen tüm siyasi ve askeri olaylarda Roma'nın müttefiki olarak adları geçmektedir. Sadalas'ın, ön yüzde diademli ve zırhlı genç bir erkek büstü, arkada şimşek üzerinde kartal betiminin (Res. 7), Rhoimetalkes'in ise ön yüzde silah demeti, arkada ise Nike'nin yer aldığı sikkeleri (Res. 8) Heraion Teikhos kazılarında ele geçen diğer Thrak sikkelerdir.

Heraion Teikhos kazılarında Thrak kral sikkeleri dışında Perinthos, Bisanthe, Byzantion, Kalkhedon, Kyzikos, Abydos, Dardanos, Maroneia, Ainos gibi kentlere ait sikkeler de ele geçmiştir. Ayrıca HP AI yazılı sikkeler diğer ilginç sikke buluntuları arasında yer almaktadır.

Heraion Teikhos sikke buluntuları, kazılarda çok sayıda ele geçen damgalı amphora kulplarının tarihlenmesinde de stratigrafik açıdan kanıt niteliğindedir. Thasos amphoralarının çoğunlukta olduğu bu kulplardan başka ayrıca ithal kırmızı figürlü ve siyah firnisli kaplar, yoğun ticari ilişkileri göstermektedir. Bu veriler, Heraion Teikhos'un önemli bir ticaret merkezi, adından da anlaşılacağı gibi, bir dini merkez, müstahkem mevkii ile de önemli bir kale-kent konumunda olduğunu göstermektedir.

OYA YAĞIZ
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ, ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

Res. 8: Rhoimetalkes, bronz.

Erken Heleniştik dönemde çok yaygın bir tip olan, ön yüzde aslan postu başlıklı Herakles başı, arka yüzde tahtta oturan Zeus'un betimlendiği sikkelerden Heraion Teikhos'ta da bulunmuştur. Ayrıca ön yüzde yine Herakles başı, arka yüzde kralın isminin üstünde okdanlık, altında ise Herakles'in gürzü betimi yer alan sikkeler de vardır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Archibald, Z.H. The Odrysian Kingdom of Thrace. Orpheus Unmasked. Oxford, 1998.

Atik, N. "Eine Thrakische Stadt an der Propontis: Heraion Teichos.", *Proceedings of the 10th International Congress of Thracology*. Komotini-Alexandroupolis, 18-23 October 2005. Atina 2007, 13-23.

Casson, S. Macedonia, Thrace and Illyria. Oxford, 1926.

Lischine, C.N. *Monnaies Grecques: Thrace*, Macon, 1902.

Loukopoulou, L.D. Contribution a l'Histoire de la Thrace Propontique. Atina, 1989.

Yağız, O. "Les Monnaies d'Héraion Teichos", *Anatolia Antiqua*, XVI, 2008, 107-117.

Youroukova, Y. *Coins of the Ancient Thracians*, Oxford, 1976.

SNG Cop Thrace Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of the Coins and Medals Danish National Museum, Thrace I, II. Kopenhag, 1942-1943.

DİPNOTLAR

1 Thrak ve Trakia sözcükleri Trakya'nın antik çağdaki ad ve sıfatları için kullanılmıştır.

2 Abdera, kuzey Ege'de bir kent, Pontos Euksenos Karadeniz, Istros Tuna nehri, Propontis ise Marmara Denizi'dir.

3 MÖ 4. yüzyılda, kuzey Yunanistan'da, Khalkidikia Birliği'nin merkezi.

4 Tekirdağ ilinin kazası Barbaros.

5 2000-2001 yılları kazı sikkeleri Filiz Dönmez Öztürk tarafından çalışılmıştır: "Karaevlialtı (Heraion Teikhos) kazılarında ele geçen Odrys Krallığı'na ait Sikkeler", *2006 Ulusalarası Kepsan Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 53-57.

6 MÖ 4. yüzyıl ortalarında Thrakia'nın doğusunda çok sayıda darp merkezi olduğunu ifade etmek için Archibald burada, "adeta bir darphane galaksisi olduğu" ifadesini kullanmaktadır (Z.H. Archibald, *The Odrysian Kingdom of Thrace*, Oxford, 1998, s. 311).

ROMA İMPARATORLUĞU'NDA ANADOLU'DAKİ KENTLER ARASI ANLAŞMALAR

HOMONOIA SİKKELERİ

FİLİZ DÖNMEZ ÖZTÜRK

Augustus'tan Macrianus'a kadar geçen yaklaşık 300 yıllık süre içerisinde, özellikle Küçük Asya'da yoğunlaşmış olan homonoia anlaşmaları, MS 2.-3. yüzyıllarda Küçük Asya kent politikasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Aralarındaki homonoia*'yı (= uyum) kutlamak için kentlerin karşılıklı ya da tek taraflı olarak darp ettikleri homonoia sikkelerinden günümüze ulaşmış binlercesi bu fenomenin yansıdığı en canlı belgelerdir.* **Homonoia** *anlaşmalarının Roma imparatorluk çağında yaygınlaşmasını sağlayan en önemli etken, anlaşmaların beraberinde getirdiği ekonomik, politik ve hukuki avantajlar olmalıdır.*

Kentler arası anlaşmazlıkların giderilmesi, kentlerin ticari çıkarları, kentler arası dini bağlantılar ve oyunların ortak düzenlenmesi, kentlerin statülerini yükseltme istekleri, kentler arası köken ilişkileri, Roma ordusunun ikaşesi ve Roma imparatorlarının taht mücadeleleri ile kentler arası onursal bağlar, *homonoia* anlaşmalarının en önemli nedenleri olmuştur.

İlk olarak Augustus zamanında Asia Eyaleti'nin batısında başlayan *homonoia* anlaşmaları ve dolayısıyla sikke darplarıyla, MS 2. yüzyılda Thrakia, Bithynia, Pamphylia ve Pisidia ile MS 3. yüzyılda Kappadokia ve Galatia bölgelerinde de karşılaşılmaktadır. Bununla birlikte, hiçbir *homonoia* darbına rastlanmayan Kilikia bölgesinin ilginç bir şekilde bu anlaşmaların dışında kaldığı anlaşılmaktadır. Marcus Aurelius ve Commodus zamanlarında artış gösteren *homonoia* anlaşmaları III. Gordianus zamanında sayıca en yüksek düzeye ulaşmıştır.

Homonoia anlaşmaları MS 2. yüzyılda özellikle Küçük Asya'nın ticari merkezi olan Ionia bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bu anlaşmaların en önemli sebepleri arasında ticari ilgilerin geldiği düşünülünce, bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Özellikle içteki kara kentlerinin Ionia bölgesinin kıyı kentleriyle kurmuş oldukları yoğun *homonoia* bağlantıları, söz konusu kentlerin ticari çıkarlarıyla yakından ilgili olmuştur. Kara kentlerinin ithalat-ihracat için kıyı kentlerinin limanlarına duydukları ihtiyaç, beraberinde *homonoia* anlaşmalarını getirmiş olmalıdır.

MS 3. yüzyılda ise *homonoia* anlaşmalarının Pamphylia bölgesinde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Bu dönemde ticaret yolunun Sasani seferi dolayısıyla ordu yolu güzergâhına kaymış olması, bunun sonucu olarak da Side ve diğer Pamphylia kentlerinin ticari ağırlık kazanması bu durumun nedeni olmalıdır. Ayrıca MS 3. yüzyılda Perinthos gibi ordu yolu üzerinde bulunan Propontis kıyısındaki diğer kentlerin de Küçük Asya kentleriyle *homonoia* anlaşmaları yaptıkları bilinmektedir. Söz konusu yüzyılda Sasani seferi dolayısıyla Roma ordusunun lojistiğinin orga-

nizasyonu problemi, ordunun geçiş yolu üzerindeki kentlerin birbirleriyle daha sıkı ilişkiler kurmasına neden olmuş, bunun sonucu olarak da ilgili kentler arasında *homonoia* anlaşmaları yoğunlaşmış olmalıdır.

Sözünü ettiğimiz gibi, *homonoia* anlaşmalarının en önemli kanıtları, kentlerin aralarındaki uyumun propagandasını yapmak için ortak ya da tek taraflı olarak darp etmiş oldukları, anlaşma ortağı kentlerin isimleri ile çoğunlukla OMONOIA lejandını taşıyan sikkelerdir. Söz konusu sikkelerin özellikle arka yüz betimlerinin ve lejandlarının yorumu zaman zaman, haklarında çok az bilgi sahibi olduğumuz kentler arası *homonoia* anlaşmalarının nedenlerinin tespitine yardımcı olmaları açısından özel bir öneme sahiptir. Öyle ki, bazen Temenothyrai ve Sebaste kentlerinin *homonoia*'ları dolayısıyla darp edilmiş sikkeler üzerinde olduğu gibi, bir tanrı tasvirinin, bir kentin ana tanrısından diğerinin ana tanrısına teslim edilmesi sahnesi (Resim 1) ya da III. Gordianus zamanında Ephesos-Aleksandreia *homonoia*'sı vesilesiyle darp edilmiş sikkeler üzerindeki "Ephesoslular'ın Aleksandreialılar'ın Tykhe'si" lejandı (Resim 2), söz konusu kentler arasındaki *homonoia* bağlantılarının nedenlerini başka hiçbir belgeye gerek olmaksızın ortaya koymaktadır.

Homonoia sikkelerinin arka yüz betimlerinin başında, kentlerin ana tanrıları gelir. Örneğin Pergamon için Asklepios ya da Ephesos için Artemis Ephesia gibi (Resim 3). Tanrıların yanı sıra *demos* ve *boule* personifikasyonları da (Resim 4) kentleri temsil etmek için *homonoia* sikkelerinde kullanılmış diğer betimlerdir. Bunların dışında iki ödül çelengi (Resim 5), tokalaşan iki el (Resim 6), kent kurucuları, Tykhe (Bkz. Resim 2) ve nehir tanrısı betimleri de (Resim 7) *homonoia* sikkelerinin diğer tipik arka yüz betimlerindendir.

Homonoia sikkelerinin en karakteristik yanı, anlaşma ortağı kentlerin sikkeler üzerinde kent tanrıları aracılığıyla temsilidir. Nitekim kentlerin elçilik heyetlerinin *homonoia* anlaşmaları onuruna düzenlenen ortak festivaller esnasında kendi kentlerinin tanrılarının büstlerini taşıdıkları ve onu elçilik heyetlerinin başı olarak gördükleri düşünülmektedir. Bazı araştırmacılar kent tanrılarının sikkenin sağında ya da solunda yer almasının, sikkenin hangi kentte darp edildiğine ya da anlaşmanın hangi kent tarafından talep edildiğine dair ipuçları verdiği görüşündedirler. Onlara göre tanrıların sikkeler üzerindeki duruş yönünün belirli bir kuralı vardır: Sikkeyi darp eden kentin tanrısı solda, ortak kentin tanrısı ise sağda yer alır. Yani sikkenin sol yanı sağ yanına kıyasla daha yüksek bir onurun ifadesi olmalıdır.

Kent tanrıları dışında *homonoia* sikkeleri üzerinde görülen tokalaşan iki el de bu sikkelerin karakteristik betimlerindendir. Hatta bazen OMONOIA lejandı olmaksızın tek başına bu betim ve iki kent adının yer aldığı sikkeler bile *homonoia* sikkesi olarak yorumlanmıştır. *Dekasiosis* de denilen bu tokalaşma sahnesi kentlerin kalpten selamlaşmasının bir ifadesi olabileceği gibi, elde edilme arzusunda olunan kentler arası birliktelik ve bağlılığın, o halde *homonoia*'nın da bir ifadesi olabilir. Ancak *homonoia* sikkeleri üzerindeki bu tokalaşma betiminin yalnızca sembolik bir anlamı olmadığı, tam tersi, gerçek bir sahne olduğu da düşünülmektedir. Buna göre, kentler aralarındaki *homonoia*'yı hem anlaşma ortağı olan kentlerin, hem de çevre kentlerin elçilik heyetlerinin katıldığı bir şenlikle kutluyor olmalıydılar. Şenliğin açılışı ise,

Res. 1:
Temenothyrai - Sebaste
I. Valerianus-Gallienus (MS 253-260)
Ön: AV K ΠO AI ΟVAΛΕΡΙΑΝΟC - AVKAPOΛIKI ΓΑΛΛΙΗΝΟC
I. Valerianus (solda) ve Gallienus'un (sağda) karşılıklı büstleri.
Ay: ΤΗΜΕΝΟΘV-ΡΕΩΝ ΚΕ CEBACTIINΩN - OMO/NOIA
Temenothyrai ve Sebaste Tykhe'leri Men heykelini taşırken (yan sayfa).

Ref: PR. FRANKE - M. K. NOLLE. Die Homonoia Münzen Kleinasiens und der thrakischen Randgebiete. I; Katalog. Saarbrücker1997. Taf. 97, no. 2292.

Res. 2:
Ephesos - Alexandrela
III. Gordianus (MS 238-244)
Ön: AYT K M ANT ΓOPΔIANOC.
Gordianus'un büstü, defne çelenkli, sağa.
Ay: EΦECIΩN ΤΥΧΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΝ
Tykhe *kline*'ye uzanmış, sola, sol elinde dümen, yaslanmış olduğu sağ kolunun yanında bereket boynuzu.

Ref: A.g.e., Taf. 24, no. 443.

Res. 3:
Pergamon - Ephesos
Gallienus (MS 260-268)
Ön: AYT K Π ΛIKI ΓΑΛΛΙΗΝΟC.
Gallienus'un büstü, defne çelenkli, sağa.
Ay: ΕΠΙCΕΞ ΚΛ CEIΛIANOV ΠΕΡΓΑΜΙΗΝΩΝ ΚΑΙ ΕΦΕCIΩΝ - ●MON
Pergamon Asklepios'u solda, Artemis Ephesia sağda, ayakta.

Ref: A.g.e., Taf. 74, no. 1584.

Res. 4:
Sardeis - Pergamon
Augustus (MÖ 27-MS 14)
Ön: ΣΕΒΑΣΤΟΥ.
Augustus'un başı.
Ay: ΣΑΡΔΙΑΝΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ - ΜΟΥΣΑΙΟΣ
Sardeis *demos*'u solda, Pergamon *demos*'u sağda, ayakta tokalaşırken.

Ref: A.g.e., Taf. 85, no. 1806.

Res. 5:
Hierapolis - Ephesos
Otacilia Severa (MS 244-248)
Ön: M ΩT CEVHPA.
Otacilia Severa'nın büstü, sağa.
Ay: IEPAΠO-ΛEITΩN K EΦECIΩN NEΩKOPΩN - OMONOIA
İki çelenk, soldakinin içerisinde Π(YΘIA) **sağdakinin içerisinde** Γ(ΦECIA) ***agon*'larının adı.**
Ref: A.g.e., Taf. 33, no. 689.

Res. 6:
Hierapolis - Ephesos
I. Philippus zamanı (MS 244-249)
Ön: AAIPBIHNOC.
Apollon Lairbenos büstü, ışın taçlı, sağa.
Ay: IEPAΠO-ΛEITΩN K EΦECIΩN NEΩ-KOPΩN - OMONOIA
Tokalaşan iki el.
Ref: A.g.e., Taf. 33, no. 709.

arasındaki uyumun propagandasını yapmaktır. Bu uyum ister kentler arası bir anlaşmayla tasdik edilmiş olsun, isterse taraflardan yalnızca biri tarafından propagandası yapılmak istenmiş olsun.

Antoninus Pius zamanında Küçük Asya'nın önde gelen üç kenti, Ephesos, Pergamon ve Smyrna arasındaki unvan çatışmalarından kaynaklanan anlaşmazlıklara son vermek isteyen Aelius Aristeides'in "Kentlerin *Homonoia*'sı Hakkında" adlı söylevinin 28. bölümünün 7-34. satırları arasında Atina-Sparta örneğinden hareketle söyledikleri, *homonoia*'nın kentler için ifade ettiği önemi başka hiçbir söze gerek kalmadan açıkça ortaya koymaktadır: "Onların her ikisi de 'birinci kent' oldukları hissine sahip oldukları sürece, Persler'e karşı birbirlerine deniz ve karada yardım etmek sureti ile galip geldiler. Onlar, her şeyi ortak rıza ile yaptılar; zafer kazandılar ve bunun anısına Delphoi'daki ortak üçayaklı kazanı diktiler. İşte bu onların birliğinin başarısıdır. Onlar ele geçen malları da ortak kullandılar; ancak onlar birbirleri ile mücadele ederken yalnızca ortak bir sürgün ve ölüm geldi. Hellas, Makedonya

Kent tanrılarının sikkenin sağında ya da solunda yer alması önemlidir. Tanrıların sikkeler üzerindeki duruş yönünün belirli bir kuralı vardır: Sikkeyi darp eden kentin tanrısı solda, ortak kentin tanrısı ise sağda yer alır. Yani sikkenin sol yanı sağ yanına kıyasla daha yüksek bir onurun ifadesi olmalıdır.

Res. 7:
Ephesos - Alexandreia
III. Gordianus
Ön: AYT K M ANTΩ ΓOPΔIANOC.
Gordianus'un büstü, defne çelenkli, sağa.
Ay: EΦECIΩN KAI AAEΞANΔPEΩN - OMONOIA
Kalstros nehri tanrısı, Artemis Ephesia heykeli ile solda; Nil nehri tanrısı, Serapis heykeli ile sağda, karşılıklı (üstte).
Ref: A.g.e., Taf. 26, no. 542.

muhtemelen aralarında *homonoia* anlaşması yapan iki kentin elçilik heyetlerinin buluşmasının ardından, ortak bir kurban sunumu ve törensel tokalaşma ile oluyordu. Hatta *dekaioasia* sırasında bir yemin edildiği de düşünülmekle birlikte buna dair bir kanıt yoktur.

Homonoia sikkeleri yalnızca kentler arasındaki anlaşmalar onuruna karşılıklı olarak darp edilmiş anlaşma sikkeleri değildir. Çünkü zaman zaman bir kentin bir diğer kent için tek taraflı olarak da *homonoia* sikkesi darp ettiği bilinmektedir. Örneğin Smyrna'nın, aralarındaki onursal bağlar dolayısıyla Atina onuruna ya da Laodikeia'nın, saygınlığını yükseltmek için Pergamon onuruna tek taraflı olarak darp ettikleri *homonoia* sikkeleri gibi. İşte bu nedenle bütün *homonoia* sikkelerini "anlaşma sikkeleri" olarak genellememek gerekir. Bununla birlikte, bu sikkelerin temeldeki darp nedeni, kuşkusuz "anlaşma", "uyum" anlamına gelen OMONOIA lejandının da çok açık gösterdiği gibi, sikkeler üzerinde adı geçen kentler tarafından egemenlik altına alındı... Anlaşma bütün halklara ortaklık ve önde gelen kentlere refah getirirken, anlaşmazlık en büyük kötülüklerin sebebi olmuştur. Sizler kararınızı verin ortaklık mı, husumet mi? Eğer herkes kendi çıkarını hedef edinirse bunun sonucunda çatışma ve kavga çıkar. Ama herkes mevcut olanı ortak kullanma hissine sahip olursa o zaman uyum hissine de sahip olacaktır."

FİLİZ DÖNMEZ ÖZTÜRK
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

GALATIA KRALLIĞI

KRAL AMYNTAS VE SİKKELERİ

ALİYE EROL

Galatia Krallığı'nın son kralı olan Amyntas, tarih sahnesinde ilk kez kral Deiotaros'un özel kâtibi olarak görülür. Romalıların Caesar'ın katillerine karşı yaptığı savaşta Brutus'un tarafındayken saf değiştirerek Antonius ve Octavianus'un tarafına geçmiş ve bunun karşılığında kendisine toprak bahşedilerek ödüllendirilmiştir. MÖ 37/36'dan itibaren Galatia Krallığı'nın başına getirilen Amyntas, Homonad'lar tarafından öldürüldüğü MÖ 25 yılına kadar, sahip olduğu toprakları genişleterek korumuştur.

Kral Amyntas'ın Galatialı olmasına rağmen Makedon ismi taşıması ilginçtir. Ayrıca kralın Pisidialı olduğu Antiokheia ve Apollonia arasındaki geniş toprakların babasından kaldığı da ileri sürülmektedir.[1] Ankyralı senatör C. Iulius Severus'un soyağacının yazılı olduğu yazıtta Galat tetrarkheslerinin Amyntas adlı oğullarından söz edilmektedir.[2]

Pompeius MÖ 64'te Küçük Asya'da bazı düzenlemeler yapmış, üç büyük Galat boyunun başına tetrarkhesler atamıştı: Tolistobogların başına Deiotaros, Tektosagların başına Kastor Tarkondarios ve Trokmilerin başına Brogitaros.[3] Bunlar içinde Tolistobogların başına getirilen Deiotaros'un aldığı kral unvanı MÖ 59'da Roma Senatosu tarafından da onaylanmıştı.[4] Deiotaros kısa zaman içinde Pontos topraklarından bazı yerleri, Küçük Armenia ve Galatia'nın da tamamını ele geçirmişti.[5] Deiotaros'un ölümünün ardından Kastor Tarkondarios'un oğlu Kastor, Galatia kralı unvanını almıştır (MÖ 41/40).[6] Ayrıca Antonius MÖ 40/39 yılında Deiotaros'un yardımcısı Amyntas'a kral unvanı vererek Phrygia Paroreia, Pisidia ve Kilikia'nın bir bölümünü yönetmekle görevlendirmiştir. Bu tarihte Antonius, II. Pharnakes'in oğlu Dareios'a Pontos'un bir bölümünü ve Laodikeialı Zenon'un oğlu Polemon'a da Lykaonia ve Kilikia Trakheia'yı vermiştir. Antonius böylece, MÖ 42'de gerçekleştirilen ve Caesar'ın katilleri olarak bilinen Cassius ve Brutus'un yenilgiye uğratıldığı Philippi Savaşı'nda yararlılık gösteren kişileri ödüllendirirken, diğer yandan da kendine bağımlı krallıklar oluşturarak doğudaki Parth tehlikesine karşı bir tampon bölge yaratmayı amaçlamıştır.[7]

Roma kontrolündeki Pisidia topraklarına egemen olan Amyntas, bölgedeki kentler ve Pisidialılarla mücadelelere başlamıştır. Karışıklık içinde geçen bu dönemde, bu bölgelerin kontrolünün sağlanması ve Romalı yöneticilerin elde edemedikleri otoritenin kurulması için Amyntas gibi güçlü bir krala ihtiyaç vardı.[8] Antiokheia ve Apollonia kentine kadar olan topraklara ve Lykaonia'ya sahip olan Amyntas, Tauroslardan Phrygia'ya ve Kilikialılara ait topraklara yayılan Kilikia ve Pisidialıları imha etmekle uğraşıyordu.[9] Bölgenin kontrolünü sağlamak için Kremna kentini ele geçiren Amyntas, burayı konumundan dolayı başşehir yapmış olmalıdır.[10]

Galatia Kralı Deiotaros'un özel kâtibi ve yardımcısı olan Amyntas, Kastor'un ölümünün ardından MÖ 37/36'da triumvir Antonius tarafından Galatia Krallığı'nın başına getirilmiştir.[11] Lykaonia ve Pamphylia'nın Side'yi de içine alan kısmı ve Isauria toprakları da Amyntas'a bağışlanmıştır. Böylece Galatia Krallığı'nın toprakları gü-

Amyntas'ın gümüş tetradrahmisi, Athena başı / Nike (üstte)

Amyntas'ın bronz sikkesi, Herakles başı / Aslan (monogramlı ters)

neyde Akdeniz'e kadar genişlemiş oldu.[12]

MÖ 31'de Actium Savaşı'na Antonius'un tarafında katılan Amyntas, savaş sırasında saf değiştirerek 2000 Galat atlısıyla Octavianus'un tarafına geçmiştir.[13] Böylece savaş sonrasında Octavianus tarafından mevcut krallığı korunmuş, Kilikia Trakheia da kendisine bağışlanmıştır.[14] Bu dönemde (MÖ 30-25) Amyntas'ın asıl görevi, Pisidia, Kilikia ve Isauria'daki baş edilmesi güç yerli kabileleri Roma adına etkisiz hale getirmekti. Şimdiye kadar Roma otoritesine direnen Kremna dahil pek çok kente saldırdı. Strabon'a göre, Amyntas, Kremna ve Sagalassos kentleri arasında bulunan Sandalion kentini ele geçirmek için çaba dahi harcamamıştır.[15] Ancak Bayat köyünde bulunan bir yazıta göre, Termessos kenti Typallia halkıyla birlikte Amyntas'a, Sandalion halkına karşı giriştiği savaşta destek sağlamak için asker göndermiştir.[16]

Ayrıca Laranda ve Derbe'yi de kapsayan Lykaonia'nın güneyindeki küçük bir bölgede Roma tarafından hâkimiyetine izin verilen eşkıya lideri Antipatros ile karşılaşmış,[17] Isauria kentini tahrip ederek burada kralî bir ikametgâh yaptırmaya karar vermiştir.[18] Daha sonra Homonad'lara karşı savaşarak onları baskı altına alan Amyntas, Homonad reisinin karısının bir hilesi sonucunda öldürülmüştür.[19]

Amyntas'ın ölümünden sonra, MÖ 25'te Galatia Krallığı, topraklarının büyük bir kısmının başına *legatus Augusti pro praetore* unvanlı bir valinin atandığı, imparatora bağlı Galatia Eyaleti'ne (*Provincia Galatia*) dönüştürülmüştür.[20]

SİKKELER

Pompeius'un MÖ 64'teki düzenlemelerinden sonra, üç büyük Galat boyunun başına atanan tetrarkheslerden Deiotaros ve Brogitaros'un sikke bastırdığı bilinmektedir.[21] Deiotaros'un [MÖ *c.* 64-40 (?)] bronz sikkeleri üzerinde ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΙΟΤΑΡΟΥ lejandı ile Nike başı / iki dioskur başlığı arasında, içinde kılıç olan bir kının üzerinde kartal betimi görülür. Brogitaros'un [MÖ *c.* 58- *c.* 53 (?)] bastırdığı tetradrahmilerde ise ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΡΟΓΙΤΑΡΟΥ ΦΙΛΟ ΡΩΜΑΙΟΥ lejandı ile meşe çelenkli Zeus başı / şimşek demeti üzerinde kartal, arkasında da askeri standart betimleri yer alır.[22]

Egemenliği altındaki Pamphylia kentlerinden Side'de adına gümüş sikke bastıran Amyntas'ın bilinen altın sikkesi yoktur. 1845-46 yıllarında Avrupa sikke piyasasında görülen ve Amyntas'a atfedilen altın sikkelerin, gümüş tetradrahmilerinin modern imitasyonları olduğu anlaşılmıştır.[23] III. Antiokhos'un MÖ 190 yılında Romalılar karşısındaki yenilgisinin ardından imzalanan Apemeia Anlaşması'ndan sonra Roma'ya yardım eden yaklaşık 40 kent, kendilerine vaat edilen özerkliği kanıtlamak amacıyla gümüş tetradrahmiler bastırmışlardır.[24] Side tetradrahmilerinin de bu dönemde basılmaya başlandığı ileri sürülse de, son yapılan çalışmalarla bu tarihten önce basılmış oldukları tespit edilmiştir.[25] Side kentinin Athena başı / Nike betimli sikkelerinde magistrat ismi (ΚΛΕ, ΚΛΕΥ veya ΚΛΕΥΞ) ve kentin simgesi olan nar görülür. Amyntas'ın Side'yi ele geçirmesiyle beraber kent darpları son bulmuş ve aynı tiplerle Amyntas'ın tetradrahmileri basılmıştır. Amyntas'ın gümüş tetradrahmilerinde nar sembolünün yerini ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΜΥΝΤΟΥ lejandı almıştır. Arka yüzdeki Nike figürü de önceki sikkelerde olduğu gibi elinde çelenk değil, uçları püsküllü kralî bir diademin bağlandığı kını içinde bir kılıç tutmaktadır. Attika ağırlık sistemiyle Side'de basılan kralın bu sikkeleri 1845 yılında bulunan bir define ile bilim dünyasına tanıtılmıştır.[26] MÖ 37-25 arasındaki 13 yıl içinde basılmış olması gereken tüm bu sikkeler toplam 6 ön yüz ve 33 arka yüz kalıbından basılmıştır.[27] Meadows'a göre, Pamphylia ovası, Syme'nin öne sürdüğü gibi tamamıyla Amyntas'ın eline geçmemişti. Ona göre kralın Side'ye atfedilen bu tetradrahmilerinin atribüsyonu da kesin değildir. Amyntas tüm egemenliği boyunca Pisidia ve Lykaonia'nın dağlık kesimlerindeki yerli halklarla mücadele etmiştir. Askeri ödemeler için bastırılan paraların üzerinde -bunu maskelemek için- Side gibi zengin ve barış içinde yaşayan bir kentin sikke tipi kullanılmıştır.[28]

Amyntas'ın bronz sikkeleri iki grup altında toplanır.[29] İlk gruptaki sikkeler üzerinde B harfi (ΒΑΣΙΛΕΩΣ'un kısaltması) ve kralın adını işaret eden bir monogram bulunur,[30] İkinci grup sikkelerin üzerinde ise kralın adı ve unvanı açık olarak ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΜΥΝΤΟΥ şeklinde yazılmıştır. İkinci grubu oluşturan sikkeler üzerindeki tipler şunlardır: Herakles başı / aslan, Zeus başı / aslan, Artemis başı / geyik, Hermes başı / Caduceus.[31]

Aynı ön ve arka yüz tipine sahip olmalarından dolayı Amyntas'ın Hermes başı / Caduceus tipli sikkelerinin Pisidia kentlerinden Kremna'da basıldığı düşünülmektedir. Bu sikkeler Atlan'a göre, Amyntas'ın

Amyntas'ın bronz sikkesi. Artemis başı / geyik

Amyntas'ın bronz sikkesi. Artemis başı / geyik

Amyntas'ın bronz sikkesi. Herakles başı / aslan

Amyntas'ın bronz sikkesi. Hermes başı / Caduceus

Pisidia'da kral olduğu MÖ 39 yılında ve daha sonrasında darp edilmiş olmalıdır.[32] Bu tipte basılan KRH lejandlı Kremna kent sikkeleri de Amyntas devrinde darp edilmiştir. Ayrıca Amyntas sikkelerindeki diğer bir tip olan ayakta betimlenen aslan figürü, Kremna sikkelerinde sıçrayan aslan protomu şeklinde görülür.[33] Kentin yerel darplarında görülen B'den Z'ye (2-7) Yunanca rakamlar, Amyntas'ın kenti ele geçirmesiyle başlatılan yeni döneme göre sikkelerin basıldıkları yılları işaret eder. Yedinci yıl, muhtemelen Amyntas'ın hayatının son yılıdır. Amyntas MÖ 25/4'te öldüğüne göre, Kremna'nın bu serisi MÖ 32/1'de darp edilmeye başlanmıştır.[34]

Amyntas'ın ilk grup bronz sikkelerinin basım yerleri tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Her ne kadar şüpheli görünse de, üzerlerindeki M harfinden dolayı bir grup sikkenin Midaion'da ve Hermes'li tiplerin de Isauria'daki Hermopolis kentinde basılmış olabileceği öne sürülmüştür.[35] Tipleri karşılaştırarak basıldıkları darphaneleri belirlemek oldukça zordur. Fakat birinci grubu oluşturan monogramlı serideki sikkelerin farklı stilleri Pessinus'ta basılan Deiotaros sikkelerine benzediğinden, Amyntas'ın bu tarz sikkeleri de muhtemelen burada darp edilmiştir.[36]

ALİYE EROL
İÜ EDEBİYAT FAKÜLTESİ ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

DİPNOTLAR

1 H. Buchheim, *Die Orientpolitik des Triumvirn M. Antonius*, Heidelberg, 1960: 58, d.n. 140; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*. Princeton, 1950, s. 61; M. Özsait, *Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidia Tarihi*, İstanbul, 1985, 82, d.n. 398; S. Mitchell, "Amyntas in Pisidien Der letzte Krieg der Galater" *Forschungen in Galatien. Asia Minor-Studien* 12, E. Schwertheim (ed.), 1994, s. 99 ve d.n. 6; S. Atlan, "Side'de basılan Amyntas sikkeleri. Die Münzprägung des Amyntas in Side", *Belleten* 39, s. 575-611, 1975, s. 576-577; F. Stählin, *Geschichte der kleinasiatischen Galater*, Leipzig, 1907[2], s. 98; M. A. Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İzmir, 2005, s. 147; Ayrıca bkz. W. M. Ramsay, *A historical Commentary on St. Paul's Epistle to the Galatians*, 1899.

2 C. E. Busch, *Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara im Altertum*, Ankara, 1967, s. 105; Mitchell 1994, s. 99; M. Arslan, *Antikçağ Anadolusu'nun Savaşçı Kavmi Galatlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s. 173, d.n. 674.

3 Buchheim 1960, s. 56.

4 Magie 1950, s. 1236 vd; K. Strobel, "Kelten in Kleinasien (Galatia)" *DNP* 6, s. 393-4000, 1999, s. 399.

5 Stählin 1907[2], s. 88, d.n.7; M. Cary - H. A. Ormerod, "Pompey's Settlement on the East" *CAH* IX (1932), 390-395, s. 393; F. E. Adcock, "Lesser Armenia and Galatia after Pompey's settlement on the East" *JRS* XVII (1937), s. 12-17, 1937, 11 vd; S. Mitchell, *Anatolia. Land, Man and Gods in Asia Minor* (vol. I), Oxford, 1993, s. 33, d.n.73; Arslan 2000, s. 150 vd.

6 Buchheim 1960, s. 57-58; Magie 1950, s. 373-374; Bürchner "Galatia" *RE* VII, st. 519-534, 1912; Brandis Brandis. "Galatia" *RE* VII, st. 534-559, 1912.

7 Magie 1950, s. 433 vd, 1282 vd.; Özsait 1985, s. 80 ve 81 d.n. 394; Mitchell 1993, s. 38; Arslan 2000, s. 169; Kaya 2005, s. 146.

8 Özsait 1985, s. 81; A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford, 1971[2], s. 132.

9 Strabon, XII, 6, 4; Atlan 1975, s. 577; Arslan 2000, s. 171.

10 Strabon, XII.6.4; Özsait 1985, s. 82; Hans von Aulock, *Münzen und Städte Pisidiens* Teil II. Tübingen, 1979, s. 37; B. Levick, *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Oxford, 1967, s. 25 vd.; Arslan 2000, s. 171.

11 Cassius Dio, XLIX, 32,3; P. v. Rohden, "Amyntas" *RE* I/2, st. 2007-2008, 1894.

12 Özsait 1985, s. 82; S. Mitchell, *Cremna in Pisidia. An Ancient City in Peace and in War*, London, 1995, s. 43; Kaya 2005, s. 147, d.n. 134; H. Brandt-F. Kolb, *Lycia et Pamphylia. Eine römische Provinz im südwesten Kleinasiens*, Mainz, 2005, s. 20.

13 Cassius Dio, *Rhomaika*, LI 7,2-4; Magie 1950, s. 426; Buchheim 1960, s. 72.

14 Strabon XIV s. 6, Jones 1971[2], s. 132; Özsait 1985, s. 83; Mitchell 1993, s. 40.

15 Strabon XII, 6,3.

16 Mitchell 1994, s. 97 vd.; Arslan 2000, s. 182 vd.

17 Özsait 1985, s. 83; Magie 1950, s. 434; Jones 1971[2], s. 132.

18 Strabon XII, 6, 3.

19 Strabon XII 6, 3 ve 5; Stählin 1907[2], s. 99; Magie 1950, s. 433 vd; Levick 1967, s. 25 vd; Özsait 1985, s. 83.

20 R. Syme, "Galatia und Pamphylia under Augustus" *Klio*27, 1934, s. 123; Magie 1950, s. 453 vd.; Jones 1971[2], s. 132-133. Ayrıntılı olarak bkz.: W. Leschhurn, "Die Anfänge der Provinz Galatia" *Chiron* 22, 1992, s. 315 vd.

21 Théodore Reinach, *L'histoire par les monnaies: essais de numismatique ancienne*, Paris, 1902, s. 152 vd.

22 Head, *HN*, s. 746-747; *BMC Galatia*, s. 1, 1, 1, Deiotarus). Ayrıca Galatia Krallığı sikkeleri için bkz. M. Arslan, *Galatya Krallığı ve Roma Dönemi Ankyra Şehir Sikkeleri*, Ankara 2004.

23 *BMC Galatia*, s. xviiivd.

24 K. Regling, *Einleitung in die Altertumswissenschaft. Band II Heft: 2 Münzkunde*. Berlin, 1930, s. 18.

25 Atlan 1975, s. 581, d.n. 32.

26 Atlan 1975, 582. Bkz. Duc de Luynes, "Medailles inedites d'Amyntas roi de Galatie" *Revue Numismatique*, tome X, 1845, s. 253-265; Th Rurgon, "On two newly discovered silver tetradrachms of Amyntas, King of Galatia" *Numismatic Chronicle* Vol. 8, 1846, s. 69-90.

27 Side'de basılan Amyntas sikkeleri için ayrıntılı olarak bkz.: Atlan 1975, s. 575-611 ve Andrew Meadows, "Amyntas, Side and the Pamphyhan plain" Peter van Alfen (ed.), *Agoranomia: Studies in Money and Exchange Presented to John H. Kroll*. New York: The American Numismatic Society, 2006, s. 151-176.

28 Meadows 2006, s. 173; Karş. Syme1934, s.123.

29 *RPC* I, 536. Ayrıca BA MEM ΤΟΥ M lejandlı Amyntas devrine atfedilen sikkelerin üçüncü grubu oluşturduğu ileri sürülse de bu öneri kuşkulu bulunmuştur. Karş. E. Babelon, *Traite des monnaies grecques et romaines*, I-IV, Paris, 1901-1933; Le Rois de Syrie, s. cxxii; F. Imhoof-Blumer, *ZfN* I, 1874, s. 332; W. M. Leake, *Numismata Hellenica*, 1856, s. 39.

30 Bkz. F. Imhoof-Blumer, *ZfN* I, 1874, s. 330-4.

31 Head, *HN*, s. 747; Imhoof-Blumer, Kl. M. II, s. 498; *RPC*I: no. 3502-2504, *BMC Galatia*, 8 vd.; *SNG Cop.*, 97 vd.; *SNG Franee* 3, 2354 vd.; *SNG Hunterian* I, 2091 vd.

32 Atlan 1975, s. 579, d.n. 26.

33 Aulock 1979, s. 39 ve no: 911-1047; *RPC* I, 3518-3522.

34 Mitchell 1995, s. 44-45; Aulock 1979, s. 38 39 ve no. 911-1047.

35 Bkz. Duc de Luynes, "Medailles inédites d'Amyntas roi de Galatie" *Revue Numismatique*, tome X, 1845, 253.

36 *RPC* I, 537. Ayrıca Pessinus kazılarında bir sikke örneği de bulunmuştur. Bkz. J. Devreker-M. Waelkens, *Fouilles à Pessinounte* I, 1984.

BİBLİYOGRAFİK KISALTMALAR

BMC Galatia: W. Wroth, *Catalogue of the Greek Coins of Galatia, Cappadocia, and Syria*, London 1899.

CAH: *The Cambridge Ancient History*.

DNP: *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike* 16 bd I, H. Cancik. H. Schneider, M. Landfester (Hrsg.) Stuttgart: Metzler, 1996-2003.

Head *HN*: B. V. Head, *Historia Nummorum, A Manuel of Greek Numismatics*. London, 1967.

JRS: *The Journal of Roman Studies*.

SNG Franee 3: *Sylloge Nummorum Graecorum France 3 Cabinet des Medailles, Pamphylie, Pisidie, Lycaonie, Galatie*, Paris 1994.

SNG Hunterian 1: *Sylloge Nummorum Graecorum. Volume XII. The Hunterian Museum University of Glasgow. Part 1: Roman Provincial Coins. Spain-Kingdoms of Asia Minor*, Oxford-New York, 2004.

RE: *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*.

RPC I: A. Burnett - M. Amandry - P. P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage Volume I. From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC-AD) 69*. Paris, 1992.

ZfN: Zeitschrift für Numismatik.

TÜRKİYE'DE DEFİNECİLİK

ESKİ ESER YAĞMASI*

ERKAN KONYAR

İbn Haldun: "Bilinmelidir ki, şehirlerde aklı zayıf (geri zekâlı) kişilerden birçoğu toprağın altında mal ve para çıkarmak için hırsla çalışmakta, bu yoldan kazanç sahibi olmayı istemekte, evvelki milletlere ait malların tümünün yerin altında saklı olduğuna, hepsinin üzerlerinin sihirli tılsımla mühürlü olduğuna, onun ilmine vakıf olan ve onu çözmek için yanında buhur, dua ve kurban bulunduran bir kimseden başka hiçbir kimsenin o mührü bozamayacağına itikat etmektedir."

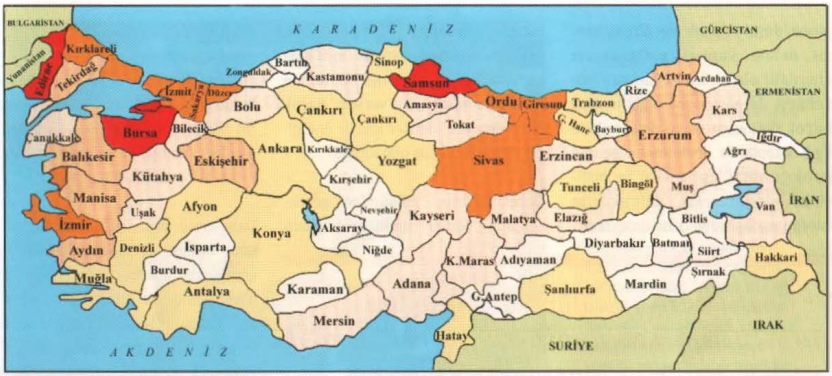

Define terimi, teknik olarak yeraltında bulunan ve maddi değeri paraya dönüştürülebilen eski eser veya değerli maden, taş gibi objeler için kullanılabilir. Günümüzde toprak altında bulunan ve arkeolojik değeri olan objeler de define olarak değerlendirilmektedir. Nekropol alanları, höyükler, tümülüsler, antik yerleşmeler, kiliseler, camiler, define bulunduğu en çok iddia edilen alanların başında gelir.

YASAL ÇERÇEVE: ESKİ ESER KANUNU VE DEFİNECİLİK YÖNETMELİĞİ "Türkiye'de yasal kazılar"

Ülkemizde, 2863 sayılı Kültür Varlıkları Koruma Kanunu'nun 6. ve 50. bendi ile Medeni Kanun'un 696. ve 697. maddeleri temel kabul edilerek hazırlanmış define yönetmeliği çerçevesinde, definecilik yasal bir faaliyet haline getirilmiştir.[1] Yasaya göre define aranacak yerin sit alanları dışında olması gerekir. 2863 no'lu

*Bu çalışma, "Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı ve Definecilik" konulu proje çerçevesinde hazırlanmıştır. Çalışmalarımıza destek olan ve bilgi paylaşımını sağlayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Jandarma Genel Komutanlığı, Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı'na ve Emniyet Genel Müdürlüğü, Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı'na teşekkür ederiz.

Türkiyede İzinli Define Kazıları'nın Dağılımı

200-400 100-200 50-100 25-50 10-25 1-10

Bir dedektör firmasının ürün kataloğunun kapak resmi. Dedektör kullanan imparator! (yan sayfa)

Harita 1: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle, son yirmi yılda Türkiye'de resmi define kazısı yapılan iller ve sayısal dağılımı.

Jandarma Genel Komutanlığı verilerine göre 1998-2007 yılları arasında defineciliğin - eski eser kanununa dair suçların yoğun olarak meydana geldiği iller.
Türkiye genelinde meydana gelen olay sayısı: 7.144
Olayların yoğun olduğu on ilde meydana gelen olay sayısı: 3071 (%43)

Harita 2: 1998-2007 yılları arasında jandarma bölgesinde Defecilik ve Eski Eser Kanunu'na dair suçların en yoğun işlendiği iller.

kanunun 6. maddesinde belirtilen alanlar bu kapsamdadır. Bölge müzesine yapılan başvuru kabul edildiği takdirde, kişi bir yıllık geçerliliği olan bir izin alır. Define arayışı, en çok aralıksız olarak bir ay boyunca ve ancak 100 m² alanda yapılabilir. Kazı, müzenin görevlendirdiği arkeolog denetiminde yapılır. Yapılan kazı sonucunda -arkeolojik değeri olmayan- define bulunduğunda Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nca tespit edilen değerin, eğer hazine arazisinde bulunmuşsa %50'si define arayıcısına, özel veya tüzel kişilere ait bir arazide bulunmuş ise de %40'ı define arayıcısına, %10'u ise arazi sahibine verilir. Kazı sırasında arkeolojik nitelikte bulgulara rastlandığında kazı derhal durdurulup, bulunan eserler müze envanterine geçirilir.

Define arama faaliyetini açıkça SİT alanlarının dışında tutmasına rağmen, yasanın uygulanmasında bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, SİT alanı olarak tescil edilmemiş ve müze görevlilerinin de gözünden kaçmış olan arkeolojik nitelikteki alanlarda define kazıları yapılabilmiştir.

Türkiye'de yasal define izni olmakla birlikte, istatistiklere bakıldığında defineciliğin daha çok yasal olmayan yollarla yapıldığı ve arkeolojik alanlar ile buluntulara ne denli zarar verildiği görülmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın verilerine göre, 1989 yılından bu yana izinle yapılan define kazısı sayısı 3643'tür. Söz konusu define kazılarının hiçbirinde define bulunamadığı, sadece 15'inde arkeolojik nitelikte eser bulunduğu bilgisi dikkat çekicidir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü verileri incelendiğinde Marmara Bölgesi en çok define kazısı yapılan bölge olarak öne çıkar (Harita 1; Tablo). Marmara Bölgesi'ni, Karadeniz Bölgesi izler. İller bazında ise ilk sırayı 354 define kazısıyla Samsun alır. Bunu 274 kazıyla Bursa, 222 kazıyla Edirne ve 195 kazıyla Kocaeli izler. Türkiye'de yapılan izinli define kazılarının son yirmi yıllık süreçteki dağılımına baktığımızda, günümüze doğru periyodik bir düşüşün olduğu göze çarpar. Örneğin 1980'li yıllarda 450'yi bulan define kazısı sayısı 1990'lı yıllarda 200'ün altına, 2000'li yıllarda ise 150'nin

altına düşer. Ancak bu düşüş, resmi define kazıları maliyetlerine alternatif olarak kaçak kazılara yönelmeyi de gösteriyor olabilir. Zira birçok define sitesi ve definecilikle ilgili kitaplarda devletin bu açıdan koyduğu yasal kısıtlamalar ve maliyetler eleştirilmekte, definecilerin işlerini zorlaştırdığı belirtilmektedir.

ortaya çıkarılmıştır. Yani definecilik faaliyeti açısından yapılan onca harcamaya karşın herhangi bir define bulunamamıştır. Bu veriler, kaçak kazı yapan definecileri için de önemli bir caydırıcı unsur olmalıdır.

Gerek defineci anlatımları gerekse adli veriler definecilik işinin

Definecilik bir ekip olarak yürütülür. Kazı işlemi tek başına gerçekleştirilemez. Kazıyı yapacak "güçlü kişilere", gözcülere, "işin ehli" harita ve işaretleri çözebilecek "nişancı"lara, dedektör gibi tarama cihazlarını iyi kullanabilecek, "makineci" olarak adlandırılan kişilere, tılsımları ve büyüleri çözebilecek bir "cinci hocaya" ihtiyaç vardır.

Türkiye'de yapılan define kazıları ve sonuçları aslında definecilerin ve faaliyetlerinin en çarpıcı aynasıdır. Definecileri tarafından büyük umutlarla, mutlak hazine bulunacak nokta hedeflerde bile yukarıda belirttiğimiz gibi 3643 girişimden sadece 15'inde arkeolojik nitelikte ve çoğu taşınmaz kültür varlığı olan buluntu

Türkiye'de daha çok höyük, nekropol, tümülüs/kurgan gibi arkeolojik alanlarda, izin alınmadan yapıldığını göstermektedir. Batı Anadolu'da tümülüs denilen yığma tepeler, Doğu Anadolu'da Urartu oda mezarları, yine Batı Anadolu'da lahit mezarlar definecilerin en çok rağbet ettikleri alanlar olmuştur.

Türkiye'de definecilik nasıl yapılıyor

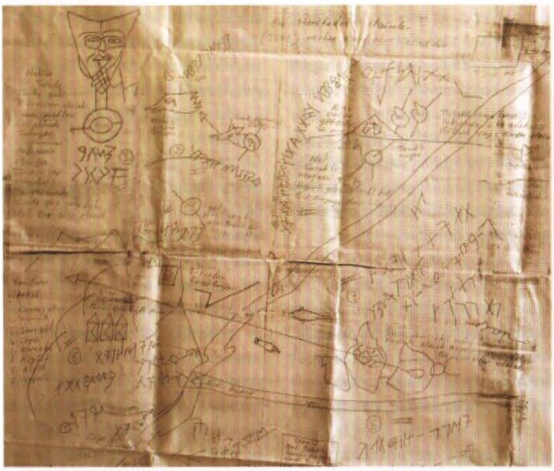
Türkiye'de birçok köyde, bir define bulup gizlice köyü terk eden insanların hikâyesi anlatılır. Bunların yerel olanları yanında ulusal, hatta uluslararası düzeyde olanları da vardır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, anlam olarak definecilik, yeraltına gömülmüş, maddi değeri bulunan altın, gümüş ve bunlar gibi değerli madenden eserleri tanımlamakla birlikte, bugün genellikle arkeolojik veya tarihsel nitelikli alanlarda daha çok yürütülen ve arkeolojik eserin bulunmasına dönük bir uğraş olmuştur. Bu açıdan geniş bir anlamda, arkeolojik alanlardaki kaçak kazıları tanımlamak için kullanılmaktadır.

Diğer yandan defineciler savaş, salgın, tehcir vb. yollarla bulundukları yerleri terk etmek zorunda kalan insanların, güvenli olmadığı için veya geri dönmek umuduyla yanlarında götürmedikleri değerli eşyalarını gömmüş olduklarına inanırlar (Öntek 2004; Kulaç 2004a; Kulaç 2004b; Altın 2008). Bu insanlar, döndüklerinde eşyalarını kolayca bulabilmek için de gömü çevresine bazı işaretler koy-

Kolluk kuvvetlerinin mücadelesi

Yukarıda izinli define kazılarıyla ilgili verdiğimiz istatistiki bilgilerden, izinli define kazılarının sayısında son yıllarda belirgin bir düşüş olduğu görülmektedir (Tablo). Bu durumun, definecilerin yükselen izinli define kazıları maliyetlerinden kaçmak için izinsiz define kazılarına yöneldiklerinin göstergesi olabilir. Jandarma Genel Komutanlığı Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı'nın verileri bu aşamada oldukça bilgi vericidir. Defineciliğin daha çok kırsalda gerçekleşen bir eylem olması, ülkemizde kırsal kesimde faaliyet gösteren Jandarma Komutanlığı'nın ilgili birimlerini konuyla doğrudan ilgili kılmakta ve definecilikle mücadelede önemli bir görev üstlenmektedir.
Azalan izinli define kazılarına karşın ülkemizde son on yılda kaçak kazı sayısında ve kaçak kazılarda ele geçirilen eser sayısında önemli ölçüde artış vardır (Haritaz; Tablo). Örneğin, ülke genelinde son 20 yılda gerçekleştirilen 50'nin altında izinli define kazısıyla oldukça alt sıralarda yer alan Denizli, Muğla, Afyon, Antalya, Mersin, Adana gibi iller, jandarma kayıtlarına göre Türkiye'de eski eser kaçakçılığı ve define kazılarının %43'ünün(Bursa, İzmir, İstanbul, Rize ile birlikte) gerçekleştirildiği 10 il arasında (3071 vaka ile) gösterilmektedir. Genel olarak bakıldığında, ülkemizde 1998-2007 yılları arasındaki 10 yıllık periyotta toplam 7144 eski eser kaçakçılığı veya kaçak kazı faaliyeti tespit edilmiştir. Bu olaylarda toplam 19.975 şüpheli yakalanmıştır.
Olayların sayısal dağılımına baktığımızda, 1998 yılında 82 olan vaka sayısı hızlı bir artışla 2007 yılında 1463'ü bulur. Aynı artış, doğal olarak, yakalanan şüpheli sayısında da izlenir. 1998 yılında 233 olan yakalanan şüpheli sayısı 2007 yılında 3680'e ulaşmaktadır. Bu veriler son yıllarda ülkemizde izinsiz definecilik faaliyetlerinin büyük bir hızla artmış olduğunu göstermektedir.
Ele geçirilen kaçak kazı malzemeleri ve dedektör sayısı da son yıllardaki bu artışın diğer bir göstergesidir (Tablo). Öncelikle son 10 yılın verilerine baktığımızda, ele geçirilen kazı malzemelerinin sayısında belirgin bir artış görülür. Bunların envanterine baktığımızda, en büyük grubu kazma kürek gibi muhtelif kazı malzemeleri oluşturur. 11.011 adetle ve %82'lik bir oranı bulan muhtelif kazı malzemesini %11'lik oranı 1197 sayısı ile dedektör, 224 sayısı %2'lik oranıyla fünye ve %2'lik oranı 244 sayıyla iş makinesi izler. Bunların yanında saniyeli fitil, dinamit lokumu, jeneratör ve gaz maskesi, kaçak kazı yapanlarla birlikte ele geçen diğer malzemeleri oluşturur.
Türkiye'de eski eser kaçakçılığıyla mücadeleyi Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü çatısı altında ayrı ayrı kurulmuş Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlıkları (KOM), Mali Suçlar Şube Müdürlükleri yürütmektedir. Çalışma alanları göz önüne alındığında jandarma daha çok kırsaldaki denetimi sürdürmekte, Emniyet Genel Müdürlüğü ise kentsel alanda, daha çok tarihi eser kaçakçılığı faaliyetlerini ortaya çıkarmaya ve önlemeye dönük çalışma yapmaktadır.

muşlar veya gömü alanının haritasını çizmişlerdir. Bu nedenle defineciler arasında işaret katalogları oluşturulmuş, define haritaları ve işaretlerin anlamını çözebilen "uzman" kişiler ortaya çıkmıştır (Altın 2008).

13. yüzyıl ünlü İslam bilgini İbn Haldun'un o yıllarda çizdiği defineci profili dikkat çekicidir. İbn Haldun defineciler için: "Bilinmelidir ki, şehirlerde aklı zayıf (geri zekâlı) kişilerden birçoğu toprağın altında mal ve para çıkarmak için hırsla çalışmakta, bu yoldan kazanç sahibi olmayı istemekte, evvelki milletlere ait malların tümünün yerin altında saklı olduğuna, hepsinin üzerlerinin sihirli tılsımla mühürlü olduğuna, onun ilmine vakıf olan ve onu çözmek için yanında buhur, dua ve kurban bulunduran bir kimseden başka hiçbir kimsenin o mührü bozamayacağına itikat etmektedir," yorumunu yapar (İbn Haldun 700). Bugün karşılaşılan olaylar ve anlatılan hikâyeler defineci profilinin yüzyıllardır değişmediğini gösterir.

Genellikle kendi yaşam alanlarının çevresinde (köylerinde), özellikle nekropol, höyük ve kale gibi alanlarda kaçak kazı yapanlar, defineciler arasında en yaygın grubu oluşturur. Yakalanmaları güçtür; çünkü kendi yerleşim alanlarındadırlar. Bazen, uzun yıllar aynı alanlar kazılır. Bu tür definecilik, arkeolojik alanlara en çok zarar veren türdür. Çok yaygın, denetimsiz, kaçak kazılar olması ve genellikle masum bir uğraş olarak görülmesi, bunlarla mücadeleyi zaafa uğratır ve tahribatı artırır.

Defineciler göre kaçak kazıya yönelten başlıca nedenler şöyle sıralanabilir: Bunu bir hobi ve macera olarak görmeleri, yasaların yeterince bilinmemesi veya dikkate alınmaması, birkaç aylık hapis cezalarının caydırıcı olmaması, yasal kazı giderlerini ödeyecek güçte olmamaları, yasal kazı yapıldığında bulacakları hazinelere devletin el koyacak olması ve kendilerine ödeme yapılmayacağı (Önlek 2004: 11 vd.).

Defineciler göre, devletin yeterince aktif olamadığı bu alanda boşluğu doğal olarak halk dolduracaktır (Önlek 2004: 30). Uluslararası mafya ve çıkar çevreleri de bu boşluğu doldurabilirler! Bu nedenle defineciler yolu açılmalıdır! Zira onlar işçi parasını, memur parasını, araç gereç, her türlü ihtiyacı ücretsiz karşılamakta ve devlete yük olmamaktadırlar! Üstüne üstlük çıkardıklarının %50'si devlete bırakılmaktadır. Bu nedenle defineciler gereken kolaylık gösterilmelidir (Önlek 2004: 30, Kulaç 2004a, Kulaç 2004 b).

Definecilik bir ekip olarak yürütülür. Kazı işlemi tek başına gerçekleştirilemez. Kazıyı yapacak "güçlü kişilere", gözcülere, "işin ehli" harita ve

Dedektör satışı ve yasal çerçevesi

Dedektörler "elektro manyetik teori"ye göre tasarlanmış elektronik cihazlardır. Endüstri, savunma, güvenlik, yerbilimleri, kriminoloji, sağlık, mühendislik, arkeoloji, meteoroloji, gıda, çevre, madencilik, deniz ve uzay bilimleri gibi birçok alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Yerbilimlerinde ve arkeolojide özel tasarlanmış bazı dedektörler kullanılmaktadır. Özellikle jeofizik cihazlar yerin fiziksel özelliklerini (iletkenlik, manyetik, hız, yoğunluk, radyoaktivite vb.) belirlemeye yönelik, son zamanlarda bilgisayar destekli olarak tasarlanmış elektronik cihazlardır. Ülkemizin de 1999 yılında taraf olduğu Malta Sözleşmesi'nin ilgili hükmüne göre, arkeolojik maksatla olsa dahi, dedektör kullanımı bilimsel bir ön araştırmada kullanılma zorunluluğuna ve izne bağlanmıştır (Başgelen 2007). Dedektör satan firmaların tanıtım ve içeriklerine bakıldığında (Önlek 2004; Kulaç 2004a: 2004b), daha önce de belirttiğimiz gibi her ne kadar sık sık define kazıları için izin alınması gerektiği belirtilse de, öz olarak defineciyi aslında arkeolojik potansiyeli olan alanlara yönlendirdikleri anlaşılır. Yapılan tanıtımlar, söz konusu sitelerdeki kullanıcı yorumları, açılan forumlar ve definecilğin nasıl yapılması gerektiğini anlatan metinlere bakıldığında arkeolojik alanların işaret edildiğini anlamak güç değildir (Resim2). Bu nedenle dedektör satan firmaların, bu konudaki masumane tavırları kabul edilir gibi değildir. Dedektör satıcılarının internet siteleri ve broşürlerinde sıkça belirttikleri yasal gerekçe, define arayıcılarını ve dedektör satışını cazip kılmaktadır. 1985 yılına ait bu Yargıtay kararında, dedektör kullanan şahıs eylemi, yani kazı işlemini gerçekleştirmediği için suçsuz bulunmuştur. Bu durum aslında eski eser kanunumuzun yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu maddeye dayanılarak rahatlıkla dedektör pazarlanabilmekte ve kullanılabilmektedir. Kolluk kuvvetleri, arazide dedektörle dolaşan kişiler hakkında kimi zaman işlem yapmakla birlikte, mahkeme aşamasında bu insanlar salıverilmektedir. Jandarma Genel Komutanlığı Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Dairesi verilerine göre Türkiye'de son 10 yılda kaçak kazılarda 1197 adet dedektör ele geçirilmiştir. 1998 yılında ele geçirilen dedektör sayısı beş iken, 2007 yılında bu sayı yıllık 243'ü bulur (Tablo). Bu da kaçak kazılarda dedektör kullanımının son yıllarda hızla artmakta olduğunu göstermektedir. Dedektör, kaçak kazılarda ele geçirilen ikinci büyük alet grubunu oluşturur.

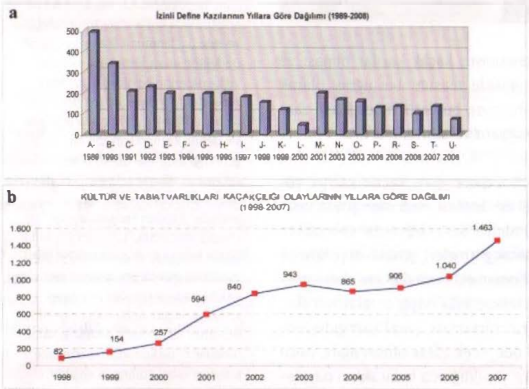
Samsun ilinde bir bölgeye işaret eden -sahte- define haritası. Bu tür haritalarda kullanılan dilin, kavram ve işaretlerin aynı olması, aynı merkezlerden yayıldıklarını, piyasaya sürüldüklerini gösterir.

işaretleri çözebilecek "nişancı"lara, dedektör gibi tarama cihazlarını iyi kullanabilecek, "makineci" olarak adlandırılan kişilere, tılsımları ve büyüleri çözebilecek bir "cinci hocaya" ihtiyaç vardır.

Definecilik, kaçak kazıları hobi olarak görenleri bir kenara bırakırsak, daha çok ekonomik durumu kötü, maceraperest kesimlerin işi olmuştur. Defineci kahveleri buna en iyi örnektir. Ülkemizde özellikle Batı Anadolu'daki büyük kentlerde birçok defineci kahvesi bulunur. Burada doğal olarak definecilik konuşulur. 40-50 yılını bu işle geçirmiş usta definecilerin gazete ve dergilerde yayınlanan hikâyeleri oldukça trajikomiktir. Öncelikle hemen hiçbiri define bulamamıştır; arkeolojik eser bulmuş olma olasılıkları yüksektir ama maddi birikimlerinin büyük bölümünü bu yolda kaybetmişlerdir. Hapse defalarca girmiş çıkmış, birçok tehlike atlatmışlardır, ancak bu işi yapmaya devam ederler.

Bazı definecilere göre, "izin verilirse Türk ekonomisini düze çıkarabilecek değerde tonlarca altın çıkarılabilir. Aslında ülkemizde toprak altında tonlarca altın bulunmaktadır. Ancak yabancı güçler bunun çıkarılmasını istemeyerek, engellemektedirler." Olayı ulusal bir sorun haline getiren ve milli güvenliğimizle ilişkilendiren, komplo teorileri yaratan, hayal güçleri oldukça gelişmiş kişiler söz konusudur.

Definecilerin büyük bölümü, hazinenin manevi güçlerce korunduğunu düşünür ve kazıya başlamadan önce, kazıyı yaparken ve kazıdan sonra çeşitli yollarla bu sorunu çözmeye çalışır. Öyle ki, definecilere göre kazı işinde en büyük sıkıntıyı manevi güçler, "cinler" oluşturur (Önlek 2004: 79 vdd; Kulaç 2004a: 399). Bu nedenle cinleri kovacak, tılsım ve büyüleri çözecek bir hocaya mutlak ihtiyaç vardır.

Tablo: Define kazılarıyla ilgili bazı istatistiki veriler. Veriler Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı'ndan alınan bilgilerle oluşturulmuştur.

Bu noktada, definecilerin özellikle define arama esnasında sık sık halisünasyon gördüklerini de belirtmekte yarar var. Çok sık duyulan cin çarpmaları, ortamın aniden parıldaması, topraktan ateş çıkması veya çoğunlukla gece görülen -gündüz kaybolan- içi altın dolu kuyular ve geçitler, kazı yaparken bulundukları gergin ortamın psikolojik yansımalarıdır (Önlek 2004: 135 vd.). Bu faaliyetin uzun seneler hiçbir şey bulunmadan devam ediyor olması bir takıntıyı, bağımlılığı da göstermektedir. Gömüyü bulmak için rüyaya yatmak ve bu rüyalarda defineye giden yolun çözüldüğünün sanılması dikkat çekicidir. Hazineye ulaşamamanın en geçerli nedenlerinin başında ise defineye atfedilen mistisizm ve kutsallık gelir. Bunlara göre kazı esnasında mutlaka bir hata yapılmış, cinler vb. gibi mistik unsurlar kızdırılmış, tılsım çözülememiş, imam yanlış duayı okumuş veya kazıcılardan biri yanlış bir şey yapmıştır. En kötü olasılıkla kazıcıların "nasipsiz" olmaları söz konusudur. Bulamamanın bahanesinin çok olması, hata payını en aza indirebilecek ikinci faaliyete zemin hazırlar. Bu kısırdöngü sürer gider.

Yine İbn Haldun'un şu sözleri 13. yüzyıldan bugüne çok şeyin değişmediğini gösterir: "Bahsedilen sebepten dolayı aklı kıt olan bir sürü kimse buna düşkünlük gösterir. Birçok işçiyi bir araya getirerek kazı yaptırır. Eğer bir şeye rastlayamazlarsa, bunu hazı-

nenin mühürlenmesine, esas alınan tılsımı bilememiş (ve bozamamış) olmalarına bağlarlar. Tamahlarını büsbütün söndürmemek için kendilerini de kandırırlar." (Ibn Haldun 701)

Aslında uzman, yani ustalaşmış definecilerin başka bir grubunu, saf ve bu işe yeni girmiş insanların bilgisizliğinden yararlanarak onların üzerinden para kazanan kişiler oluşturur. Bunlar harita oluşturup satmak, dedektör kiralamak, tılsımları çözecek din adamlarını bulmak ve diğer organizasyonları gerçekleştirmek için bu işe yeni girişmiş define meraklılarını maddi açıdan sömürürler. Aslında işin sonunda hiçbir risk yoktur. Define bulunmadığı takdirde, tılsımlı olduğu, büyünün tutmadığı ve bu yüzden küle dönüştüğü savunması hazırdır.

Gerek izinli bir define kazısının gerekse izinsiz yapılan bir kaçak kazının maddi giderleri azımsanmayacak ölçüdedir. Dedektör alımı ve kiralanması, iş makinesi ve işçi kiralanması, eğer izinliyse görevlilerin harcırahlarının ödenmesi ekonomik anlamda ciddi bir yük getirir. Yapılan kazılar sonucunda, tonlarla ifade edilen altının da hiçbir zaman bulunamadığı dikkate alınırsa, yapılan bu harcamanın gereksizliği ortaya çıkmaktadır.

Defineciliği teşvik eden internet siteleri ve yayınlar

Türkiye'de özellikle internet üzerinde, birçok web sitesinde defineciliğin nasıl yapılacağına dair anlatılar, yazılar bulunmaktadır. Yine bu sitelerin forum bölümünde üyeler arasında bilgi alışverişi yapılmaktadır. Bu sitelerde sık sık "yasal izin almadan define kazısı yapmayın" uyarısı yapılmakla birlikte içerikleri, forumlardaki tartışmalar ve gönderilen resim ve videolar, defineciliğin kaçak kazı yapmak suretiyle arkeolojik alanlarda sürdürüldüğünü gösterir. Örneğin, bir sitede definenin bulunacağı yerler olarak höyük, tümülüs, kaya mezarı gibi arkeolojik alanlar verilmekte ve kazı teknikleri anlatılmaktadır. Define işaretleri ve harita çözümleme teknikleri de bu sitelerin ana konu başlıklarını oluşturur.

Define işaretleri ve define haritaları

Daha önce kısaca belirttiğimiz inanışa göre, defineyi gömen kişiler, daha sonra gelip rahatça bulabilmek için definenin yerini gösteren çeşitli işaretler yerleştirmiş veya haritalar oluşturmuşlardır (Resim 2) (Önlek 2004: 193; Altın 2008; Kulaç 2004a: 391).

Defineciliktе işaretleri çözmek ayrı bir uzmanlık alanını oluşturur ve işaretlerin çözümüyle uğraşan kişiler "nişancı" olarak adlandırılırlar. Bu kişilerin Arap alfabesi, Ebcet hesabı, Yunan ve Latin alfabesinden yola çıkıp, bazen bunların mistik yorumlarını yaparak definenin yerini, cinsini ve miktarını saptayabildiklerine inanılır (Önlek 2004). Definecilerin, definenin yerini gösterdiklerini düşündükleri işaret ve sembollerin büyük bölümü arkeolojik bir eser üzerindedir ve burada doğrudan kültür varlığının tahribatı söz konusudur. Definenin yerini gösterdiğine inanılan işaret olarak yorumlanan birçok simge de kimi zaman eskiçağ uygarlıklarına ait bezeme, sembol, yazı ve diğer ikonografik öğelerdir.

Defineciler işaret gruplarının mağaralar, tümülüsler, höyükler, antik yerleşmeler, kervansaraylar, tapınaklar ve mezarlık alanlarında aranması gerektiğini belirtirler. İşaret kataloglarının yayınlandığı kitaplardaki yorumlar ilginçtir; mesela devenin ne anlamlara geldiğine bakalım: Deve defineyi işaret eder; yürüyen deve, hazinenin devenin yürüdüğü yönde olduğunu, duran veya oturan deve, hazinenin hemen işaretin altında olduğunu, ayağını havaya kaldırmış tek hörgüçlü deve, kervan hazinesinin yerini gösterdiğini ve dolayısıyla oldukça büyük bir hazine olduğunu, yine çift hörgüçlü deve para ile birlikte hazinede başka eşyaların da olabileceğini gösterir, deve bir mağara içinde ise hazinenin mağara içinde olduğu... (Önlek 2004: 268; Altın 2008)

Bu gibi örnekler sayıca çoğaltılabilir. Sonuç olarak, defineciliktе oldukça büyük bir sektör haline gelmiş işaret ve nişancılığın tamamıyla bu kişilerin ürettiği, hayal güçlerinin ürünü olduğu açıktır. Sunulan çizimler ve kullanılan fotoğraflar üzerinden define senaryoları üretilmiş ve birçok insan kandırılmıştır.

İbn Haldun'un bu konuda söyledikleri de dikkat çekicidir: "Görüyoruz ki, tabi bir şekilde geçinmekten ve böyle bir geçimin vasıtalarını temin etmekten aciz olan mağripteki define arayanların birçokları, (eskiden kalma olduğuna delalet etsin diye) kenarları hatlarla çevrilmiş kâğıtlarla dünya ehline (ve zenginlere) yaklaşmaktadırlar. Bu kâğıtların etrafı ya Arapça olmayan yazı ve hatlarla çevrilidir veya iddialarına göre bunlar define sahiplerinin hatlarından tercüme edilmiş olup definenin bulunduğu (gizli) yerin emareleri de üzerinde mevcuttur..." (Ibn Haldun 701).

Defineye ulaşmanın bir diğer kolay yolu da define haritalarıdır . Definecilere göre, ellerindeki hazineyi tekrar geri gelip almak üzere gömmüş olan kişiler, daha sonra hazinenin yerini kolay bulmak amacıyla haritalandırmışlardır. Define haritaları genellikle definenin yerini belirleyecek su kaynağı, dere, pınar, dağ, tepe gibi yükseltiler, kervansaray, sur gibi kalıcı yapılar baz alınarak haritalandırılmıştır. Söz konusu haritalar genellikle aynı kurgularla pazarlanır. Hedef kitle ise genellikle haritada çizilen bölgenin insanları olmaktadır. Balkanlar'da ve Türkiye'de bu tür haritaların üretildiği atölyeler ve özel kişilerin varlığı bilinmektedir.

ERKAN KONYAR
İÜ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

DİPNOT

1 İlgili yasa ve yönetmeliklerin güncellenmiş halleri www.kulturturizm.gov.tr adresinde yayımlanmaktadır.

KAYNAKLAR

İbn Haldun, *Mukaddime 2*. (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, 2008. İstanbul.
Altın, H. 2008, *Define İşaret ve Sembolleri El Kitabı* I-II. Kümbet Yayınları, Afyon.
Başgelen 2007, *Türkiye'de Koleksiyonculuk ve Arkeolojik Miras'ın Korunması*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
Kulaç, Ü. 2004a, *İşaretlerin Sırrı*. Uğur Elektronik, İstanbul.
Kulaç, Ü. 2004b. *Kaybolmuş Medeniyetlerin İzleri, Gizemli Mezarlar*, Uğur Elektronik, İstanbul.
Önlek, M. 2004, *Definenin Ayak İzleri*. Makro Grup yayınları, İstanbul.

MEŞRUTİYETTEN DEMOKRASİYE

BİR DEVLET ADAMININ HATIRALARI

MURAT KORALTÜRK

Osmanlı'nın son döneminde kaymakamlık, mülkiye müfettişliği yapan, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda mebus olarak yer alan, cumhuriyet döneminde ise bürokraside görev aldıktan sonra milletvekilliği ve daha sonrasında da bakanlık görevlerinde bulunan Hilmi Uran'ın siyasetten çekildikten sonra 1950'lerde kaleme aldığı anıları tekrar yayınlandı. Meşrutiyetten çokpartili döneme uzanan bu hayatın hikâyesi, 20. yüzyılın ilk yarısının Türk siyasal tarihine dair önemli bir kaynak.

Hatırat kitapları, Türkiye'nin yakın tarihi araştırmaları için önemli kaynaklardır. Bu alana yapılan katkıları anmak tarihçilerin görevi olsa gerek. Bu bağlamda, yeni değil, eski bir kitabın yeni yapılan baskısından söz etmekte yarar var. Söz konusu kitap, Hilmi Uran'ın hatıralarını içermektedir. Uran'ın hatıraları ilk baskısının üzerinden yarım asır geçtikten sonra yeniden okurla buluştu. Uran'ın hatıralarını meşrutiyet, tek parti ve çokpartili siyasal hayata geçiş dönemlerine ilişkin olması değerli kılmaktadır. Bu dönemlere ilişkin bütün hatıratlar önemlidir. Uran'ın hatıralarını daha değerli kılan ise, Uran'ın anılan dönemlerde üstlendiği görev ve sorumluluklarıdır. Bu hatıraların önemini vurgulamak için Uran'ın bürokratik-siyasal hayatının kilometre taşlarına değinmekte yarar var.

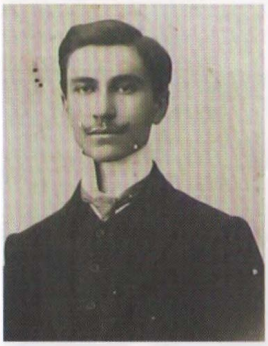
Uran 1886'da Bodrum'da doğdu. 1908'de Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. 1908-1911 yıllarında İzmir vilayetinde maiyet memurluğu yaptı. 1911-1914 yıllarında Menemen, 1914-1918 yıllarında Çeşme kaymakamlıklarında bulundu. 1918-1920 yıllarında mülkiye müfettişliği yaptı. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Muğla mebusu olarak girdi. Meclisin kapatılması üzerine Milas'a yerleşti. 1921 yılına kadar burada ticaret ile meşgul oldu. Ankara hükümetinin teklifi üzerine 1921-1923 yıllarında Antalya mutasarrıflığı, 1923-1925 yıllarında Adana valiliği yaptı. 1925'te, Ankara'da bulunan Türkiye Milli İhracat ve İthalat Şirketi'nin umum müdürü oldu. 1926'da Cumhuriyet Halk Fırkası Adana mıntıkası müfettişliğine getirilerek bürokrasiden siyasete adım atan Uran, 3. devrede Adana mebusu olarak TBMM'ye girdi. 1930'da İsmet Paşa hükümetinde nafıa vekili oldu. Sağlık gerekçesiyle 1933'te bu görevinden ayrıldı. Uran 4, 5, 6, 7. ve 8. devrelerde Seyhan milletvekili olarak TBMM'de bulundu. 1935'te İstanbul parti başkanlığına getirilen Uran, 1937-1938 yıllarında TBMM reis vekilliği de yaptı. 1938'de Celal Bayar hükümetinde adliye vekili oldu. 52 gün süren bu görevinin ardından 1939-1943 yıllarında grup reis vekilliği yaptı. 1943-1946 yıllarında Şükrü Saraçoğlu hükümetinde dahiliye vekili olan Uran, 1950 seçimlerinde yeniden seçilemedi ve bunun üzerine siyasetten çekildi. Kaleme aldığı hatıralarının yazımını 1956'da

tamamlayan Uran, 1957'de vefat etti. Hatıraları ise vefatından sonra ilk kez 1958'de yayınlandı.

Uran'ın meşrutiyet, tek parti ve çokpartili siyasal hayata geçiş dönemlerini içeren ve kırk yılı aşan bir süreci kapsayan hatıraları 1908-1950 zaman diliminde Türkiye'nin siyasi ve zaman zaman da iktisadi tarihine dair önemli tanıklıkları ve değerlendirmeleri içermektedir. Bunlara dair örnekler üzerinden gidilecek olursa, okur, Uran'ın hatıralarının önemini daha iyi fark eder. Bu örneklerden ilki, Uran'ın 1914-1918 Çeşme kaymakamlığı dönemine ilişkindir. 1923 Türk-Yunan nüfus mübadelesinden önce yaşanan önemli bir demografik hareket olan 1914 mübadelesine dair, Uran hatıralarında bu tür nüfus hareketlerinin toplumları nasıl derinden etkilediğini ve hatta sarstığını, Çeşme'ye gelen muhacirlere dair anlattıkları ile ortaya koyar:

"Çeşme kasabasına ve Çeşme'nin bütün Rum köylerine iskân edilen muhacirlerin bir kısmı, hemen kısa bir zaman sonra kıyafet değiştirmiş olarak sokağa çıkar ve çarşıda dolaşır olmuştu. Bunlar, memleketlerinden herhalde korku ile pek çırılçıplak halde kaçmaya mecbur kalmış muhacirlerdi ve anlaşılıyordu ki, şimdi iskân edildikleri evlerin gardıroplarında sahiplerince beğenilmeyip bırakılanlarla üstlerini başlarını düzene koymaya çalışıyorlardı. İçlerinde şık denilebilecek kostümler giyerek bastonla gezenler olduğu gibi, çiftçi Rumlar gibi ayaklarına geniş şalvarlar giyip üzerine siyah kuşaklar sarmış ve mintan giymiş muhacirler de vardı. Hele bir papaz evine düştükleri anlaşılan iki muhacir, bir gün papazların günlük giydikleri kısa siyah cüppelerle dışarı çıkmış ve biz de henüz memleketten ayrılmamış iki papaz zannını ve şüphesini uyandırmıştı. Yanlışlıkla dantelli kadın külotlarını ayaklarına geçirmiş erkekler de görülmüştü. Ve bilhassa Çeşme ikliminin adamı olmadıklarının kati bir delili olarak da bazı muhacirlerin, yetiştirmiş oldukları hububatı harman yerinde döverken pek müteessir oldukları, güneşten

Hilmi Uran.

korunmak için başlarında şemsiye taşıdıkları ve şemsiye ile harman dövdükleri görülüyordu. Bu şemsiyeler arasında erkek şemsiyesi olduğu gibi, yine dantelli, her renkte, süslü kadın şemsiyesi de bulunuyordu." (bkz. s. 68-69)

Uran'ın hatıralarında yer verdiği bir diğer nüfus mübadelesi ise 1923 Türk-Yunan nüfus mübadelesidir. Antalya mutasarrıfı olduğu sırada bölgede yaşayan Rumların göçlerini yöneten kişi olan Uran, Antalya'da Rumlardan boşalan evlerin ve malların güvenliği sorununa değinirken, bunların güvenliği için Antalya'da bulunan alayı Antalya dışına konuşlandırmak zorunda kaldığını anlatır. Güvenlik gerekçesi ile sıkıyönetim ilan etmeyi dahi düşünür, ancak bu durumda yönetimin, şehir dışına sevk ettiği birliğin komutanına geçeceği kaygısını da aklından uzak tutmaz. (bkz. s. 146-147)

Bugün siyasette, özellikle parti yerel örgütlerinin nüfuz ticareti yapması çok tartışılan bir konudur. Uran'ın da hatıralarında tek parti dönemine ilişkin özellikle siyasal kültürün tartışılan motiflerinden biri olan parti mutemetleri hakkında dikkat çekici değerlendirmeler vardır:

"Mutemetler partiden bir ücret almazlar ve tersine çok defa kendilerine ait işlerini de parti meşguliyeti dolayısıyla yüzüstü bırakırlardı. Bu itibarla, dürüst, namuslu, popüler olmak gibi lüzumlu vasıflarla birlikte, mutemet olacak kimsenin, geçim bakımından da hal ve vakti yerinde olması ve partiyi istismar ederek parti sırtından yükselmek hevesine kapılmaması gerekirdi. Bu durumda ve bu vasıflarda adam bulmak ise her vakit için kolay olmazdı ve mutemetlerin -bilerek, bilmeyerek- hareketleriyle ve taşkınlıklarıyla halkı incittikleri ve muhitte hoşnutsuzluk yarattıkları olurdu." (bkz. s. 201-202)

Bugün bakanlar kurulu toplantıları, olağan toplanması halinde birkaç gün öncesinden basında haber olur. Bazen de uzun bir aradan sonra toplanmasına vurgu yapılır. Uran, üyesi olduğu hükümetin ya da o dönemki ifadesiyle vekiller heyetinin her hafta toplandığını ifade eder. (bkz. s. 232)

1930'lar, Türkiye ekonomisinde denk bütçe, sıkı para politikasının egemen olduğu bir dönemdir. Hükümetin harcayacağı her kuruşun nasıl sağlanacağı önemli bir konudur. Bu nedenle bugün çok genel olarak mali disiplin deyimiyle ifade edilen tutumun, Uran'ın hatıralarından da öğrendiğimize göre, 1930'larda çok sıkı takip edildiği anlaşılmaktadır. Uran, bizzat maliye vekilinin bu tutumunu, "Tahsisat bakımından bir oldubitti karşısında kalmamak için Maliye vekili, her vekilin başvekile verdiği izahata kulak kabartır ve onu dinlerdi. Mamafih son zamanlarda bu endişe, başka bir türlü de frenlenmiş ve başvekilliğe yazılan her iş hakkında Maliye'nin mütalaası alınır ve ancak ondan sonra vekiller heyetine sevk edilir olmuştu," sözleriyle açıklar. (bkz. s. 233)

29 Mart 2009 yerel seçimlerinden önce Türkiye'de en çok tartışılan konulardan biri de iktidar partisinin devlet imkânlarından yararlanması iddiaları ve bu süreçte özellikle valiler ve diğer devlet memurlarının parti mensupları gibi davranıyor olmaları ve bu yöndeki diğer iddialardır. Memurları siyaset dışında tutma tartışmaları bugün olduğu gibi geçmişte de konu olur. Uran, İsmet Paşa'nın, memurların siyasi cemiyet ve kulüplere katılmasını yasaklayan memurin kanununun dokuzuncu maddesini değiştirmek yönündeki talebi karşı-

Hilmi Uran seçim gezisinde, 1950.

Hilmi Uran parti başkan vekili olarak bir konuşma yaparken, 1949.

sında Atatürk'ün tek parti rejiminin niteliğine dair ilginç tutumunu şöyle anlatır:

"Atatürk maddeyi okudu ve biraz düşündükten sonra: 'Ben bu maddede değiştirilecek bir şey görmüyorum. Çünkü burada memurların siyasi cemiyetlere girmemesinden maksat, onların benim partimden başka bir partiye katılamaması demektir; bu bakımdan bu madde hatta faydalıdır ve katiyen değiştirilmemelidir' dedi, madde de öylece kaldıydı." (bkz. s. 250)

Uran'ın hatıralarında bugün de tartışılan konulardan biri, Varlık Vergisi meselesidir. Varlık Vergisi ile ilgili olarak, "Kanunun esasen makul olmayan hükümleri ise tatbikatta büsbütün merhametsizliği ve adaletsizliği doğuran tecelliler göstermiştir," diyen Uran (bkz. s. 315) Varlık Vergisinin "günahını ve kabahatini" o dönemki Başvekil Şükrü Saraçoğlu veya Maliye Vekili Fuat Ağralı'ya yüklemenin haksızlık olacağını belirtir ve sorumlunun bütün tek parti dönemi yöneticileri olduğunu ise şöyle açıklar:

"Vergi, Büyük Millet Meclisinden çıkan bir kanunla tahsil edilmiş ve kanunun tatbiki şekli de o vakit hepimizin gözü önünde cereyan etmiş olduğu için eser tamamiyle Halk Partisi'nindir ve eğer varsa, günahı da hepimizindir." (s. 316)

Uran'ın bu açıklaması, yani Saraçoğlu ve Ağralı'yı tartışmanın odak noktasından çıkartması ve bütün CHP kadrolarını sorumlu tutması bir açıdan bakıldığında hedefi büyülterek tartışmayı başka bir alana kaydırma çabası olarak da değerlendirilebilir. Başka bir açıdan bakıldığında ise, "varsa, günahı" demekle birlikte, Varlık Vergisinin vicdanları yaralayan hatıralarına karşın, tereddütle de olsa sorumluluğu kendisinin de mensubu olduğu dönemin siyasi kadrolarına yüklemektedir.

Uran'ın 500 sayfayı aşan hatıralarında bugün de tartışılan veya bugünle bağlantılı konular içinde en dikkat çekenlerinden biri, CHP'nin 1950 seçim yenilgisinin nedenlerine ilişkin açıklamalarıdır. Burada Uran'ın hatıratın bütününde söz konusu olan kontrollü tutumunu daha da artırdığı, ancak buna karşın özeleştiride bulunmaktan da çekinmediği söylenebilir:

"Evet, seçimi niçin kaybettik? Bu tek sebebe bağlanamayan ve tahlili oldukça çapraşık ve uzun olan bir davadır. Çünkü bunda iktidar olarak bizim -bilerek, bilmeyerek- geçmişteki kusurlarımız kadar, muhalefet olarak karşı tarafın gözünü yumarak uluorta halka yaptığı vaatleri de hemen aynı kuvvette etkili olmuştur. Şu anda aklımdan birçok fikirler ve görüşler geçmekte olmakla beraber, ben burada bütün bunları sayıp dökmeye hiç de niyetli değilim. Çünkü zaten hem bütün sebepleri bulup söyleyeceğime inanmamakta ve güvenmemekteyim, hem de belki tetkiklerimde taraf girlik ederim diye korkmaktayım. Fakat bu hususta eğer, ayrı ayrı sebepler tahliline girmeksizin de mutlaka bir şey söylemek icap ediyorsa, halk çoğunluğunu teşkil eden ayrı ayrı her zümrenin karşı tarafta, bizden daha iyi bir hükümet bulacağına inandırılmış olduğunu ve daha iyi bir hükümete kavuşmuş olmak için de, pek haklı olarak, seçimlerde bizi ihmal etmiş bulunduğunu söyleyip geçmek doğru olur sanırım." (bkz, s. 463-464)

Uran'ın sözcükleri dikkatle seçerek yaptığı özeleştiri, 1950 seçimlerinden çok değil, birkaç yıl sonrasına aittir. Siyasilerin hatırat yazmadaki tereddütleri malum. Ancak tek parti döneminin önemli siyasi şahsiyetlerinden birinin hatıralarını yazarak gösterdiği bu cesareti, çokpartili siyasal hayata geçtikten sonra artarak görebilsek. Uran'ın siyasi hatırat edebiyatına önemli bir katkı olan hatıraların geçmişi öğrenmek ve bugünü anlamak için okumak gerekiyor.

Son olarak, Uran'ın hatıralarının bu yeni baskısının ilk baskısından ne farkları var onu da ifade etmek gerekir. Metnin sadeleştirildiğini, metnin içinde yer alan uzun belgelerin kitabın sonunda ekler bölümünde toplandığını, ayrıca ekler bölümünde ilk baskıda bulunmayan, Uran'ın ailesinden elde edilmiş bazı belgelerin de bu baskıda yer aldığını belirtelim. İlk baskıya göre önemli bir diğer fark olarak, aileden edinilen 100'e yakın fotoğraf ile kitabın daha fazla görsel ağırlık kazandığını ve ayrıca kitabın sonunda bir dizinin yer aldığını söylemekte yarar var.

OSMANLIDAN CUMHURİYETE

biraya dair

OBJELER BELGELER
FOTOĞRAFLAR SERGİSİ

EFES

40. yılında Efes Pilsen sizi, biranın sosyal tarihinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan keyifli bir yolculuğa davet ediyor.

Dönemin fotoğrafları, belgeleri, objeleri ve müzikleri Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Biraya Dair Sergisi'nde...

21 Mart-19 Nisan 2009
İSTANBUL
garajistanbul
Saat 10:00-20:00

23 Nisan-5 Mayıs 2009
ANKARA
Çankaya Belediyesi
Çağdaş Sanatlar Merkezi
Saat 09:00-19:30

13 Mayıs-31 Mayıs 2009
İZMİR
Ege Üniversitesi
Atatürk Kültür Merkezi
Saat 08:30-18:00

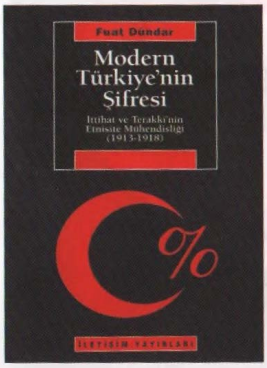
www.birayadair.com

HACISALİHOĞLU'NA CEVAP

İTC DÖNEMİNDE NÜFUS CETVELLERİNDE ETNİK KİMLİKLER

FUAT DÜNDAR

Kitabında "etnisite mühendisliği" vurgusunu tam da bu belirsizliği gidermek, "toplum mühendisliği" veya "demografik mühendislik" gibi benzer kavramlarla karıştırılmaması gerektiğine özellikle işaret etmek için yapmış birisi olarak, Hacısalihoğlu'nun kısa yazısında bu karmaşaya katkıda bulunan bir tarihçi suçlamasıyla karşı karşıya gelmek benim açımdan olsa olsa kaderin bir cilvesi olarak geçiştirilebilir. Ancak daha önemlisi, tarihçiliğimizin etnisite ile ırk arasındaki fark konusunda hâlâ yeterince titizlenmediği sonucunu da çıkarıyorum bu kısa tartışmadan.

Mehmet Hacısalihoğlu'nun eleştirisine konu olan Fut Dündar'ın kitabı İletişim Yayınları'ndan 2008 yılında çıktı.

Toplumsal Tarih'in Şubat 2009 sayısında Mehmet Hacısalihoğlu tarafından kaleme alınan "İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin politikaları bağlamında: Türkçülük, Osmanlıcılık ve Türkleştirme tartışmaları" adlı makalede bana ve son çalışmama atıfta bulunulmuş,[1] ancak çalışmam ve temel argümanlarım okuyucuya yanlış ve tam aksi yönde yansıtılmıştır. Çalışmamda İttihatçıları ırkçı olarak nitelendirdiğim iddiası tamamıyla yanlıştır; yazarın bu iddiasını neye dayandırdığını gerçekten merak ediyorum. Hacısalihoğlu, ayrıca söz konusu kitabımın temel iddiası olup, önsözünden sonsözüne kadar tüm sayfalarına sinmiş olan, İttihatçı iktidarın ülke nüfusunun kompozisyonunu etnik temellerde tasnif ve tanzim etme çabasına giriştiği, Müslüman nüfusun da bu temelde kendi içinde tasnif edildiği argümanımın dayandığı belgelerin "yetersiz" olduğunu söylemektedir. Makalede ileri sürülen, İttihatçıların Türkleştirme politikaları konusunda geliştirilen görüşlerin de çok tutarlı olduğunu söylemek zor ama burada bunun tartışmasına girmek niyetinde değilim. Bu kısa notta, sadece bana ve çalışmama yönelik değerlendirmelerinin doğru olmadığına işaret etmekle yetineceğim.

Hacısalihoğlu yazısında, 1908 Devrimi'nin 100. yılı nedeniyle İttihad Terakki Cemiyeti'nin geniş kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulduğunu belirterek, bu vesileyle cemiyetin politikalarını tartışmaya açmaktadır. Haklı olarak dikkati çektiği husus, son dönemde yapılan çalışmalarda 1908 Devrimi'ne daha eleştirel bakıldığı, bu bağlamda özellikle İttihatçıların kimlik politikalarının merkezi bir yer tutmaya başladığıdır. Öyle anlaşılıyor ki, bu konudaki eleştirelliğin yarattığı bir tepkiyle yazar, sözünü ettiği kimi çalışmaların ürettiği tartışmaları kısır ve yararsız görmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki, yazarın bu tutumu epeyce ideolojik ve negatif bir zihinsel yaklaşımı yansıtıyor. Zikrettiği kimi çalışmaları eleştirirken, bu bakışını bir panel sunumunda sarf edilen bir iki cümleye dayandırmaktadır. Örneğin bu argümanına dayanak olarak, Enes Kabakçı'nın, Ahmed Rıza ve Prens Sabahaddin'in "tesadüfen" "pozitivist" ve "adem-i merkeziyetçi" oldukları yolundaki bir değerlendirmesine atıfta bulunmaktadır. Tesadüfen söz konusu düşüncelerle tanışmak ayrı, düşünce sistematiklerini "tesadüfen" inşa etmek ayrı şeylerdir. Hacısalihoğlu'nun bu ayrımı takdir edeceğini sanıyorum. Kaldı ki, birçok insanın dönüşümünde bazı kitapların, metinlerin kritik rol oynaması bir gerçekliktir. Kendisine, henüz yayınlanmamış da olsa, Kabakçı'nın Osmanlı'da pozitivizmin gelişimi ile ilgili olan ve özellikle Ahmet Rıza'ya

geniş yer verdiği tezine, bugüne kadar bu konuda yapılan en kapsamlı ve önemli çalışma olarak bir an önce ulaşmasını samimiyetle öneririm.[2]

Hacısalihoğlu, Şükrü Hanioğlu'nun İttihatçıların "Türkçü bir örgüt olduğu tezinin" temel bir referans haline geldiğini belirttikten sonra şöyle söylüyor: "Hatta birçok tarihçi Türkçülüğü Hanioğlu'nun kastettiği gibi çoketnili bir milliyetçilik olarak algılamayıp doğrudan Türk milliyetçiliği olarak ve bazı tarihçiler ise şovenizm ve ırkçılık olarak değerlendirmektedir." Hemen ardından benim kitabıma geçiyor ve aşağıdaki paragrafta değineceğim garip değerlendirmeyi yapıp, şu sonuca varıyor: "Bu nedenle 'tebaanın etnik kökenine göre' sınıflandırıldığı tezi İttihatçıların ırkçı olduğunu ima eden, ancak belgelerle yeterince ispat edilemeyen, oldukça problemli bir iddiadır." Korkarım burada problemli olan Hacısalihoğlu'nun kendi mantığıdır. Çünkü, nüfusu "etnik kökenine göre sınıflandırmak"tan ırkçılık kastı sonucunu çıkarmak pek mümkün olmasa gerektir. Bu yargının yanlışlığı ve nahoşluğu bir yana, hiçbir çalışmamda böyle bir iddiada bulunmuş da değilim. Hacısalihoğlu'nın kısa değerlendirme yazısında kavramsal açıdan bu gibi terimleri bu kadar kolayca eşanlamlı ve birbirinin yerini alacak şekilde kullanmama konusunda daha özenli olmasını umardım. Öyle görünüyor ki, son çalışmamda İttihatçıların etnisite merkezli bir politika uyguladıklarını ileri sürmem kendisini böyle bir yanlış anlamaya sevk etmiş.

Hacısalihoğlu, kitabımın temel argümanlarından biri olan "Müslümanlar ayrıca kendi etnik kimliklerine göre nüfuslara kaydedilmiştir," tespitimi de şöyle yorumluyor: "İlk bakışta son derece çarpıcı gelen bu iddianın, kitap daha ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde gerekli dayanaktan ve belgeden yoksun olduğu görülmektedir." Evet bu görüş benim son kitabımın temel görüşüdür ve yeterince de belgelendirdiğimi düşünüyorum. Sadece son kitabımdan çok kısa bir hatırlatmada bulunayım: İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) KLU dosyasındaki belgelere dayanarak hazırladığım, Talat Paşa'nın 20 Temmuz 1915 tarihli gizli emri doğrultusunda mevcut nüfus kayıt defterlerinden hareketle hazırlanıp kendisine gönderilen istatistik nüfus cetvellerinden derlediğim on beş tablonun dokuzunda Müslüman nüfus ayrı gruplar halinde sunulmuştur: Kazak (Tablo 4: Konya merkez, Akşehir, Ilgın, Seydişehir ve Ereğli nüfusu, sf. 155); Türk, Kürt, Yörük, Çerkez, (Tablo 5: Cihanbeyli nüfusu, sf. 156); Türk, Gürcü, Kürt, Laz, Tatar, Çerkez (Tablo 8: Sivas-Havza nüfusu, sf. 159); Türk, Gürcü (Tablo 10: Giresun nüfusu, sf. 160); Dürzi (Tablo 11: Suriye kaza nüfusları, sf. 164); Kazak (Tablo 13: Balıkesir, Bandırma, Erdek, Gönen, Sındırgı, Balya, Edremit, Burhaniye ve Ayvalık nüfusu, sf. 166); Türk (Tablo 14: Erdek ve bağlı kazaların Türk ve Rum nüfusu, sf. 167); Türk, Boşnak, Tatar (Tablo 15: Afyon merkez ve Çivril nüfusu, sf. 167); Tük, Kürt, Çerkez (Tablo 16: Maraş merkez, Pazarcık ve Göksun nüfusu, sf. 168).

Hacısalihoğlu, muhtemelen kitabımda verdiğim diğer altı istatistik cetvelde Müslümanların etnik kimliklerine göre ayrılmadan topluca verilmiş oluşundan hareketle böyle bir yargıya varmış olmalı. Ancak, bir kısım cetvelde bu ayrımın yapılmamış olması, a) cetvelin hazırlanmasında görevlilerin yaptıkları işi kendi bölgelerinin özellikleri ve bütün operasyondaki yeri doğrultusunda kendilerinden istenen bilgilerle sınırlı tuttukları anlamına gelir; b) bu benim "Müslümanlar ayrıca kendi etnik kimliklerine göre nüfuslara kaydedilmiştir," tespitimi de geçersiz kılmaz. Kaldı ki, 9 yerine tek bir tabloda dahi Müslümanlar etnik gruplara ayrılmış olsalardı durum yine değişmezdi. Çünkü bu tasnifi yapan Osmanlı memurunun kendi keyfi inisiyatifi ile Müslümanları etnik gruplarına göre ayırması söz konusu bile olamazdı. Böyle bir yorum bizleri diğer memurların etnik nüfus kayıtlarını kendi şahsi politik mülahazaları ile tek bir tablo altında gösterdikleri sonucuna vardırır ki, bunu düşünmek herhalde mümkün değildir. Hem zaten kitabımın başından sonuna kadar şu tezi tekrarlamaktayım: 19. yüzyıldaki Osmanlı sayımlarında nüfusun defterlere etnik kimlikleri de gösterecek şekilde kaydedilmesi ile "resmi" Osmanlı nüfus istatistiklerinde Müslüman nüfusa dair verilerin "İslam" hanesi altında toplanması iki ayrı işlemdir. Kitabımda üzerinde durduğum etnik nüfus cetvelleri, bu resmiyetin dışına çıkıldığı özel durumlarda etnik kökenlerin mevcut kayıtlardan ne kadar kolayca tespit edilebildiğinin de bir göstergesidir.

İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) KLU dosyasında bulunan belgelere dayanarak hazırladığım, Talat Paşa'nın 20 Temmuz 1915 tarihli gizli emri doğrultusunda mevcut nüfus kayıt defterlerinden hareketle hazırlanıp kendisine gönderilen istatistik nüfus cetvellerinden derlediğim on beş tablonun dokuzunda Müslüman nüfus ayrı gruplar halinde sunulmuştur.

Hacısalihoğlu kitabımın temel malzemeleri hakkındaki eksik ve sorunlu değerlendirmelerini bir sonraki cümlesinde de gösteriyor ve İttihatçıların Türkleştirme politikalarını hayata geçirirken kullandığı diğer önemli aracın haritalar olduğu yönündeki

tezimi eleştirmek için, bu haritaların "basit haritalar" olduğunu söylüyor. Buradan da maalesef yine kitabımı dikkatli okumadığı sonucunu çıkarıyorum. Haritaların basit olmasının bu konudaki hassasiyetin daha güçlü bir göstergesi olduğunu, kitabımın daha giriş kısmında şu cümle ile belirtmiştim: "Haritaların bir kısmı, basit ve çalakalem hazırlanmış olsalar bile, köylerin etnik dağılımını göstermesi açısından büyük bir işlev görecektir." Yani İttihatçıların amacının "cartography" bilimini geliştirmek ya da bizleri, yani modern tarihçileri tatmin edecek mükemmel haritalar üretmekten ziyade, yerleşim yerlerinin kimlik dağılımını haritalandırmak olduğuna işaret etmiş ve söz konusu basit haritaların da Türkleştirme amaçlı tehcir ve iskân gibi nüfus politikalarını hayata geçirmek için hazırlanmış operasyonel haritalar olduğunu belirtmiştim. Bu hatırlatma ve izahın işin bağlamı ve anlamı konusunda hiç olmazsa şimdilik yeterli olacağını sanıyorum.

Hacısalihoğlu'nun bu kısa değerlendirme yazısının gerisindeki tarihyazımsal ihtiyacı anlıyorum. Tarihimizin söz konusu evresine dair tartışmalarda birçok husus birbirine kolayca karıştırılabilmekte, kavramlar, terimler belirsiz hayaletler gibi ortada dolaşabilmektedir. Sorun, tam da bu belirsizliklere işaret etmeye ve onları bir nebze de olsa aydınlatmaya çalışan bir kısa makalede bile bu karmaşaya katkıda bulunuluyor oluşunda. Yazar, örneğin etnik milliyetçilik, şovenizm ve ırkçılık terimlerini eşanlamlı olarak kullanmakta, bir yandan da İttihatçıların 1908-1909 arası Türkleştirme yapmadıklarını savunurken, 1925'ten sonra bile Türk milliyetçiliğinin "gayrimüslimleri dışlamış" olduğunu ileri sürmektedir; bu sözünün ne anlama gelebileceği üzerinde biraz düşünülmesini öneririm.

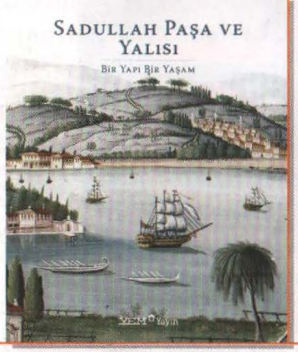
Kitabında "etnisite mühendisliği" vurgusunu tam da bu belirsizliği gidermek, "toplum mühendisliği" veya "demografik mühendislik" gibi benzer kavramlarla karıştırılmaması gerektiğine özellikle işaret etmek için yapmış birisi olarak, Hacısalihoğlu'nun kısa yazısında bu karmaşaya katkıda bulunan bir tarihçi suçlamasıyla karşı karşıya gelmek benim açımdan olsa olsa kaderin bir cilvesi olarak geçiştirilebilir. Ancak daha önemlisi, tarihçiliğimizin etnisite ile ırk arasındaki fark konusunda hâlâ yeterince titizlenmediği sonucunu da çıkarıyorum bu kısa tartışmadan.

DİPNOTLAR

1 *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği 1913-1918*, İstanbul, İletişim, 2008.

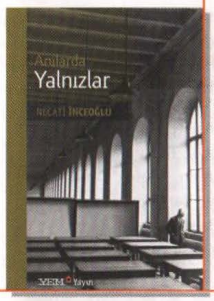
2 Enes Kabakçi'nin 2007'de Paris V. Sorbonne'da savunduğu ve henüz yayımlanmamış doktora tezi için bkz.: *Sauver l'Empire. Modernisation, positivisme et formation de la culture politique des Jeunes-Turcs (1895-1908)*.

YEM Yayın'dan sizin için seçtiklerimiz.

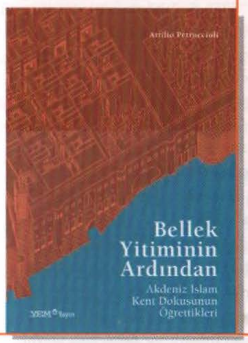
Sadullah Paşa ve Yalısı
Bir Yapı Bir Yaşam
Emel Esin, Ali Akyıldız, Aygül Ağır,
M. Baha Tanman, Tarkan Okçuoğlu, Deniz Mazlum
Fotoğraflar: Cemal Emden

23 x 28,5 cm
196 sayfa, 165 renkli fotoğraf ve çizim
karton kapak ve sert kapak şömizli

Anılarda Yalnızlar
Necati İnceoğlu

14,5 x 20,5 cm
161 sayfa, karton kapak

Bellek Yitiminin Ardından
Akdeniz İslam Kent Dokusunun Öğrettikleri
Attilio Petruccioli
Çeviri: Burcu Kütükçüoğlu

19,5 x 27,5 cm
213 sayfa, karton kapak

YEM Yayın

Satış ve Dağıtım: **YEM Kitabevi**

Merkez
Fulya Mah. Yeşilçimen Sok. No: 12/430
(Polat Kulesi Yanı) 34394 Fulya / İstanbul
Tel 0212 266 70 70 Faks 0212 266 70 59

Şube
Çırağan Cad. No:15 34345 Beşiktaş / İstanbul
Bahçeşehir Üniversitesi Karşısı
Tel 0212 260 10 10 Faks 0212 261 32 20

www.yemkitabevi.com

SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

AJANS PRESS

Güngörmüş, Erdem
Korkuyorum Anne

Metis Edebiyat, Senaryo, 144 sayfa

"*Korkuyorum Anne*, kendini dünyanın taşrasında hissetmiyor, komplekssiz ve aydınlık. Ezik değil, dünyalı, ama yine de tanıdık ve buralı. Bir senaryo daha ne yapsın? Şimdi, 'iyi film nedir ki?' sorusuna, hapşırıklı, kahkahalı, martı ve vapur sesli bir cevap olarak hem okunmayı, hem de seyredilmeyi hak ediyor." – Feride Çiçekoğlu

Cynthia Cockburn
Buradan Baktığımızda

KADINLARIN MİLİTARİZME KARŞI MÜCADELESİ

Tarih Toplum Felsefe, Çeviri: Füsun Özien, 328 sayfa

"Buradan baktığımızda", feminizm, savaş ve militarizm nasıl görünür? Kadınları savaşa ve militarizme karşı örgütlenmeye yönelten saikler nelerdir? Ve kadınlar genellikle neden "kadın kadına" örgütlenmeyi seçer? Cockburn çalışmasında, Sierra Leone, Kolombiya ve Hindistan'dan Türkiye, eski Yugoslavya ve Britanya'ya kadar pek çok yerdeki savaş karşıtı kadın aktivizmini inceliyor.

Serpil Sancar
Erkeklik: İmkânsız İktidar

AİLEDE, PİYASADA VE SOKAKTA ERKEKLER

Tarih Toplum Felsefe, 344 sayfa

Türkiye'de birbirlerinden çok farklı erkekler iktidar, namus, şeref, vatan, iş, ticaret, politika, sağlık, aile, evlilik, vb. konularda ne düşünüyor, kendilerine ve toplumdaki yerlerine nasıl bakıyorlar? Serpil Sancar araştırmasında Türkiye'deki farklı erkeklik deneyimlerini ele alıyor: Değişik sosyal kesimlerden, farklı yaşam deneyimlerine sahip erkeklerle yapılan yüz yüze görüşmelerden hareketle, farklı erkekliklerin nasıl inşa edildiğine cevap arıyor.

Anne Carson
Kocanın Güzelliği

29 TANGODA KURGUSAL BİR DENEME

Metis Edebiyat / Şiir, Çeviri: Aslı Biçen, 160 sayfa

Kocanın Güzelliği İngilizcenin yaşayan en önemli şairlerinden Anne Carson'un kaleme aldığı bir dizi "manzum roman"dan biri. Kitap bir yanıyla tükenen bir evliliğin hikâyesini insanın içine işleyen olağanüstü bir dille aktaran bir anlatı, bir yanıyla da Keats'in ünlü "güzellik hakikattir" deyişi üzerinde, Platon, Bataille, Lévi-Strauss ve Huizinga gibi düşünürlere atıflar yaparak derinlemesine düşünen sıkı bir deneme mahiyetinde...

Murathan Mungan
Hayat Atölyesi

Metis Edebiyat / Deneme, 288 sayfa

Kitap adını Mungan'ın 2002 yılında Milliyet gazetesinin kültür-sanat ekinde tam sayfa olarak yayımlanan köşesinden alıyor. Farklı konularda gözlemler, notlar, değiniler ve irili ufaklı yazılardan seçilenler "Hayat Atölyesi" başlıklı bölümde bir araya geliyor. Kitabın diğer bölümü "İstediler Yazdım", çeşitli nedenlerle, çeşitli konularda yazardan istenen yazılardan oluşuyor. "Sordular Söyledim" bölümünde bir araya gelen yazılar ise süreli yayınların isteği üzerine yapılan kimi yazılı açıklamaları kapsıyor.

YAKINDA ÇIKIYOR

Nadire Mater: Sokak Güzeldir, 68'de Ne Oldu?
George Levine: Darwin Sizi Seviyor
Jacques Rancière: Filozof ve Yoksulları
J-P. Changeux, P. Ricoeur: Neden Nasıl Düşünürüz?

metis